

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI**

**KİŞİLERARASI ÇATIŞMA ÇÖZME BECERİLERİNİ
DİN TEMELLİ GELİŞTİRME PROGRAMI**

İSMAİL KÜÇÜKKÖSE

DOKTORA TEZİ

**DANIŞMAN:
PROF. DR. ADEM ŞAHİN**

KONYA-2018

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI**

**KİŞİLERARASI ÇATIŞMA ÇÖZME BECERİLERİNİ
DİN TEMELLİ GELİŞTİRME PROGRAMI**

İSMAİL KÜÇÜKKÖSE

DOKTORA TEZİ




**DANIŞMAN:
PROF. DR. ADEM ŞAHİN**

KONYA-2018

DOKTORA TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	İsmail KÜÇÜKKÖSE
	Numarası	108102073001
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri / Din Psikolojisi
	Programı	Doktora
	Tez Danışmanı	Prof.Dr. Adem ŞAHİN
	Tezin Adı	Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programı

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programı başlıklı bu çalışma 17/12/2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Adem ŞAHİN	
2	Prof. Dr.	Abdülkerim BAHADIR	
3	Prof. Dr.	Seyit BAHÇIVAN	
4	Prof. Dr.	Recep YAPAREL	
5	Prof. Dr.	Ali AYTEN	

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	İsmail KÜÇÜKKÖSE		
	Numarası	108102073001		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri / Din Psikolojisi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
Tezin Adı	Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programı			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.


İsmail KÜÇÜKKÖSE

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	İsmail KÜÇÜKKÖSE		
	Numarası	108102073001		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri / Din Psikolojisi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Adem ŞAHİN		
Tezin Adı	Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programı			

Bu çalışmanın amacı, **Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının**, kişilerarası çatışma çözme becerileri üzerindeki etkisini araştırmaktır. Bu araştırma, kontrol gruplu ön test, son test ve izleme testi modeline dayalı deneysel bir çalışmadır.

Araştırma, 2013-2014 öğretim yılında Selçuklu Mehmet-Halil İbrahim Hekimoğlu Ticaret Meslek Lisesinde öğrenim gören öğrenciler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın deney ve kontrol grupları 25 öğrenciden oluşmaktadır.

Deney grubundaki öğrencilerle 2013 yılı ekim, kasım ve aralık aylarında haftada bir defa olmak üzere 11 hafta süren dinî kişisel grup rehberliği yapılmıştır. Deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin kişilerarası çatışma çözme beceri düzeyleri ön test, son test ve izleme testi aşamalarında çatışma çözme eğilimi ölçeği ile ölçülmüştür.

Bu araştırma ile sınanan **Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programı**, çatışma çözme eğilimi ölçeği ile ölçülebilen 5 farklı çatışma çözme becerisini kapsamaktadır. Dinî kişisel grup rehberliği ile kişilerarası çatışma çözme becerileri kazandırılmaya çalışılırken, model alma, pekiştirme, beyin fırtınası, soru-cevap ve anlatım teknikleri kullanılmıştır.

Elde edilen veriler, Mann Whitney U Testi ve Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi ile analiz edilmiştir.

Bulgular, dinî kişisel grup rehberliğinin lise öğrencilerinin kişilerarası çatışma çözme becerileri üzerinde olumlu bir etki oluşturduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: **Kişilerarası Çatışma, Kişilerarası Çatışma Çözme, Kişilerarası Çatışma Çözme Becerileri, Din ve Dinî Kişisel Grup Rehberliği Programı**

ABSTRACT

A h a u t h o r ' s	Name and Surname	İsmail KÜÇÜKKÖSE		
	Student Number	108102073001		
	Department	Philosophy and Religion Sciences / Religion Psychology		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)	X	
	Supervisor	Prof. Ph. D. Adem ŞAHİN		
Title of The Thesis/Dissertation	Religion-Based Programme for Developing The Skills of Resolving Interpersonal Conflicts			

The aim of the study is to examine the effect of Religion-based Programme for Developing The Skills of Resolving Interpersonal Conflicts on the level of high school students' the skills of resolving interpersonal conflicts. This study is a experimental work which has control group pre-test, post-test and permanence test model.

The study was made with high school students at Selçuklu Mehmet-Halil İbrahim Hekimoğlu Commerce Vocational High School in 2013-2014 teaching year. Test and control groups of the study consisted of 25 students.

Religious personal group guidance programme was conducted to test group students. This programme took 11 weeks and one sessions per week in october, november and december of 2013. The level of high school students' the skills of resolving interpersonal conflicts at test, control and permanence group phase were assessed with The skills of resolving interpersonal conflicts scale.

Research's religious personal group guidance programme consists of 5 the skills of resolving interpersonal conflicts which can be tested by The skills of resolving interpersonal conflicts scale. While these skills were being gained during religious personal group guidance programme; following of model, strengthening, cerebration, catechism and giving information techniques were used.

Data was analyzed with Mann Whitney U Test ve Wilcoxon Signed Rank Test techniques ago and after experimental procedure.

Findings indicated that religious personal group guidance programme tested in this research was influential at increasing the levels of high school students' the skills of resolving interpersonal conflicts.

Key Words: Interpersonal Conflict, Resolving Interpersonal Conflict, The Skills of Resolving Interpersonal Conflict, Religion, and Religious Personal Group Guidance Programme

İÇİNDEKİLER

Doktora Tezi Kabul Formu.....	i
Bilimsel Etik Sayfası.....	ii
Özet.....	iii
Abstract.....	iv
İçindekiler.....	v
Kısaltmalar.....	viii
Tablolar Listesi.....	ix
Önsöz.....	xi

GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Problemi.....	1
2. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	6
3. Araştırmanın Hipotezleri.....	9
4. Araştırmanın Sayıltıları/Önkabulleri.....	10
5. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	11
6. Tanımlar.....	11

BİRİNCİ BÖLÜM KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Çatışma ve Nedenleri.....	13
1.2. Çatışma Türleri.....	15
1.2.1. Hedef Çatışması.....	15
1.2.2. Düşünsel Çatışma.....	15
1.2.3. Duygusal Çatışma.....	15
1.2.4. Davranışsal Çatışma.....	16
1.3. Kişilerarası Çatışma ve Nedenleri.....	16
1.3.1. Algı Farklılıkları.....	17
1.3.2. Engellenme.....	18
1.3.3. Sosyo-Kültürel Farklılıklar.....	18
1.3.4. Etkin Bir İletişimin Sağlanamayışı.....	19
1.3.5. Narsist Eğilimler ve Egoizm.....	20
1.4. Çatışma Çözme.....	20
1.5. Kişilerarası Çatışma Çözme Yaklaşımları.....	22
1.5.1. Bütünleştirme.....	22
1.5.2. Ödün Verme.....	23
1.5.3. Hükmetme.....	23
1.5.4. Kaçınma.....	24
1.5.5. Uzlaşma.....	25
1.6. Kişilerarası Çatışmaların Sonuçları.....	25
1.7. Kişilerarası Çatışma Çözme Becerileri.....	26
1.7.1. Sosyal Dışadönüklük.....	27
1.7.2. Empati.....	29
1.7.3. Etkin Dinleme.....	35
1.7.4. Öfke.....	38
1.7.4.1. Öfkenin Doğası.....	38

1.7.4.2. Öfke Duygusuna İlişkin Kuramsal Yaklaşımlar.....	40
1.7.4.3. Öfke Duygusunun Neden ve Sonuçları.....	41
1.7.4.4. Öfke Kontrolü.....	42
1.8. Din.....	44
1.9. Dindarlık ve Boyutları.....	46
1.9.1. İnanç Boyutu.....	48
1.9.2. Dinî Bilgi.....	49
1.9.3. Dinî Davranış.....	50
1.9.4. Dinî Duygu.....	51
1.9.5. Dinî Etki.....	52
1.10. Din, Dindarlık ve Kişilerarası Çatışma Çözme İlişkisi.....	52
1.10.1. Din, Dindarlık ve Sosyal Dışadönüklük İlişkisi.....	54
1.10.2. Din, Dindarlık ve Empati İlişkisi.....	58
1.10.3. Din, Dindarlık ve Öfke Kontrol İlişkisi.....	62

İKİNCİ BÖLÜM YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli.....	69
2.2. Araştırma Gruplarının Oluşturulması.....	70
2.3. Veri Toplama Aracı.....	72
2.4. İşlem Süreci.....	72
2.4.1. Tarama Çalışması.....	72
2.4.2. Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının Hazırlanması ve Uygulanması.....	73
2.4.3. Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının Amaç, Hedef ve Kazanım İçeriği.....	75
2.5. Veri Analizi.....	80

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM BULGULAR

3.1. Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının Sosyal Dışadönüklük Becerisi Üzerindeki Etkisine Dair Bulgular.....	82
3.2. Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının Empati Kurabilme Becerisi Üzerindeki Etkisine Dair Bulgular.....	86
3.3. Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının Öfke Kontrol Becerisi Üzerindeki Etkisine Dair Bulgular.....	97

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM DEĞERLENDİRME

4.1. Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının Sosyal Dışadönüklük Becerisi Üzerindeki Etkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi.....	101
4.2. Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının Empati Kurabilme ve Kapsamındaki Etkin Dinleme ile Başkalarının Gereksinimlerine Odaklaşma Becerileri Üzerindeki Etkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi.....	109

4.3. Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının
Öfke Kontrol Becerisi Üzerindeki Etkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi..... 117

SONUÇ VE ÖNERİLER	126
BİBLİYOGRAFYA	132
EKLER LİSTESİ	146
1. Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programı.....	146
2. Veri Toplama Aracı.....	228
ÖZGEÇMİŞ	230



KISALTMALAR

Akt.	: Aktaran
b.	: İbn
bt.	: Bint
C.	: Cilt
c.c.	: Celle Celâluhû
n	: Eleman Sayısı
p	: Anlamlılık
r.a.	: Radiyallahû Anhu
S.	: Sayfa
s.a.v.	: Salallahu Aleyhi Vessellem
U	: Mann-Whitney U Testi
Vd.	: Ve Diğerleri
Z	: Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi
0.01	: % 99 Güven Düzeyi
0.05	: % 95 Güven Düzeyi

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 2.1. Araştırmanın Modeli.....	69
Tablo 2.2. Bağımlı Değişken Ön Test Puanlarına İlişkin Mann-Whitney U Testi Sonuçları.....	71
Tablo 3.1. Deney Grubu “Sosyal Dışadönüklük Düzeyi” Ön Test ve Son Test Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları.....	82
Tablo 3.2. Deney Grubu “Sosyal Dışadönüklük Düzeyi” Son Test ve İzleme Testi Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları.....	83
Tablo 3.3. Kontrol Grubu “Sosyal Dışadönüklük Düzeyi” Ön Test ve Son Test Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları.....	84
Tablo 3.4. Kontrol Grubu “Sosyal Dışadönüklük Düzeyi” Son Test ve İzleme Testi Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları.....	84
Tablo 3.5. Deney ve Kontrol Gruplarının “Sosyal Dışadönüklük Düzeyi” Son Test Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Mann-Whitney U Testi Sonuçları.....	85
Tablo 3.6. Deney Grubu “Empati Kurabilme Düzeyi” Ön Test ve Son Test Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları.....	86
Tablo 3.7. Deney Grubu “Empati Kurabilme Düzeyi” Son Test ve İzleme Testi Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları.....	87
Tablo 3.8. Kontrol Grubu “Empati Kurabilme Düzeyi” Ön Test ve Son Test Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları.....	87
Tablo 3.9. Kontrol Grubu “Empati Kurabilme Düzeyi” Son Test ve İzleme Testi Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları.....	88
Tablo 3.10. Deney ve Kontrol Gruplarının “Empati Kurabilme Düzeyi” Son Test Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Mann-Whitney U Testi Sonuçları.....	89
Tablo 3.11. Deney Grubu “Etkin Dinleme Düzeyi” Ön Test ve Son Test Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları.....	89
Tablo 3.12. Deney Grubu “Etkin Dinleme Düzeyi” Son Test ve İzleme Testi Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları.....	90
Tablo 3.13. Kontrol Grubu “Etkin Dinleme Düzeyi” Ön Test ve Son Test Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları.....	91
Tablo 3.14. Kontrol Grubu “Etkin Dinleme Düzeyi” Son Test ve İzleme Testi Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları.....	91
Tablo 3.15. Deney ve Kontrol Gruplarının “Etkin Dinleme Düzeyi” Son Test Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Mann-Whitney U Testi Sonuçları.....	92
Tablo 3.16. Deney Grubu “Gereksinimlere Odaklaşma Düzeyi” Ön Test ve Son Test Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları.....	93
Tablo 3.17. Deney Grubu Tarafların “Gereksinimlerine Odaklaşma Düzeyi” Son Test ve İzleme Testi Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları.....	94
Tablo 3.18. Kontrol Grubu “Gereksinimlere Odaklaşma Düzeyi” Ön Test ve Son Test Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları.....	94
Tablo 3.19. Kontrol Grubu “Gereksinimlere Odaklaşma Düzeyi” Son Test ve İzleme Testi Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları.....	95

Tablo 3.20. Deney ve Kontrol Gruplarının “Tarafların Gereksinimlerine Odaklaşma Düzeyi” Son Test Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Mann-Whitney U Testi Sonuçları.....	96
Tablo 3.21. Deney Grubu “Öfke Kontrol Düzeyi” Ön Test ve Son Test Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları.....	97
Tablo 3.22. Deney Grubu “Öfke Kontrolü Düzeyi” Son Test ve İzleme Testi Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları.....	98
Tablo 3.23. Kontrol Grubu “Öfke Kontrolü Düzeyi” Ön Test ve Son Test Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları.....	98
Tablo 3.24. Kontrol Grubu “Öfke Kontrolü Düzeyi” Son Test ve İzleme Testi Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları.....	99
Tablo 3.25. Deney ve Kontrol Gruplarının “Öfke Kontrolü Düzeyi” Son Test Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Mann-Whitney U Testi Sonuçları.....	100



ÖNSÖZ

Çatışma kavramı, tarihsel açıdan ele alındığında, W. W. Jr. Charters'ın Michigan Üniversitesi tarafından onaylanan 1952 tarihli, "Ağır Endüstride Çalışan Yabancılar Arasındaki Rol Çatışması (A Study of Role Conflict among Fore-men in a Heavy Industry)" başlıklı teziyle, ilk defa endüstri ve organizasyon psikolojisinin bir konusu olarak ele alınmıştır. 1969 yılında ise İngiltere'deki Etnik İlişkiler Enstitüsünün çalışmaları kapsamında, J. Rex ve R. S. Moore tarafından "Etnik, Toplum ve Çatışma (Race, Community and Conflict" bağlamında irdelenmiştir. Bu ve daha sonra yapılan araştırmalar neticesinde çatışmaların, sosyal ve psikolojik süreçlerin interaktif etkileşimini içeren doğasıyla, kişilerarası ilişkiler için önem taşıdığı sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla, bireyin sosyal yaşama dair edinmesi gereken yeterlik alanlarından sağlıklı kişilerarası ilişkiler, birtakım çatışma çözme becerilerine sahip olmasını zorunlu kılmaktadır. Çünkü bireysel düzeyde farklılık gösteren inanç, düşünce, değer ve kişilik özellikleri, kişilerarası ilişkilerin çatışmalara dönüşebilmesine neden olabilmektedir. "Zıt değerler ve birbirlerinin gereksinimlerine aksi yönde müdahale etmeleri nedeniyle bireyler arasında yaşanan uyuşmazlık, zıtlasma, kavga ve sürtüşmeler" (Yavuzer, 1995:43) şeklinde de tanımlanabilen kişilerarası çatışmaların önlenmesi veya yaşanması halinde onlarla başedebilmek için bireyin edinmesi gereken beceriler, sosyal dışadönüklük, empati kurabilme ve öfke kontrol becerisidir. Bu beceriler interaktif bir örüntü halinde, "yaşanan uyuşmazlığın arzu edilen şekilde neticelendirilmesi amacıyla, çatışma içinde olanlar tarafından harcanan çabaları içeren ve kişilerarası çatışma çözme olarak tanımlanan bir süreci" (Sweeney ve Carruthers, 1996:332) ifade eder.

Dinin, "ferdî ve içtimaî yanı bulunan, fikir ve tatbikat açısından sistemleşmiş olan, inananlara bir yaşam tarzı sunan, onları belli bir dünya görüşü etrafında toplayan bir kurum" (Aydın, 1992:7) olduğu dikkate alındığında, kişilerarasında yaşanan hedef çatışması, düşünsel, duygusal ve davranışsal çatışmalar (Szilagyı ve Wallace, 1990:208) üzerinde dinî kişisel grup rehberliği programının negatif yönde araçsal etki oluşturması kaçınılmaz görünmektedir. Nihâî netice için, araştırma kapsamında, "Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programı" yapılandırılmış ve programın kişilerarası çatışma çözme becerileri üzerindeki etkisi sınanmıştır. Çalışmayla, dinî danışmanlık ve rehberlik alanlarının ilgili bulgularına, kişilerarası çatışma çözme becerilerini geliştirme konusunda uygulama imkânı veren bir "Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programı" geliştirilmesi hedeflenmiştir. Araştırma neticesinde, dinî danışmanlık ve rehberlik alanlarına yönelik önemli bulgular elde edilmiştir.

Araştırma, "giriş", "kavramsal çerçeve", "yöntem", "bulgular", "değerlendirme" ile "sonuç ve öneriler" şeklinde bölümlerden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, araştırmanın problemi, amacı ve önemi, hipotezleri, sayıtları/önkabulleri, sınırlılıkları ve tanımları ele alınmıştır.

Birinci bölümde, çatışma, kişilerarası çatışma, tür, neden ve sonuçları; kişilerarası çatışma çözme ve yaklaşımları ile sosyal dışadönüklük, empati kurabilme, etkin dinleme ve öfke kontrol şeklindeki becerilerine yer verilmiştir. Ayrıca din, dindarlık ve boyutlarının yanısıra bunların kişilerarası çatışma çözme becerileriyle ilişkisi betimlenmiştir.

İkinci bölümde, araştırmanın modeli, deney ve kontrol grupları, veri toplama aracı, işlem süreci ve veri analizi hakkında teknik bilgiler verilmiştir. Üçüncü bölümde, “Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının” sosyal dışadönüklük, empati kurabilme ve öfke kontrol becerileri üzerindeki etkisine dair bulgular analiz edilirken; dördüncü bölümde bulguların değerlendirmesi yapılmıştır. Son olarak, araştırma neticesinde varılan birtakım sonuçlara yer verilmiş ve bunlara dayalı önerilerde bulunulmuştur.

Çalışmanın gerçekleşmesinde bilimsel öneri ve katkılarıyla beni yönlendiren ve yüreklendiren; değerli zamanını, yakın ilgisini, bilgi ve tecrübelerini esirgemeyen danışmanım, değerli hocam Sayın Prof. Dr. Adem ŞAHİN’e içtenlikle teşekkür eder, saygılarımı sunarım.

Çalışmalarım süresince yapıcı eleştiri, fikir ve değerli katkılarıyla beni yönlendiren tez izleme komitesi üyeleri saygıdeğer hocamlarım Prof.Dr. Abdülkerim BAHADIR’a, Prof.Dr. Seyit BAHCIVAN’a ve Prof.Dr. Kamil GÜNEŞ’e şükranlarımı borç bilirim.

Araştırmanın gerçekleştirilebilmesi için araştırmaya gönüllü katılan Selçuklu Mehmet-Halil İbrahim Hekimoğlu Ticaret Meslek Lisesi öğrencilerine teşekkür ederim.

Bu çalışma süresince sergiledikleri özveri ve sabırla bana vermiş oldukları destekten dolayı eşim Gülhan’a, çocuklarım Ahmet Eray’a ve Elif Elvin’e sevgilerimi sunuyorum.

Konya-2018
İsmail KÜÇÜKKÖSE

GİRİŞ

1.Araştırmanın Problemi

Yaşam tarzı, bireyden bireye farklılaşan inanç, değer ve düşüncelerin çeşitli kombinasyonlarda birlikte oluşturdukları bir örüntüdür. Bu örüntü, yaşananlara karşı sergilenen farklı tepkilerin kaynağını teşkil eder. Yaşam tarzı, bu özelliğiyle bireyler arasında çatışmalar yaşanmasına neden olabilmektedir.

“Çatışma, toplumsal varlıklar arasındaki anlaşmazlık, uyuşmazlık ya da uyumsuzluk durumunda ortaya çıkan etkileşimli bir süreç” olarak tanımlanmaktadır (Rahim, 2001:17). Çatışmalar, kişilerarası ilişkilerin doğal bir parçasıdır ve kişilerarası ilişkilerde az ya da çok ve açık ya da örtülü bir biçimde olmak üzere farklı kombinasyonlarda yer almaktadır (Gottman, 1993:9).

Yaşanan çatışmaların olumlu ya da olumsuz bir niteliğe bürünmesini sağlayan temel etken, tarafların çatışma sürecinde verdikleri tepkilerdir. Çatışma sürecinde sergilenen olumlu tepkiler, gelişmelerine imkân verecek şekilde yapıcı olmalarını sağlarken; olumsuz tepkiler, tarafların yıkıcı olmalarına neden olur (Crawford ve Bodine, 1996:132). Olumlu tepkiler, çatışma sürecinin hem pozitif niteliğini artırmaya hem de bütün tarafları memnun edecek sonuçlar elde etmeye dönüktür. Buna karşın olumsuz tepkiler, çatışma sürecinde sergilenen olumlu tepkilerin aksi özelliklerini taşır. Bu özelliklerine rağmen eylemsel yönüyle, yaşanan çatışmaların çözümü için harcanan çaba olarak değerlendirilmektedir (Sweeney ve Carruthers, 1996:221).

“Çatışma çözme, yaşanan uyuşmazlığın arzu edilen bir neticeye ulaştırılabilmesi amacıyla, çatışma içinde olanlar tarafından harcanan çabayı içeren bir süreçtir.” (Sweeney ve Carruthers, 1996:332). Yapıcı çatışma çözme sürecinde, her bir tarafın arzu ve istekleri gerçekleştirilebilmekte, çıkarları korunmakta, taraflar arasındaki ilişkiler güçlenmekte ve tarafların her birinin kazandığı bir anlaşmaya varılmaktadır (Burton, 1990:47; Wall, 1990:69). Bu şekilde çatışmaların etkili çözümü, çatışmada taraf olanların iletişim konusuyla ilgili olarak her bir tarafın tüm gereksinimlerinin yeterli bir düzeyde karşılanmasına hizmet edecek şekilde işbirliği

yapmasıyla sağlanabilir. Çatışma durumunda taraf olanların işbirliği yapmaya istekli olması, çatışmaların çözümü için temel bir faktördür (Crum, 1987:102). Yıkıcı çatışma çözme sürecinde ise taraflar, arzu ve isteklerini gerçekleştirebilmek amacıyla birbirlerini öfke, kırgınlık ve gerginlikle ya da sözel ve/veya fiziksel olarak saldırıda bulunmak suretiyle ikna etmeye çalışırlar. Bu süreçte, daha fazla baskın olan tarafın arzu ve isteklerini gerçekleştirebilmesine karşın, ilişkilerin bozulması ve her bir tarafı memnun edebilecek sonuçların elde edilememesi nedeniyle problemler çözümsüz kalmaktadır (Burton, 1990:47; Wall, 1990:69).

Çatışma çözme eğilimi, sosyal dışadönüklük, empati kurabilme ve kapsamındaki etkin dinleme ile öfke kontrol becerilerine sahip olmayı gerektirmektedir (Akbalık, 2001:3).

Kişilerarası çatışma çözme becerilerinden sosyal dışadönüklük, içsel enerjiden kaynağını alan sosyal yaşantılara açık olma durumudur (Allen, 1997:24; Şimşek, 2006:22). Bu özelliğiyle dışadönük bireyler etkin, sempatik ve heyecan arayan insanlardır. Kendilerini açma davranışlarında bulunma eğilimleri daha yüksektir (McCrae ve Costa, 1985:147; Demirkan, 2006:60). Stres durumlarında sorun odaklı başa çıkma stratejileri kullanma eğilimindedirler (O’Brein ve DeLongis, 1996:801; Demirkan, 2006:60). Bu tür başa çıkma mekanizmaları, sorunun kaynağıyla ilgili alternatifler geliştirmeyi ya da yeni bir şeyler yapmayı sağlar (Hökelekli, 2008:219). Yaşadıkları stresli olaylarla, sahip oldukları kaynaklar vasıtasıyla yüzleşirler; stresli olayları içinde buldukları inanç dünyası ile açıklamaya çalışırlar ki, din de bu uyum sisteminin bir parçasıdır (Pargament vd., 1992:153; Karagöz, 2010:55).

Din, olumlu yeniden yapılanma ve gelişim için bir araç ya da problemle aktif başa çıkmanın bir taktiği olarak duygusal destek kaynağı olma işlevini üstlenmektedir (McCrae ve Costa, 1986:399; Göçet, 2006:42). Din bu işlevinin kaynağını, ihtiva ettiği değerlere uygun olarak bireyde oluşturduğu vicdandan alır (Hökelekli, 2005:85). Bu özelliğiyle, bireyin yaşamını büsbütün kuşatır. Dinin etkisi görülen yaşam alanlarından biri de kişilerarası ilişkilerdir. Bu yaşam alanı içindeki kişilerarası çatışma çözme becerileri üzerinde, dinin etkisi olduğuna ilişkin çeşitli araştırma sonuçları bulunmaktadır.

Sosyal dışadönüklük bağlamında, manevi psiko-sosyal değerlerin aile içi iletişim üzerinde etkisi olduğu saptanmıştır. Belen'in (2010:213-217), evli ve nişanlı bireyler üzerinde gerçekleştirdiği araştırmanın bulgularına göre, manevi psiko-sosyal değerler gerek kişilerarası iletişimde gerekse eşler arası iletişimde, bireylerin kendilerini gerçekleştirmelerine katkı sağlamaktadır. Güven, sevgi, hoşgörü, affetme ve özür dileme gibi değerler, eşler arası iletişimi güçlendirmekte ve eşler arası iletişimde sinerji oluşturmaktadır. Bu değerlerin arka planında yer alan duygu ve düşüncelerin motivasyon kaynağını, günah ve sevap bilinci oluşturmaktadır. Çünkü günah ve sevap bilinci artıkça bireysel ve sosyal yaşamın her alanında sosyal ve ahlâkî normlara uyma ve bu normlara aykırı davranışlardan kaçınma eğilimi artmaktadır (Burul, 2006:160). Silva ve Laher de (2011:365-379), dinî yönelim ve kişilik stilleri arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla psikoloji bölümü öğrencileri üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada benzer bulgulara ulaşmışlardır. Araştırmanın bulguları, dinî yönelimli psikoloji öğrencilerinin dinî yönelimli olmayanlara göre, daha iyimser, şefkatli, koruyucu, saygılı, işbirlikçi, dost, barışçıl, uyumlu ve hoş; ayrıca sosyal davranışları önemseyen, yaşam problemlerinin yoğunluğu içinde kaybolmayan ve kasvetsiz bireyler olduğunu ortaya koymaktadır.

Empati; Rogers'a (1970, 1983) göre, "bir kişinin kendisini karşısındaki kişinin yerine koyarak olaylara onun bakış açısıyla bakması, o kişinin duygularını ve düşüncelerini doğru olarak anlaması, hissetmesi ve bu durumu ona iletmesi sürecidir." (Akt.: Dökmen, 2002:17). Bu nedenle, empati kuracak kişinin her şeyden önce kendisi ile barışık olması ve kendine değer verip saygı duyması gerekir. Çünkü kendisine saygısı olmayan kimsenin, insanlık onuru çerçevesinde olaylara, karşı taraftan bakabilme becerisi gösterebilmesi zordur. Kim ve hangi konumda olursa olsun, başkalarına değer verebilmesi ve bunu davranışlarına yansıtabilmesi gerekir. Karşı tarafa verilen değer, bireyi empati kurmaya sevk edecek; bu da genelde bütün sosyal davranışlarına, özelde de vereceği bireysel tepkilere olumlu olarak yansiyacaktır (Ağırman, 2006:28).

Diğer bir husus, empati kuracak kimsenin olayları değerlendirme kriterleri arasında, sosyal ve ahlâkî değerlerin yanı sıra aşkın değerlerin de yer alması gerekliliğidir. Empatik yaklaşım sergileme, bir erdem olduğu için böyle bir davranış

sergilemede belki de en etkin rolü oynayacak olan, aşkın değerlerdir. Özüm senerek içselleştirilen aşkın değerler, kişiyi bencillikten, şahsi ve maddi menfaatten, kin ve intikamdan, kıskançlık ve düşmanlıktan alıkoyup, onun kardeşlik, sevgi, merhamet ve hoşgörü duygularını harekete geçirecek; böylece karşı tarafı anlamak için etkin bir dinleyici olmasına ve neticesinde sergilediği davranışın sağlıklı olmasına katkı sağlayacaktır (Ağırman, 2006:28).

Dinleme; karşı tarafı edilgen bir yapıda izleme değil iletişimin tam olarak gerçekleşebilmesi için iletiyi alma ve yorumlama çabasıdır (Ungan, 2007:149). Etkili bir iletişim, dinleme becerisine bağlıdır. Dolayısıyla insanoğlunun ilk öğrendiği bu dil becerisi iletişimin temelidir, denilebilir. Bu becerinin etkili bir şekilde kullanımını etkileyecek olumsuz bir durum, insanlararası sorunlar oluşmasına neden olacaktır. Dinleme, hem bir süreç hem de bir davranış olarak ele alınmalıdır. Dinleme bir süreçtir, çünkü birey duyduklarını analiz eder, var olan bilgileri ile sentezler ve değerlendirir. Dinleme, aynı zamanda eğitim, kültür ve cinsiyet gibi kişisel özelliklerden etkilenen bir davranıştır. Bu durumda dinleme, insan ilişkileri açısından oldukça önemli ve bireyin ayrılmaz bir ögesi şeklindedir (Lu, 2005:46; Temur, 2010:307).

Şahin'in (2008:149-166), ergenleri örneklem olarak gerçekleştirdiği araştırma neticesinde ulaştığı bulgular, genel olarak dindarlık, dindarlığın davranış, duygu ve bilgi boyutları ile empati arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırmanın bulgularına göre, dindarlığın inanç boyutu ile empatik eğilim arasında anlamlı bir ilişki yoktur. Empati ile en yüksek ilişki gösteren dindarlık boyutu, dinî davranıştır. Dindarlığın bu boyutunu, sırasıyla duygu ve bilgi boyutları takip etmektedir. Ergenlerde empatik eğilimi, dindarlığın boyutları arasında en yüksek düzeyde dinî davranış açıklamakta; onu dinî duygu takip etmektedir. Dindarlığın inanç ve bilgi boyutları ise empatik eğilimi açıklamamaktadır. Ergenlerde empatik eğilimi, en yüksek düzeyde dindarlık açıklamakta; dindarlığı, cinsiyet takip etmektedir.

Şahin (2014:115-120), üniversite öğrencilerinden oluşan örneklem üzerinde gerçekleştirdiği başka bir çalışmada dindarlık ile etnokültürel empatinin dört alt boyutu (empatik duygular ve dışavurum, kültürel farklılıkların kabulü, empatik

farkındalık ve empatik bakış açısı benimseme) arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler olduğunu tespit etmiştir. Araştırmanın bulgularına göre, dindarlar empatik duygulara ve dışavuruma, kültürel farklılıkların kabulüne, empatik farkındalığa ve empatik bakış açısı benimsemeye meyillidirler. Dindarlık düzeyi yükseldikçe, empatik duygular ve dışavurum, kültürel farklılıkların kabulü, empatik farkındalık ve empatik bakış açısı benimseme artmaktadır.

Francis vd. (2012:293-307), dindarlık ve Tanrı tasavvuru ile empati arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla ergenleri örneklem olarak gerçekleştirdikleri araştırmada, dindarlık ve Tanrı tasavvuru ile empati arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler tespit etmişlerdir. Araştırmada ayrıca değişkenler arasındaki ilişkilerin mukayese edilmesi neticesinde, dindarlık ve empati arasındaki ilişkinin Tanrı tasavvuru ve empati arasındaki ilişkiden daha düşük olduğu sonucuna varılmıştır. Tanrı tasavvuru açısından değişkenler karşılaştırıldığında ise, merhametli Tanrı tasavvuru ve empati arasındaki ilişkinin adaletli Tanrı tasavvuru ve empati arasındaki ilişkiden daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

“Öfke, istek, ihtiyaç ve planlarının engellenmesi veya herhangi bir durumun haksızlık, adaletsizlik ve tehdit olarak algılanması halinde kendisini savunmak ve karşısındakini uyarmak amacıyla bireyin ortaya koyduğu temel bir duygulanım biçimidir.” (Kısaç, 1997:12). Öfke duygusu, açık ve doğrudan ifade edildiğinde yıkıcı bir özelliğe bürünür. Bu öfke ifade tarzı, bireyi karşı tarafın sözel ve/veya fiziksel saldırılarına açık bir hale getirebilmekte, aile içinde veya diğer bireylerle olan ilişkilerde çatışmalara neden olabilmektedir (Schuerger, 1979:82; Balkaya ve Şahin, 2003:193). Bu nedenle bireylerde öfke kontrolünü sağlayıcı mekanizmalara ihtiyaç bulunmaktadır.

Öfke duygusu ve dindarlık arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla yapılan araştırmalarda her iki değişken arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Araştırmaların bulgularına göre, dindarlık düzeyi yükseldikçe öfke duygusu azalmaktadır. Şengül (2007:157-163), 18 ve 72 yaş arasındaki bireyler üzerinde gerçekleştirdiği bir araştırma neticesinde, dindarlığın bilgi, ibadet ve sosyal boyutları ile öfke ve düşmanlık duyguları arasında negatif yönde ve yüksek düzeyde anlamlı ilişkiler olduğu sonucuna ulaşmıştır. Gürsu (2011:262-269), ergenler

üzerinde gerçekleştirdiği benzer bir araştırmada, dindarlık ve dindarlığın alt boyutları olan dinî davranış ve bilgi boyutları ile psikolojik sağlığın alt boyutu olan öfke ve düşmanlık duyguları arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Karşılı da (2012:57-70), sürekli öfke, öfke kontrolü ve öfke ifade tarzı değişkenlerinin dindarlık ve içsel dinî motivasyon ile olan ilişkilerini belirlemek amacıyla, farklı yaş ve meslek grubundaki bireyler ile lise ve üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirdiği bir araştırmada benzer sonuçlara ulaşmıştır. Araştırmanın bulgularına göre, dindarlık ve içsel dinî motivasyon ile sürekli öfke, öfke içe ve öfke dışı ifade tarzları arasında negatif yönde; buna karşın dindarlık ve içsel dinî motivasyon ile öfke kontrolü arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler vardır.

Araştırma bulguları dikkate alındığında, din temelli ve çatışma çözme odaklı bir psiko-sosyal eğitim programı, kişilerarası çatışma çözme becerilerini oluşturan sosyal dışadönüklük, empati kurabilme ve kapsamındaki etkin dinleme ile öfke kontrol becerilerinin kazanılmasında etkin rol oynayabilir.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmayla, Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının geliştirilmesi ve etkililiğinin test edilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda, geliştirilen Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programı, çatışma çözme becerilerinin kazanılmasında etkili midir? şeklindeki araştırmanın genel sorusuna dayalı olarak aşağıdaki alt sorulara cevap aranmıştır. Bu doğrultuda, Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programı, araştırmanın bağımsız değişkeni, kişilerarası çatışma çözme becerileri ise bağımlı değişkeni olarak ele alınmıştır.

Bireyler arasındaki iletişim problemlerinin gün geçtikçe arttığı ve bu durumun insanın psikolojik sağlığını olumsuz yönde etkilediği (Eskin, 2011:87-157) dikkate alındığında önleyici çalışmalara ihtiyacımız olduğu görülmektedir. Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programı, önleyici bir çalışma olarak bireyler arasındaki iletişim problemlerinin çözümünde etkin rol oynayabilir. Böylece bireylerin kendilerini daha sağlıklı ifade edebilmeleri, kaybeden

bir taraf olmaksızın tarafların tümünün memnuniyetinin sağlandığı bir çözüme kavuşulması sağlanabilir.

Kişilerarası çatışma çözme konusuyla ilgili yurtiçinde yapılan araştırmalar incelendiğinde, Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının tasarlandığı ve etkisinin deneysel olarak sınındığı bu araştırma, bir ilk niteliği taşımaktadır.

Elde edilen araştırma bulgularını ve araştırma kapsamında hazırlanan Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programını, aile ve dinî rehberlik büroları, manevi danışmanlık ve rehberlik alanları ile din psikologları kullanabilecektir.

1.1. Deney grubunun ön test ve son test *sosyal dışadönüklük düzeyleri* arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

1.2. Deney grubu *sosyal dışadönüklük düzeyi* son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

1.3. Kontrol grubunun ön test ve son test *sosyal dışadönüklük düzeyleri* arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

1.4. Kontrol grubu *sosyal dışadönüklük düzeyi* son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

1.5. Deney ve kontrol gruplarının *sosyal dışadönüklük düzeyi* son test puanları arasında deney grubu lehine anlamlı bir farklılık var mıdır?

2.1. Deney grubunun ön test ve son test *empati kurabilme düzeyleri* arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

2.2. Deney grubu *empati kurabilme düzeyi* son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

2.3. Kontrol grubunun ön test ve son test *empati kurabilme düzeyleri* arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

2.4. Kontrol grubu *empati kurabilme düzeyi* son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

2.5. Deney ve kontrol gruplarının *empati kurabilme düzeyi* son test puanları arasında deney grubu lehine anlamlı bir farklılık var mıdır?

2.6. Deney grubunun ön test ve son test *etkin dinleme düzeyleri* arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

2.7. Deney grubu *etkin dinleme düzeyi* son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

2.8. Kontrol grubunun ön test ve son test *etkin dinleme düzeyleri* arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

2.9. Kontrol grubu *etkin dinleme düzeyi* son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

2.10. Deney ve kontrol gruplarının *etkin dinleme düzeyi* son test puanları arasında deney grubu lehine anlamlı bir farklılık var mıdır?

2.11. Deney grubunun ön test ve son test *çatışmada taraf olanların gereksinimlerine odaklaşma düzeyleri* arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

2.12. Deney grubu *çatışmada taraf olanların gereksinimlerine odaklaşma düzeyi* son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

2.13. Kontrol grubunun ön test ve son test *çatışmada taraf olanların gereksinimlerine odaklaşma düzeyleri* arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

2.14. Kontrol grubu *çatışmada taraf olanların gereksinimlerine odaklaşma düzeyi* son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

2.15. Deney ve kontrol gruplarının *çatışmada taraf olanların gereksinimlerine odaklaşma düzeyi* son test puanları arasında deney grubu lehine anlamlı bir farklılık var mıdır?

3.1. Deney grubunun ön test ve son test *öfke kontrolü düzeyleri* arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

3.2. Deney grubu *öfke kontrolü düzeyi* son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

3.3. Kontrol grubunun ön test ve son test *öfke kontrolü düzeyleri* arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

3.4. Kontrol grubu *öfke kontrolü düzeyi* son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

3.5. Deney ve kontrol gruplarının *öfke kontrolü düzeyi* son test puanları arasında deney grubu lehine anlamlı bir farklılık var mıdır?

3. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırma kapsamında aşağıdaki hipotezler sınanmıştır.

1.1. Deney grubunun ön test ve son test *sosyal dışadönüklük düzeyleri* arasında son test lehine anlamlı bir farklılık vardır.

1.2. Deney grubu *sosyal dışadönüklük düzeyi* son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

1.3. Kontrol grubunun ön test ve son test *sosyal dışadönüklük düzeyleri* arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

1.4. Kontrol grubu *sosyal dışadönüklük düzeyi* son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

1.5. Deney ve kontrol gruplarının *sosyal dışadönüklük düzeyi* son test puanları arasında deney grubu lehine anlamlı bir farklılık vardır.

2.1. Deney grubunun ön test ve son test *empati kurabilme düzeyleri* arasında son test lehine anlamlı bir farklılık vardır.

2.2. Deney grubu *empati kurabilme düzeyi* son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

2.3. Kontrol grubunun ön test ve son test *empati kurabilme düzeyleri* arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

2.4. Kontrol grubu *empati kurabilme düzeyi* son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

2.5. Deney ve kontrol gruplarının *empati kurabilme düzeyi* son test puanları arasında deney grubu lehine anlamlı bir farklılık vardır.

2.6. Deney grubunun ön test ve son test *etkin dinleme düzeyleri* arasında son test lehine anlamlı bir farklılık vardır.

2.7. Deney grubu *etkin dinleme düzeyi* son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

2.8. Kontrol grubunun ön test ve son test *etkin dinleme düzeyleri* arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

2.9. Kontrol grubu *etkin dinleme düzeyi* son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

2.10. Deney ve kontrol gruplarının *etkin dinleme düzeyi* son test puanları arasında deney grubu lehine anlamlı bir farklılık vardır.

2.11. Deney grubunun ön test ve son test *çatışmada taraf olanların gereksinimlerine odaklaşma düzeyleri* arasında son test lehine anlamlı bir farklılık vardır.

2.12. Deney grubu *çatışmada taraf olanların gereksinimlerine odaklaşma düzeyi* son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

2.13. Kontrol grubunun ön test ve son test *çatışmada taraf olanların gereksinimlerine odaklaşma düzeyleri* arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

2.14. Kontrol grubu *çatışmada taraf olanların gereksinimlerine odaklaşma düzeyi* son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

2.15. Deney ve kontrol gruplarının *çatışmada taraf olanların gereksinimlerine odaklaşma düzeyi* son test puanları arasında deney grubu lehine anlamlı bir farklılık vardır.

3.1. Deney grubunun ön test ve son test *öfke kontrolü düzeyleri* arasında son test lehine anlamlı bir farklılık vardır.

3.2. Deney grubu *öfke kontrolü düzeyi* son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

3.3. Kontrol grubunun ön test ve son test *öfke kontrolü düzeyleri* arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

3.4. Kontrol grubu *öfke kontrolü düzeyi* son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

3.5. Deney ve kontrol gruplarının *öfke kontrolü düzeyi* son test puanları arasında deney grubu lehine anlamlı bir farklılık vardır.

4. Araştırmanın Sayıtlıları/Önkabulleri

Araştırmanın sayıtlıları/önkabulleri aşağıda belirtilmiştir.

1. Çatışma çözme eğilimi ölçeğinin ihtiva ettiği alt ölçekler, çatışma çözme becerilerini ölçmektedir.

2. Araştırmada kullanılan ön test-son test kontrol gruplu deney modeli, araştırmanın tasarımı için ideal model özelliği taşımaktadır.

3. Araştırmada etkisi incelenen “Kişilerarası atışma özme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programı”, kapsam geçerliliği olan bir programdır.

5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın sınırlılıkları aşağıda belirtilmiştir.

1. Araştırmanın bulguları, çatışma çözme eğilimi ölçeğinin ölçtüğü çatışma çözme becerileri ile sınırlıdır.

2. Araştırmanın bulguları, araştırmacı tarafından hazırlanan “Kişilerarası atışma özme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının” süresi, içeriği ve araştırmacının uygulamalardaki etkisi ile sınırlıdır.

3. Araştırma bulguları, Selçuklu Mehmet-Halil İbrahim Hekimoğlu Ticaret Meslek Lisesi öğrencileri ile sınırlıdır.

6. Tanımlar

Çatışma: “Toplumsal varlıklar arasındaki anlaşmazlık, uyuşmazlık ya da uyumsuzluk durumunda ortaya çıkan etkileşimli bir süreçtir.” (Rahim, 2001:17).

Kişilerarası atışma: “Zıt değerler ve birbirlerinin gereksinimlerine aksi yönde müdahale etmeleri nedeniyle bireyler arasında yaşanan uyuşmazlık, zıtlaşma, kavga ve sürtüşmelerdir.” (Yavuzer, 1995:43).

Çatışma özme: “Yaşanan uyuşmazlığın arzulanan bir neticeye ulaştırılabilmesi amacıyla, çatışmanın taraflarınca harcanan çabayı içeren bir süreçtir.” (Sweeney ve Carruthers, 1996:326).

Din: “Ferdî ve içtimaî yanı bulunan, fikir ve tatbikat açısından sistemleşmiş olan, inananlara bir yaşam tarzı sunan, onları belli bir dünya görüşü etrafında toplayan bir kurumdur.” (Aydın, 1992:7).

Dindarlık: “İnsanın iman-amel temelinde ortaya koyduğu dinî tutum, deneyim ve davranış biçimini, yani dinî yaşantıyı; inanılan dinin emir ve yasakları doğrultusunda yaşamayı ifade eden ve inanç, bilgi, tecrübe/duygu, ibadet, etki, organizasyon gibi boyutları olan bir olgudur.” (Okumuş, 2006: 21).



BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Çatışma ve Nedenleri

Çatışma, insanın var oluşundan itibaren insanlararası etkileşimle oluşan ve çeşitli zaman dilimleri içinde farklı şekillerde önem kazanan bir olgudur. İnsan doğasının ve insanlararası etkileşimin çeşitliliği nedeniyle çatışmalar insandan insana ve durumdan duruma farklılık göstermektedir. Her insanın kişilik yapısı, yaşamı süresince sürekli olarak etkilendiği çevre ve koşullar, edindiği deneyimler, geliştirdiği değer, tutum ve davranışlar, ihtiyaç, amaç ve beklentileri insanlararası etkileşimi dolayısıyla bu etkileşimden kaynaklanan çatışmaları şekillendirmekte ve farklılaştırmaktadır (Özmen, 1997:2).

“Çatışma, iki veya daha fazla kişi veya grubun amaç, hedef ve istekleri veya güdüleri açısından temelde birbirleriyle uyumlu olmamaları halidir.” (Dubrin, 1981:330). Çatışma bir süreç olarak ele alındığında, aşağıdaki alt süreçlerden oluşur (Baron ve Greenberg, 1990:127; Yurtsever, 1999:60):

- 1.Kişiler veya gruplar arasında zıt veya uyumsuz çıkarların varlığı,
- 2.Bu zıt veya uyumsuz çıkarların taraflarca algılanması,
- 3.Tarafların her birinde, diğer tarafın kendi çıkarlarını engelleyerek işlerini bozacağı inancının oluşması,
- 4.Tarafların karşılıklı olarak birbirlerini engellemeye çalışmaları ve birbirlerinin işlerini bozmaya yönelik olarak eyleme geçmeleri.

Çatışmalar, inanç, öncelik ve ilkeler konusundaki farklı değerler, ait olma, güç, özgürlük ve eğlence gibi temel psikolojik ihtiyaçlar ile sınırlı kaynaklardan kaynaklanmaktadır. Bunlar aşağıdaki şekilde açıklanabilir (Öğülmüş, 2001:87-91; Uysal, 2006:102-103):

İnanç, öncelik ve ilkeler konusundaki farklı değerler, çeşitli arzu ve istekleri beraberinde getirmektedir. Bu durum arzu ve isteklerin birbirleriyle çatışma

olasılığını artırmaktadır. Değer kaynaklı çatışmaların çözümü oldukça güçtür. Çünkü insanlar, değerlerinden ödün verme ve onları değiştirme konusunda yoğun bir direnç gösterirler (Öğülmüş, 2001:91; Uysal, 2006:103). Özellikle de etnik kimliğe ilişkin değerlerin direncinin patolojik bir görünüm arz etmesi, çatışmaları toplumsal düzeyde yıkıcı bir hale getirebilmektedir. Böyle bir durumda, insanlar bireyselleşmiş motivasyonlarının ötesinde, büyük grup kimliklerini korumak ve sürdürmek için birbirlerini öldürmeyi gereksinim olarak algılayabilmektedirler (Volkan, 2000:16). Kimlik uğruna oluşan bu gereksinim, ortak bir terör dalgası başlatabilmekte ve sonuçları onlarca hatta yüzlerce yıl hissedilecek kitlesel travmalara neden olabilmektedir (Volkan, 2007:98).

Ait olma ihtiyacı, aile, okul, arkadaş grubu gibi çeşitli kurum ve gruplarda sevmeye, sevilme, paylaşma ve işbirliği içinde olma gibi birtakım etkileşimlerle karşılanmaktadır. Ait olma ihtiyacını gideren sevmeye, sevilme, paylaşma ve işbirliği içinde olma gibi birtakım etkileşimlere yönelik tehditler çatışmalara neden olmaktadır. Başarılı olma, saygı görme, takdir edilme, fiziksel ve maddi açıdan güçlü olma ile karşılanan güçlü olma ihtiyacının giderilmesine yönelik herhangi bir engel çatışmaların kaynağı haline gelmektedir. Özgürlük, farklı seçeneklere sahip olma, bu seçeneklerden birine karar verme ve tercih yapma anlamına gelmektedir. Bireyin seçeneklerinin sınırlandırılması, belli seçenekleri tercih etmeye yönlendirilmesi ve tercih yapmasının engellenmesi çatışmalara neden olmaktadır. Hoş vakit geçirme, yapılan işten keyif alma, gülme, oyun oynama vb. birtakım etkinliklerle giderilen eğlenme ihtiyacının karşılanmasına yönelik herhangi bir tehdit veya engel çatışmaları beraberinde getirmektedir. Bu temel psikolojik ihtiyaçların karşılanması açısından merkezi bir öneme sahip zaman, para ve mal gibi kaynakların paylaşımında yaşanan anlaşmazlıklar da çatışmalara neden olmaktadır. Buna karşın yaşanan çatışmalarda taraf olanların, kaynakların paylaşımı konusunda rekabetçi bir tutum yerine işbirlikçi bir tutum sergilemeleri, birbirlerinin çıkarlarını gözeterek bir çözüm üretmelerine imkân sağlamaktadır (Öğülmüş, 2001:87-91; Uysal, 2006:102-103).

1.2. Çatışma Türleri

Çatışmalar, kaynağı ile ilintili olarak, dışavurum biçimine göre hedef çatışması, düşünsel, duygusal ve davranışsal çatışmalar şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bunlar aşağıdaki şekilde açıklanabilir (Szilagyi ve Wallace, 1990:208-217):

1.2.1. Hedef Çatışması

Hedef çatışmasında, tarafların ulaşmak istedikleri hedefler veya elde etmek istedikleri çıkarlar birbirleriyle uyumsuzdur. Hedef çatışmasının altında ulaşılmak istenen hedefe yüklenen değer, birey için taşıdığı motive edici önem ve anlam yer almaktadır. Birey, hedefin kendisi için taşıdığı anlam ve önemin motive edici baskısını, karşı konulmaz derecede üzerinde hisseder ki, o hedef herkes için önemli ve anlam taşıması gereken bir hedef olarak algılanmaya başlar. Bu algının etkisiyle, benimsenen hedefle tutarsızlık arzeden her durum boş, anlamsız ve aynı zaman da mücadele edilmesi gerekenler haline gelir.

1.2.2. Düşünsel Çatışma

Düşünsel çatışma, tarafların savundukları düşüncelerin birbirleriyle zıt olması nedeniyle ortaya çıkar. Düşünme stilleri, kişilik özellikleri, benimsenen değerler, yaşam deneyimleri, konuyla ilgili sahip olunan bilginin derinliği ve sosyal çevrenin birey üzerindeki etkisi, düşünsel çatışmaların yoğunluğu üzerinde belirleyici rol oynar. Herbir değişkenin düşünsel çatışmalardaki belirleyici rolü, konuya dayalı olarak farklılık göstermektedir. Başka bir deyişle belli bir konuda merkezi bir öneme sahip bir değişken, bir başka konuda bu belirleyici rolünü yitirebilmektedir.

1.2.3. Duygusal Çatışma

Duygusal çatışma, tarafların hislerinin ve bu hislere dayalı sergiledikleri tavırlarının farklılığından kaynaklanır. Tarafların, arzuladıkları duygusal tepkilerle ilgili beklentilerine karşılık bulamamaları, duygusal çatışmaları derinleştirmektedir.

Çünkü çatışma durumlarında sergilenen davranışların negatif veya pozitif yönlü olmasını duygularımız belirlemektedir. Empatik bir bakış açısı çatışma konusunun çok yönlü olarak algılanmasını sağlayarak, duygularımız üzerinde kontrol edici bir işlev üstlenmektedir. Böylece sergilenen pozitif tepkiler, çatışma konusunun çözümünü kalıcı bir hale getirmektedir.

1.2.4. Davranışsal Çatışma

Taraflardan birinin sergilediği davranış biçiminin diğer tarafça onaylanmaması davranışsal çatışmaların özünü oluşturur. Davranışsal çatışmaların kaynağı, egosantrik tepkilerdir. Egosantrik tepkiler sergileyen birey, sadece kendi arzu ve isteklerine karşı duyarlıdır. Merkezi bir öneme sahip olduğu algısıyla davranır. Bu yöndeki eğilimiyle başkalarını yok saymaya veya başkalarının davranışlarını arzuları doğrultusunda yönlendirmeye çalışır.

1.3. Kişilerarası Çatışma ve Nedenleri

“Kişilerarası çatışma, zıt değerler ve birbirlerinin gereksinimlerine aksi yönde müdahale etmeleri nedeniyle bireyler arasında yaşanan uyumsuzluk, zıtlasma, kavga ve sürtüşmelerdir.” (Yavuzer, 1995:43). Birbirleriyle etkileşim içinde bulunan iki ya da daha fazla bireyin, kutuplaşmış bir bakış açısı içerisinde olması, belirsizliğe karşı bir parça da olsa hoşgörülü olmamaları, uzlaşmanın yararlarını göz ardı etmeleri ve sonuca çok çabuk ulaşmaya eğilimli olmaları durumunda kaçınılmaz bir hale gelmektedir (Balcı, 2010:21).

Duygular, kişilerarası çatışmaların doğal bir parçasını oluşturmaları nedeniyle önem arz etmektedir. Kişilerarası çatışmaların başlamasında ve yoğunlaşmasında etkili oldukları kadar çözüm bulmasında da önemli bir rol oynamaktadırlar. Bireyin sağlıklı bir iletişim kurabilmesinde, içinde bulunduğu duygu durumu belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu nedenle duygularımızın farkında olmak ve duygularımızı yönetebilmek, etkin bir dinleyici olabilme, başkalarının duygularını anlayabilme ve gereksinimlerini gözetme, sorunun çözümüne odaklanma, çatışmada taraf olanların

da sorunun çözümüne odaklanmasını sağlama ve alternatif çözümler için önemli görülmektedir (Dökmen, 2002:36-38).

Kişilerarası çatışmalar, bireyin psikolojik uyumunu bozmasının yanı sıra, kişisel gelişimine de imkân sağlar. Bu bağlamda kişilerarası çatışmalar, öncelikle bireyin sorunu doğru olarak değerlendirebilme ve etkili kararlar alabilme becerilerini geliştirebilmesini sağlar. Bu süreç, sorunla baş etmeye çalışılırken kazanılan tecrübelerden, yapılan çıkarımlardan elde edilen karar alma, seçim yapma ve yapıcı sorun çözme becerilerine ilişkin kazanımları kapsar. Kişisel gelişim ikinci aşamada, yapıcı çatışma çözmenin koşulu olarak bireyin kendi özünün ötesine geçerek çatışma yaşadığı taraf veya tarafların probleme ilişkin bakış açılarının farkına varması ile gerçekleşmektedir. Birey, çatışma yaşadığı taraf veya tarafların arzu, istek, öncelik, değer ve gereksinimlerinin farkına varmakla, sorunu onlar açısından algılama becerisini geliştirmekte ve güçlendirmektedir (Dökmen, 2002:61-64). Kişilerarası çatışmaların altında yatan nedenler aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

1.3.1. Algı Farklılıkları

“Algı, çevredeki uyaran örüntülerinin organizasyonu ve yorumlanması sürecidir.” (Atkinson vd., 1995:185). Bu süreç, bireylerin yaşam deneyimlerinden etkilenmektedir. Maruz kalınan uyaranlar, birey tarafından önceki yaşam deneyimleri çerçevesinde zihinde organize edilmekte ve yorumlanmaktadır. Bu nedenle aynı uyaran, bireyden bireye farklılaşan tepki çeşitliliklerine yol açabilmektedir. Bu tepki çeşitliliğinin doğal bir sonucu olarak bireyler arasında çatışmalar yaşanabilmektedir. Çünkü kişilerarası çatışmalarda taraf olan her birey çatışma konusuna, yaşam deneyimlerine dayalı olarak farklı bir yorum getirmektedir. İşte bu noktada birbirleriyle etkileşim içinde bulunan bireylerin kişisel değerleri devreye girmektedir.

Kişisel değerler, bireyin psiko-sosyal davranışlarının önemli bir belirleyicisidir. Kişisel değerleri birbirine yakın olan bireyler arasında çatışmadan çok, uyum ve işbirliği gibi davranışlar görülmekte, iletişim sağlıklı bir şekilde gerçekleşmektedir (Balcı, 2010:22). Buna karşın geçmiş yaşantıları birbirlerinden farklı bireylerin iletişimde algılanan ileti ile aktarılacak istenen iletinin farklılığı

çok net olarak görülebilmektedir (Karip, 2010:99-100). Kişisel değerleri birbirlerinden farklı bu bireyler arasında iletişim güçlüğü, yanlış anlama/anlaşılma, görüş ve değerlendirme farklılıkları nedeniyle kişilerarası çatışmalar yoğun olarak görülmektedir (Balcı, 2010:22).

1.3.2. Engellenme

Arzu edilen bir amaca doğru ilerlemenin durdurulmasına ya da geciktirilmesine engellenme denir. Bir bireyin amaca ulaşma çabaları üzerinde, hem içsel hem dışsal geniş bir engeller yelpazesinin bozucu etkisi olabilmektedir. Bunlardan sosyal çevre, anne ve babanın çocuğunun isteklerini reddetmesinden tutun da, daha yaygın ırk ve cinsiyet ayırımına kadar, başka insanlar tarafından uygulanan kısıtlamalar şeklinde engeller çıkarabilmektedir (Atkinson vd., 1995:571).

Engellenme, doğrudan engellenmenin kaynağı olan kişiye karşı saldırganlık veya yön değiştirmiş saldırganlık şeklinde kendini göstermektedir. Yetişkinler saldırganlıklarını genellikle fiziksel olarak değil, sözel olarak ifade ederler. Birbirlerine vurmaktansa büyük bir olasılıkla hakaret etmeyi tercih ederler. Engellenmiş birey, bazı durumlarda engellenme kaynağına doğrudan saldırganlık gösteremez. Bu saldırganlık, yön değiştirerek gerçek engellenme kaynağı yerine masum bir kişiye yönelebilir. İşyerinde paylanan bir kişi, ifade edememiş olduğu içerlemesinin acısını ailesinden çıkarabilir (Atkinson vd., 1995:576-577).

1.3.3. Sosyo-Kültürel Farklılıklar

Toplum içerisinde yer alan sosyo-ekonomik tabakalar, etnik, siyasi, dinî ve yöresel farklılıklar, yerine göre çatışma kaynağı olabilmektedir (Bayrak, 1992:23). Çünkü bu öğeler, bireylerin hayata bakış açılarını, öncelik, algı ve anlayışlarını etkilemekte ve çeşitlendirmektedir. Özellikle de hoşgörüden yoksunluk, sosyo-kültürel farklılıkları kişilerarası çatışmaların tetikleyicisi haline getirmektedir. Çünkü sosyo-kültürel farklılıklar, hoşgörü ile yoğrulmamış anlayışların elinde kaçınılmaz bir şekilde kendinden olmayanı ötekileştirme stratejilerinin aracı haline

getirilmektedir. Buna karşın farklılıklara karşı gösterilen empatik kabul, tarafların birbirlerinin güzel yönlerini görmelerini ve desteklemelerini sağlamakta, böylece tüm tarafları memnun edebilecek şartlar kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

1.3.4. Etkin Bir İletişimin Sağlanamayışı

“İletişim, bilgi üretme, aktarma ve anlamlandırma süreci” olarak tanımlanabilir (Hinde, 1974:87; Dökmen, 2002:19). İletişim sürecinin bazı etkenler tarafından sağlıklı bir şekilde işleminin engellenmesi, bireyler arasında çatışmaların yaşanmasını kaçınılmaz hale getirmektedir. Örneğin; iletilmek istenen mesajın çözümlenip, algılanabilecek şekilde tasarlanmaması, iletişim sürecinde yer alan bireyler arasındaki ortak yaşantı alanının darlığı, bu bireylerin birbirlerinin psiko-sosyal özelliklerine, bilgi ve becerilerine karşı duyarlı olmayışı, iletişim için uygun bir yer ve zamanın seçilmeyişi, iletilmek istenen mesaj ve beden dili arasındaki tutarsızlık kurulmak istenen sağlıklı bir iletişimi sekteye uğratmaktadır. İletilen mesaja karşılık cevap niteliğinde alınan mesaj yani dönüt de, gerekli özellikleri taşınamaması durumunda kurulmak istenen etkin bir iletişimin engelleyicisi haline gelebilmektedir. Dönüt, iletilen mesajın dinleyicide yaptığı etkinin anlaşılmasına ve iletişimin yönünün belirlenmesine imkân sağlaması nedeniyle iletişim sürecinde üzerinde en çok durulan öge niteliğindedir. Aşağıdaki özellikleri taşıması durumunda etkin ve sağlıklı bir iletişimin kurulmasını sağlamaktadır (Baltaş ve Baltaş, 1994:33):

- 1.Karşımızdakini tam olarak dinlemek ve onu anlamaya hazır olmak.
- 2.Kelimelerin içeriğine ve aktarılmak istenen duygulara açık olmak.
- 3.Kelimelerin, sözlük anlamları dışında ne anlama geldiklerini anlamaya çalışmak.
- 4.İletilmek istenen mesajın anlam bütünlüğünü kontrol etmek.
- 5.Karşımızdakinin duygularını anlama çabası içinde olmak, duygularına farklı insanların bakış açısından bakmayı başarabilmek.
- 6.Ana konuyu kaçırmamak, özetlemeler yapmak.
- 7.İletişimi ön yargı ve dirençle kesmemek.
- 8.Duygusal gerginliğin beden ve ses tonuna yansımalarını önlemek.

9.Karar anında bile iletişimi kapatmadan doğru dinlemek ve sağlıklı dönütleri sürdürme çabasından vazgeçmemek.

10.Üzerinde fikir birliği olmayan noktalardan önce, anlaşılan noktaları açıklığa kavuşturmak.

1.3.5. Narsist Eğilimler ve Egoizm

Kendi önemi konusunda şişirilmiş bir kanaate sahip, zihni başarı fantezileriyle meşgul, sürekli olarak hayranlık ve ilgi arayan, başkalarının gereksinimlerine karşı duyarsız ve çoğu kez onları istismar eden narsist kişilik (Atkinson vd., 1995:643), kişilerarası çatışmaların nedeni olabilmektedir. Çünkü rakip olarak görülenleri alt etmeyi ve sadece kendi çıkarlarını gözetmeyi doğal bir davranış olarak kabul eden egoizmi (Bahadır, 2002:108) bünyesinde barındırmaktadır.

Egoizm, kişilerarası çatışmaların etkili bir şekilde çözümüne imkân sağlayan uzlaşma yaklaşımının en büyük engellerinden birini oluşturmaktadır. Uzlaşma yaklaşımının gerektirdiği “karşılıklı tavizler verme” ilkesi (Rahim, 2002:220), sadece kendi çıkarlarını gözetmeyi ve rakip olarak görülenleri alt etmeyi doğal bir davranış olarak kabul eden egoizm ile çelişmektedir.

1.4. Çatışma Çözme

“Çatışma çözme, yaşanan uyuşmazlığın arzu edilen bir neticeye ulaştırılabilmesi amacıyla çatışmanın tarafları tarafından harcanan çabayı içeren bir süreçtir.” (Sweeney ve Carruthers, 1996:326). Bu süreç aşağıdaki eylem basamaklarını içerir (Karip, 2010:51-54):

1.Kızgınlığı Kontrol Altına Almak: Taraflar, sağlıklı düşünemeyecek kadar kızgın ve kızgınlık duygularını kontrol altına alamıyorlarsa uzlaşma sağlanmamaktadır.

2.Karşı Tarafa Yaklaşmadan Önce Bir Kez Daha Düşünmek: Bu aşamada bazı sorulara anlamlı bir şekilde cevaplar bulunması çatışmaların çözümü için esastır.

Bu sorular Şu Şekilde sıralanabilir: “Yaşanan çatışma tarafları nasıl etkilemektedir?, Çatışmada taraf olanların çıkar ve değerleri nelerdir?, Taraftarların birbirlerine karşı önyargı ve varsayımları nelerdir?, Çatışmayı çözebilmek için en iyi yaklaşım hangisidir?, İŞbirliği yapılması amaçlanıyorsa, iŐbirlięini baŐlatmak için en uygun yer neresidir ve tercih edilmesi düşünölen zaman dilimi, en uygun zaman dilimi midir?”

3.Olumlu Bir Hava Oluşturmak: Bu eylem basamağı, karşı tarafın uzlaşmaya ve konuşmaya davet edilmesi, karşı tarafa iyi niyetin, dikkate alındığının ve önemsendiğinin hissettirilmesi gibi hususları içermektedir.

4.Bazı Temel Kurallara Dikkat Etmek: Bu eylem basamağı, “etkin dinleme, sakinliği koruma ve süreci iyileştirmek için çaba içerisinde olma” Şeklinde bir dizi kuralı içermektedir.

5.Sorunu Tartışarak Tanımlamak: Bu eylem basamağında, tarafların kendileri için önemli olan hususları belirlemeleri ve duygusal paylaŐımlarda bulunmaları esastır. Bu durum ise, etkin dinleme, etkili konuşma, karşılıklı gereksinim ve çıkarları belirleme, değerleri, kaygıları ve varsayımları paylaşma, ortaya çıkan yeni algı ve anlayışı gözden geçirme hususlarında dikkatli olmayı gerektirmektedir.

6.Olası Çözümler İçin Beyin Fırtınası Yapmak: Bu eylem basamağı, tüm tarafları memnun edecek bir sonuca varabilmek amacıyla düşöncelerin açıkça paylaŐılmasını, farklı düşöncelere açık olunmasını, sen yerine daima biz sözcüğünün kullanılmasına duyarlılık gösterilmesini gerektirmektedir.

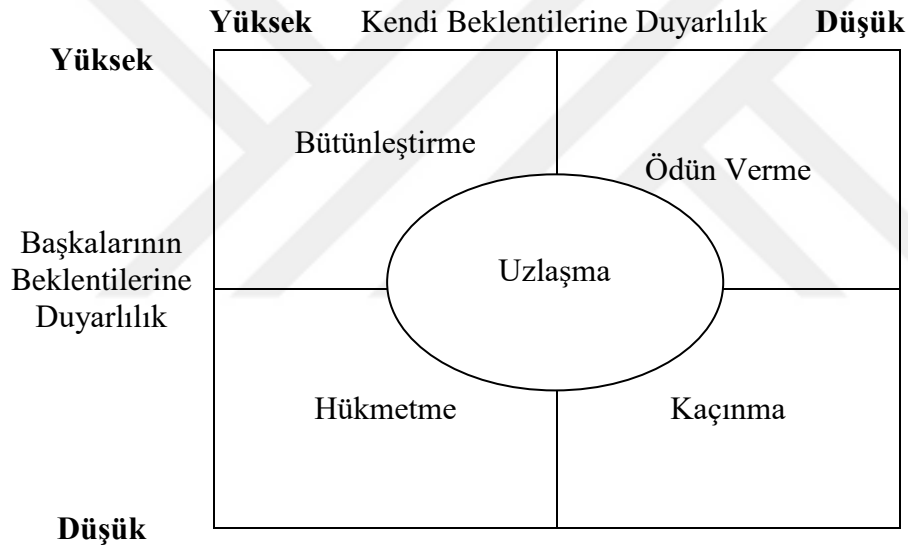
7.Olası Çözümleri Değerlendirmek ve Uygun Çözümleri Belirlemek: Bu eylem basamağında, yaşanan kişilerarası çatışmalara çözümler bulabilmek amacıyla, olası çözümler değerlendirilirken her iki taraf için kabul edilebilirlik, çözümlerin gerçekçi, gerçekleştirilebilir, belirli ve dengeli oluşu gibi hususlar dikkate alınmaktadır. Böylece ulaŐılması amaçlanan çözümler için ana hususlar belirlenmiŐ olmaktadır.

8.Uygulamaya Konulan Çözümlerin İŐlerlięini İzlemek: Bu eylem basamağında, uygulamaya konulan çözümlerin iŐlerlięi kontrol edilmektedir. Çözümlerin iŐleyiŐinde herhangi bir sorunun tespit edilmesi halinde önceki eylem basamakları tekrar değerlendirilmektedir.

1.5. Kişilerarası Çatışma Çözme Yaklaşımları

Kişilerarası çatışma çözme yaklaşımları, bir çatışma çözme kuramı olan Rahim'in çatışma yönetimi modeli çerçevesinde ele alınacaktır. Bu modelde, kişilerarası çatışmaların çözümü için izlenebilecek yaklaşım türlerini, taraftarların birbirlerinin beklentilerine karşı gösterdikleri duyarlılık düzeyi belirlemektedir. Duyarlılık düzeyine göre, şekil 1'de görüldüğü üzere beş tür kişilerarası çatışma çözme yaklaşımı bulunmaktadır (Rahim, 1983:369).

Şekil 1.1. Rahim'in Çatışma Yönetimi Modeli



Kaynak: (Rahim, 1983:369)

1.5.1. Bütünleştirme

Herhangi bir kişilerarası çatışma durumunda, çatışma içinde olanların birbirlerinin beklentilerine karşı yüksek bir duyarlılık içinde olmaları ile ortaya çıkan bir çatışma çözme yaklaşımıdır. Bu yaklaşım, problem çözme, işbirliği, yardımlaşma, kazan-kazan ve çözüm odaklı yaklaşım olarak da nitelendirilmektedir (Rahim vd., 2000:10). Bütünleştirme yaklaşımı sadece problem çözme olarak ele alındığında, aşağıda betimlenen problem çözme sürecinin aşamalarından veya tanımı

yapılan problem, problem çözüme ve etkili çözüm kavramlarının tanımlarından anlaşılacağı üzere diğer nitelendirmelerini kapsadığı görülmektedir.

Problem çözüme süreci, “problemi tanımlama, probleme yönelik alternatif çözümler üretme, alternatif çözümlerden birine karar verme, karar verilen çözümü uygulama ve teyit etme” olmak üzere dört aşamadan oluşmaktadır. Problem, belirsizlik, tereddüt, çatışma, yardım kaynağının olmaması, performans becerilerinin eksikliği, yenilik vb. engeller nedeniyle bireyin başa çıkma süreçlerini zora sokan bir durumdur. Problem çözüme, spesifik bir problem durumu ile başa çıkmak üzere üretilen sonuçtur. Etkili bir çözüm pozitif sonuçların maksimuma çıkarılıp, negatif sonuçların minimuma indirildiği, durumu daha iyi yönde değiştiren ya da var olan stresi azaltan, tüm taraflar açısından memnun edici veya kabul edilen çözüm olarak nitelendirilmektedir (D’Zurilla vd., 2004:121; Ülker, 2011:45-49).

1.5.2. Ödün Verme

Kişilerarası çatışmalarda, bir tarafın sadece diğer tarafın beklentilerine karşı yüksek bir duyarlılık içinde olması ile ortaya çıkan bir çatışma çözüme yaklaşımıdır. Bu yaklaşım, kaybet-kazan ve itaat etme olarak da nitelendirilmektedir (Rahim vd., 2000:10). Taraflardan birinin karşı tarafla ilişkisinin korunmasına ve sürdürülmesine verdiği önemin, kendi beklentilerinin karşılanmasına verdiği önemden daha yüksek olması durumunda etkili olmaktadır. Çatışmanın, karşı tarafla sürdürülmek istenen ilişkiye zarar vermesi nedeniyle karşı tarafın isteklerinin kabul edilmesi ve öncelikle karşı tarafı tatmin edecek bir çözümde anlaşmaya varılması en uygun seçenek olarak görülmektedir (Karip, 2010:66).

1.5.3. Hükmetme

Kişilerarası çatışma içinde olan tarafların sadece kendi beklentilerine karşı yüksek duyarlılık içinde olmalarıyla ortaya çıkan bir çatışma çözüme yaklaşımıdır. Bu yaklaşım, kazan-kaybet olarak da nitelendirilmektedir (Rahim vd., 2000:11). Güçlü olduğuna inanan tarafın, güç ve otorite kullanmak suretiyle amaçlarını kabul ettirmek

için karşı tarafı zorlamasıdır. Bu çatışma çözme yaklaşımını benimseyen taraf, çıkarlarını karşı tarafla sağlıklı ilişkiler içinde olmaktan daha fazla önemsemekte ve işbirliği yapmaktan kaçınmaktadır. Bunlara göre yaşanan her kişilerarası çatışmada bir kazanan bir de kaybeden taraf bulunmaktadır. Bu nedenle ne pahasına olursa olsun kendileri kazanan taraf olmalıdır. Bu anlayışla, güçsüz olan taraf üzerinde güç kullanılmaktadır. Güçsüz olan taraf ise yaşanan kişilerarası çatışmadan en az zararla çıkabilmek amacıyla güçlü olana saygı göstermek ve bazen de eşitsizliği kabul etmek zorunda kalmaktadır. Güçlü olan taraf, amaçlarına ulaşabilmek amacıyla güçsüz olan tarafı zorlamakta, isteklerine aldırış etmemekte, yaşanan kişilerarası çatışmaya kazan-kaybet şeklinde bir çözüm getirmektedir. Sonuç olarak güçlü olan taraf, amacına ulaşırken güçsüz olan taraf kaybetmekte, kaybeden taraftaki kırgınlık ve öfke nedeniyle kişilerarası ilişkiler bozulmaktadır. Hükmetme yaklaşımıyla, kaynağına inilmeden problem çözülmeye çalışıldığından problemin çözümsüzlüğü kalıcı hale gelmektedir (Peker ve Aytürk, 2000:57-60).

1.5.4. Kaçınma

Kişilerarası çatışma halinde olanların birbirlerinin beklentilerine karşı düşük duyarlılık içinde olmalarıyla ortaya çıkan bir çatışma çözme yaklaşımıdır. Bu yaklaşım kaybet-kaybet olarak da nitelendirilmektedir (Rahim, 2002:220). Yaşanan kişilerarası çatışmayı görmezlikten gelme, kenara çekilme, çatışmayla ilgilenmeme, çatışmayı ihmal etme ve olumsuz hiçbir şey duymak istememe şeklinde görülmektedir. Bu yaklaşım, taraflar arasında karşılıklı bir yardımlaşma ortamının oluşmasını ve sağlıklı bir iletişimin kurulmasını engellemesi, güvensizliğe neden olması hususlarından ötürü yaşanan kişilerarası çatışmaları daha da kuvvetlendirici bir etki oluşturmaktadır. Buna karşın tarafların iletişim kuramayacak kadar bir gerilim içinde olduğu durumlarda, daha sonra ilgilenmek üzere çatışmaların uygun bir zamana ertelenmesine ve tarafların konumlarını iyileştirmek üzere zaman kazanmalarına imkân sağlamak suretiyle çatışmaların çözümünde etkili olmaktadır (Eren, 1991:448).

1.5.5. Uzlaşma

Kişilerarası çatışmalarda, herkesin memnuniyetinin sağlanması amacıyla, tarafların tamamının kendilerinden bazı tavizler vermeyi kabul etmesiyle ortaya çıkan bir çatışma çözme yaklaşımıdır (Rahim, 2002:220). Bu çatışma çözme yaklaşımında taraflar, kendi arzu, istek ve ihtiyaçlarının dikkate alınmasını önemsedikleri kadar, karşı tarafın arzu, istek ve ihtiyaçlarının da dikkate alınmasını önemserler (Karip, 2010:51). Yaşadıkları çatışmaya çözüm olabileceğine inandıkları çözüm önerilerinden ortak olanları birlikte belirlemeye, belirledikleri bu ortak çözüm önerilerini yeniden yapılandırmaya çalışırlar (Başaran, 2004:87). Böylece ödün verme yaklaşımına göre daha az ödün verirler. Bu yaklaşım, kazan-kazan yaklaşımı olarak da nitelendirilmektedir (Karip, 2010:52-53). Çatışmada taraf olanların eşdeğer yetki ve güce sahip olduğu, karmaşık sorunlara geçici çözümler üretilmek istendiği, bütünleştirme ve hükmetme yaklaşımlarının uygulanma imkânı bulamadığı durumlarda etkili olmaktadır (Solmuş, 2001:42).

1.6. Kişilerarası Çatışmaların Sonuçları

Kişilerarası çatışmalar, bireyler arasında yaşanan problemlere, problemlerin nedenlerine, çözümlenebilmesi için tarafların birbirlerinden olan beklentilerine ve çözümün sağlanamaması durumunda yaşanabilecek olumsuz sonuçlara işaret etmektedir. Böylece tarafların, aralarında yaşadıkları problemlerin varlığını kabul etmelerini ve problemlerle yüzleşmelerini teşvik etmek suretiyle psiko-sosyal gelişimin sağlanması, insani ilişkilerin artması ve güçlenmesi gibi olumlu sonuçlar elde etmelerini sağlamaktadır.

Kişilerarası çatışmaların, bireyler arasında yaşanan problemlerle ilgili olarak işaret ettiklerine rağmen herhangi bir önlem alınmaması birtakım olumsuz sonuçların yaşanılmasını kaçınılmaz hale getirmektedir. Bunlardan birisi düşmanlık ve saldırganlıktır. Düşmanlık içsel bir nefret, öfke veya kızgınlık duygusudur. Saldırganlık ise, kişinin kendisine, bir başka kişiye veya herhangi bir şeye kasıtlı olarak zarar vermesidir. Diğer taraftan pasif saldırganlık, saldırganlığın daha dolaylı

yoldan ifade edilmesidir. Pasif saldırganlık, surat asma, yapılacak işleri sonraya erteleme, pasif engellemeler ve inatçılık şeklinde ortaya çıkmaktadır (Karpat, 2010:34-35).

Çocuklar veya yetişkinler, öfke, kızgınlık ve düşmanlık duygularını kontrol altına alma, ifade etme ve bu duygularıyla başa çıkma konusunda farkında oldukları veya olmadıkları bir takım güçlükler yaşayabilmektedirler. Yaşadıkları bu güçlükler, öfke, kızgınlık ve düşmanlık duygularını sembolik olarak ifade etmelerine neden olmaktadır. Sembolik olarak ifade edilmiş bu duyguları, bireyin pasif saldırgan tutumlarında, kendisinin veya başkalarının saldırgan davranışlarıyla sürekli ve endişeli bir şekilde ilgilenmesinde, saldırganlıkla ilgili hayal, düşünce ve rüyalarında, bu hayal, düşünce ve rüyalarındaki saldırganlıkla ilgili kaygılarında ya da saldırganlık ve şiddet içeren olaylara karşı duyduğu garip bir ilgide görmek mümkündür (Karpat, 2010:34-35).

Kişilerarası çatışmalar, problemle ilişkili olarak duygusal süreçleri etkileyebilmekte böylece anksiyete, depresyon ve stres gibi negatif duyguların yaşanmasına neden olabilmektedir. Fiziksel sağlık şikayetleri, yeme bozukluğu, intihar ve alkol kullanımı kişilerarası çatışmalara bağlı olarak görülebilen diğer sonuçlar olabilmektedir (Eskin, 2011:87-157; Bedel, 2011:33-40).

1.7. Kişilerarası Çatışma Çözme Becerileri

Kişilerarası çatışmalar, nedenleri, sonuçları ve etkili çözümlere imkân sağlayan bütünleştirme ve uzlaşma yaklaşımları açısından ele alındığında hedeflenen etkili çözümler; sosyal dışadönüklük, etkin dinleme, çatışmada taraf olanların gereksinimlerine odaklaşmayı içeren empati kurabilme ve öfke kontrol becerilerine sahip olmayı gerektirmektedir (Öğülmüş, 2001:16-17). Bu becerilere ilişkin bilgilere aşağıdaki başlıklar altında yer verilmiştir.

1.7.1. Sosyal Dışadönüklük

İçsel dinamiklerini, pozitif bir yönelimle dışsal yaşantılara yansıtabilme becerisiyle karakterize edilen dışadönük tipler (Allen, 1997:24; Şimşek, 2006:22), sosyal olma özellikleri ile ön plana çıkarlar. İnsanlarla beraber olmaktan hoşlanırlar. Yalnız kalmayı sevmezler. Çevresindeki insanlarla iyi geçinirler ve onlarla yaşadıkları herhangi bir çatışma durumunda bile onlarla olan bağlılığını devam ettirirler. Yabancıları oldukları ortamlarda da kendilerini güvende hissederler. Ahlâkî değerlere uygun davranmaya çalışırlar. İyimser olma eğilimindedirler. İnsanlarla kolaylıkla iletişim kurarlar. Düşüncelerinin yönü dış dünyadır. Düşüncelerinin temelinde gelenekler ya da inançlar bulunmaktadır. Sağlam bir görev anlayışları vardır. Yaşama iyimser bir bakış açıları bulunmaktadır. Nesnel gerçeklerle başa çıkmak için genellikle sezgilerini kullanırlar. Yeniliklerden hoşlanırlar, yeni arkadaşlar, hobiler ve düşünceler edinirler (Fordham, 2001:93). Cana yakın ve neşeli kimselerdir. Derin düşüncelere ve detaylara zaman ayırmazlar. Gelecekte çok içinde buldukları ana odaklanırlar. Değerleri ve yargıları basmakalıptır. Genel olarak naziktirler. İş arkadaşları ve dostları arasında popülerdirler (Stevens, 1999:17).

Sosyal dışadönük kişiler, taraflar arasındaki karşılıklı anlayış ve güveni geliştirme, sosyal ilişkileri güçlendirme ve işbirliği içerisinde olma isteğini artırıcı özelliklerinden dolayı çatışma çözme yaklaşımı olarak genelde bütünleştirme yaklaşımını kullanırlar (Moberg, 2001:56). Bu yaklaşım, herhangi bir kişilerarası çatışma durumunda tarafların birbirlerinin beklentilerine karşı yüksek bir duyarlılık içinde olmaları ile ortaya çıkan bir çatışma çözme yaklaşımıdır. Problem çözme, işbirliği, yardımlaşma, kazan-kazan ve çözüm odaklı yaklaşım olarak da nitelendirilmektedir (Rahim vd., 2000:10). Dışadönük kişiler, yaşadıkları problemlerden kaçınmazlar, aksine problemlerle yüzleşmekten ve problemleri çözmek için çaba içinde olmaktan büyük keyif alırlar. Bu özellikleri nedeniyle yüksek performansları vardır (Sun ve Jin, 2009:944). Girişkenlik, pozitif bir bakış açısına sahip olma, negatif yaşam olaylarını anlama ve yeniden yapılandırma konularında yetkindirler (Ciarrochi vd., 1999:543; Demirgöz Bal, 2011:31). Sosyal

dışadönük kişilerin genel karakteristik özelliklerinin yanısıra düşünce, duygu, duyum ve sezgi yönü ağır basan dört farklı özgün tipi vardır (Gençtan, 2002:27).

Düşünce yönü ağır basan dışadönükler, iyi birer analizcidirler. Problemlere kişisel açıdan bakmazlar. İlgi alanları yönetim, hukuk, teknik konular ve reformlardır. Olgular ve olayları organize etme özellikleri bulunmaktadır. Sebep ve sonuç ilişkisi kurmakta yeteneklidirler. Kararlı ve mantıklıdır. Sonuçlarını çok iyi düşünerek kendilerinin ve başkalarının davranışlarını yönlendirme eğilimindedirler. Doğruyu formül, yöntem ve gerçeklere göre değerlendirirler. Daha çok mevcut durumun eleştirilmesi, yapılandırılması ve yönetilmesi gereken zamanlarda dikkat çekmektedirler. Böyle zamanlarda ne yapılması gerektiğine karar vermek ve verilen kararın uygulanabilmesi için uygun talimatları sıralamak en çok hoşlandıkları işlerdir. Karmaşadan, verimsizlikten, yeterli olmayan tedbirlerden, sonucu ve hedefi olmayan her şeyden nefret ederler (Myers ve Myers, 1997:57-58).

Duygu yönü ağır basan dışadönükler, duygu ile işlenmeyen her şeyi reddederler. Sağlıklı insan ilişkilerine önem verirler. İyi niyetli ve işbirliği kurulması gereken durumlarda çok başarılıdır. Arkadaş canlısı, zarif ve sempatikler. İçinde bulunduğu duruma uygun duyguları ifade etmekte başarılıdır. Kurallara uyma konusunda titizdirler. Düzenli, sabırlı ve dürüsttürler. Herkesin düzenli, sabırlı ve dürüst olması konusunda ısrarcıdır. İdealist ve sadıktır. Sevdikleri, benimsedikleri bir insana, kuruma veya amaca sonuna kadar bağlılığını devam ettirirler. Başkalarının fikirlerini önemsemeleri ve değerli bulmaları nedeniyle zıt fikirli insanlarla da sağlıklı bir iletişim kurulabileceğine inanırlar ve bu inançlarını uygulamaya koymada başarılıdır. En iyi fikirlerini insanlarla tartışarak üretirler (Myers ve Myers, 1997:59-60).

Duyum yönü ağır basan dışadönükler, gerçekçidirler, pratiktirler. Uysal, kendilerine ve başkalarına karşı hoşgörülüdürler. İnsanların nitelikleri konusunda yanılığa düşmezler ve onları olduğu gibi kabul ederler. Yaşamdan keyif almada başarılıdır. Her türlü yeni deneyimden ve somut olgulardan keyif alırlar. Bu özellikleri, meraklı olmalarından kaynaklanır. Olguları olduğu gibi kabul etme eğilimindedirler. Çok sayıda olguyu bir anda algılayabilir, akılda tutabilir ve kullanabilirler. Detaylar konusunda ve deneyimlerden ders çıkarmada çok

başarılıdırlar. Genellikle muhafazakârdırlar. Gelenek ve göreneklere değer verirler (Myers ve Myers, 1997:61).

Sezgi yönü ağır basan dışadönükleri harekete geçiren bilinçli bir irade gücü ve planlı hedefler değil, ilhamlarıdır. Kendilerine özel olması münasebetiyle aldıkları ilhamı kendilerine ait hissederler. Herhangi bir pratik temeli olmaksızın, kimsenin fark etmediklerini hissetmekle yükümlü olduğuna inanırlar. Bütün olasılıklara karşı hazırdırlar. Özgül, bağımsız ve bireyseldirler. Başkalarının fikirlerini algılamakta çok başarılıdırlar. Girişimci ve başlatıcı dürtüleri çok kuvvetlidir ancak girişimlerini tamamlamakta pek başarılı değildirlar. Hayatları birbirini takip eden projelerden oluşur. İlgilendikleri konularda yorulmak bilmezler. Rutinden nefret ederler. Her şeyden çok ilhamlarına önem verirler. Çok yönlü, çoğu zaman şaşırtıcı ölçüde zeki ve heyecanlıdırlar. Görüşleri akıl doludur. İlham aşılama güçleri vardır. İnsanlarla kolay iletişim kurarlar. İnsanları anlama yeteneklerinin, amaçlarına ulaşma konusundaki heyecanları ile bir araya gelmesi onları, ikna ederek insanların desteğini alabilen birer lider haline getirmektedir (Myers ve Myers, 1997:62-63).

1.7.2. Empati

Bu kavramı, estetik ve sanat alanında çalışmalar yapan Alman Psikolog Theodor Lipps, 1897 yılında ilk defa Almanca “*emfühlung*” sözcüğü ile ifade ederek, “Bir insanın kendisini karşısındaki bir nesneye örneğin bir sanat eserine yansıtması ve o nesneyi özümleyerek anlaması süreci” şeklinde tanımlamış ve sistematize etmiştir. 1903 yılında yayınlanan bir makalesinde ise nesnelere, kendisine ve diğer insanlara ilişkin olmak üzere bir insanda var olan üç tür bilginin varlığından bahseder. O’na göre bir insan, diğer insanlara ilişkin bilgisini *emfühlung* ile elde eder. *emfühlung* aracılığı ile diğer insanların iç dünyasını keşfetmeye ve tanımaya başlar (Lichtenberg vd., 1984:162; Barret-Lennard, 1993:8).

emfühlung sözcüğü 1909 yılında Edward B. Titchener tarafından, içine anlamına gelen “*em*” ve algılama anlamına gelen “*patheia*” kelimelerinin birleşiminden oluşan Eski Yunanca bir kelime “*empathia*” sözcüğünden yola çıkılarak “*empathy*” şeklinde İngilizceye çevrilmiştir (Stotland vd., 1978:122).

Empati kavramı 1950’li yılların sonlarına kadar bilişsel nitelikli bir kavram olarak ele alınmış, “empati ölçümü” adı altında daha çok bireylerin birbirlerinin kişilik özelliklerini nasıl algıladıkları ölçülmeye çalışılmıştır. 1960’lı yıllarda empatinin bilişsel boyutunun yanı sıra duygusal boyutu da vurgulanmış ve bu yıllarda, bir bireyin karşısındaki birey gibi hissetmesi empati olarak kabul edilmiştir (Dökmen, 1988:161;2002:21). 1970 yılına gelindiğinde ise empati, görsel, bilişsel ve duygusal olmak üzere üç boyutta ele alınmış (Dökmen, 2002:61) ve Rogers’ın yapmış olduğu empati tanımı herkes tarafından kabul gören bir tanım haline gelmiştir (Dökmen, 1987:191).

Rogers’a (1970) göre empati, bir kişinin kendisini karşısındaki kişinin yerine koyarak olaylara onun bakış açısıyla bakması, o kişinin duygularını ve düşüncelerini doğru olarak anlaması, hissetmesi ve bu durumu ona iletmesi sürecidir (Akt.: Dökmen, 2002:17). Bu tanım, empatiyi üç temel ögeye dayandırmaktadır. Bunlardan ilki, empati kuracak bireyin kendisini karşısındaki bireyin yerine koyması ve olaylara onun bakış açısı ile bakması; ikincisi, onun duygu ve düşüncelerini doğru olarak anlaması; üçüncüsü ise zihninde oluşan empatik anlayışı ona iletmesidir. Empati kuracak bireyin kendisini karşısındaki bireyin yerine koyması ve olaylara onun bakış açısı ile bakması, ancak onun kendine özel fenomenolojik alanına girmesi ile mümkündür. Duygu ve düşünceleri doğru olarak anlamamanın temel koşulları, etkin dinleme ve alınan mesajın içeriğinin doğru olarak yansıtılmasıdır. Bilişsel süreçlerle ilgili olarak ne düşünüldüğünü doğru olarak anlamak bilişsel empati süreciyle; duygularla ilgili olarak ne hissedildiğini doğru anlamak ise duyuşsal empati süreci ile ilişkilidir. Zihnimizde oluşan empatik anlayış karşımızdaki bireye iletilmediğinde ve bu nedenle onda, duygu ve düşüncelerinin anlaşıldığına dair duygu ve düşünceler oluşmadıkça onun duygu ve düşüncelerini tam olarak anlamakla empati kurma süreci tamamlanmamış olmaktadır (Dökmen, 1987:191; 2002:69-71).

Empatinin, algısal, bildirişimsel, duygusal-duyuşsal ve bilişsel olmak üzere dört farklı bileşeni bulunmaktadır. Algısal bileşeni, kendisiyle empati kurulmaya çalışılan bireyin sözlerine, sözlerinin içeriğine, ses tonuna, davranışlarına ve zamanlamaya ait bütün bilgilere dikkat edilmesini gerektirmektedir. Bu dikkat,

kendisiyle empati kurulan bireyin bilişsel ve duygusal süreçlerinin doğru olarak anlaşılmasını ve hissedilmesini sağlamaktadır (Çelik, 2008:77).

Empatinin bilişsel bileşeni, kendisiyle empati kurulmaya çalışılan bireyin sözel ve sözel olmayan ipuçları üzerinde düşünmeyi ve bu düşünme neticesinde onun duygu ve düşünce süreçlerini anlama becerisini içermektedir (Çelik, 2008:89). Bilişsel olarak kavranılan duygulara benzer duyguların karşı tarafa yansıtılması ve karşı tarafla duygu paylaşımında bulunulması empatinin duygusal bileşenini oluşturmaktadır (Duru, 2002:99).

İletişim ve haberleşme anlamına gelen bildirişimsel bileşen ise, empatinin bilişsel ve duygusal bileşenleri sürecindeki yaşantıların karşı tarafa iletilmesidir (Çelik, 2008:63).

Empati, empatik eğilim ve empatik beceri olmak üzere iki açıdan ele alınmaktadır. Empatik eğilim, bireyin empati kurabilme potansiyelini göstermektedir ve empatinin duygusal bileşeninde yer almaktadır. Empatik beceri ise bireyin empati kurabilme yeteneğini göstermektedir (Dökmen, 2002:145).

Empati, duyguların farkında olunmasını, ifade edilebilmesini, başkalarının duygularının anlaşılabilmesini, gereksinimlerinin gözetilmesini, sağlıklı iletişim ve problem çözme becerilerine sahip olunmasını, yüzeysel bir uzlaşma yerine tarafları soruna odaklayarak yaşanan kişilerarası çatışmalara çözüm üretilmesini sağlamaktadır (Öner, 2000:173).

Empatinin en alttan en üste doğru onlar, ben, sen ve biz şeklinde dört basamağı bulunmaktadır. Her bir basamağın ise duygu ve düşünce şeklinde iki alt basamağı vardır (Dökmen, 1988:174).

Onlar basamağında, birey, dinlediği bireyin sorununu, sorunla ilgili duygu ve düşüncelerini önemsemez. Soruna yönelik olarak kendi duygu ve düşüncelerini değil de o anda bulunmayan üçüncü şahısların veya toplumun genel düşüncesini dile getirir. Dinlediği bireye “Senin problemin karşısında başkaları ne düşünür ve ne hisseder?” anlayışı ile tepki verir. Bu anlayışla genellemeler yapar. Atasözleriyle cevap verir. Toplumun değer yargıları ve genel görüşü çerçevesinde yorum yapar (Dökmen, 1988:175).

Ben basamağında, dinleyen birey, ben merkezcidir. Sorununu paylaşan bireyi, onun duygu ve düşüncelerini dikkate almadan kendi görüşü açısından eleştirir ve yargılar. Ona akıl verir. Ona veya anlattığı sorununa teşhis koyar. Kendisine anlatılan sorunun bir benzerinin de kendisinde olduğunu ifade edip, kendi sorununu anlatmaya başlar. Dinlediği sorun karşısında duygularını, üzüldüm ya da sevindim şeklinde diyerek sözlü ifade eder (Dökmen, 1988:176).

Sen basamağında, birey, sorununu paylaşan bireyin rolüne girer ve olaylara onun bakış açısı ile bakar. Doğrudan doğruya duygu ve düşüncelerine odaklanarak, toplumun ya da kendisinin düşüncelerini dile getirmeden duygu ve düşüncelerini anlamaya çalışır. Onu anladığını ve desteklediğini, onun sözlerini tekrarlamadan ona hissettirir. Sorununu irdeler, sorunuyla ilgili sorular sorar. Gerektiğinde onun sorununu, kullandığı bazı sözcüklere de yer vererek özetler; yani dinlediği mesajı, kaynağına yansıtarak tekrarlamış olur. Kendisini onun yerine koyarak, açıkça ifade ettiği ya da etmediği duygularını ve bunlara eşlik eden düşüncelerini fark eder. Bu durumu ifade ederek, onun derin duygularını anladığını belirtir. Sen basamağı, gerçek empati kurabilme basamağıdır (Dökmen, 1988:177). Biz basamağında ise birey, belli bir olay karşısındaki bireylerin ne düşüneceklerini, nasıl davranacaklarını ve ne hissedeceklerini doğru tahmin eder. Gerektiğinde onlara yardım eder. Bu basamak, empatiden daha çok sempati safhasıdır (Dökmen, 1988:178).

Farkına varma süreci olarak tanımlanan empatinin işleyişini açıklayan üç farklı görüş bulunmaktadır. Bunlardan çıkarsama görüşüne göre birey, iletişim içinde bulunduğu bireyle, motiflerini, duygu ve davranışlarını ona atfetmek yani yansıtmak suretiyle empati kurabilmektedir. Empatinin işleyişini rol oynama kavramı ile açıklayan görüşe göre birey, çevresindeki insanların davranışlarını gözlemleyerek taklit etmek, onların davranışlarına anlam yüklemek, kendisini onların yerine koyarak bakış açılarını kavramak ve onların davranışları ile ilgili beklentiler geliştirmek suretiyle empati kurmaktadır. Empatiyi heyecan yayılması olarak gören görüşe göre ise, probleminden kaynaklanan gerginliğini gidermek amacıyla bir başkasına yardım edici davranışlarda bulunma isteği bireyi empati kurma sürecine yönlendirmektedir (Dökmen, 2002:203).

Empatiyle karıştırılan bazı kavramlar vardır. Bunlar sezgisel tanı, içtenlik, sempati ve özdeşimdir (Dökmen, 1988:181). Sezgisel tanı, bir başkasının ihtiyaç ve yönelimlerini ortaya çıkarma, çözümlenme ve formüle etme yeteneği ile ilgilidir. Sezgisel tanı ile bireyin yaşantısına girilmemekte, onun yaşantısı gözlenerek ve yorumlanarak bir değerlendirme yapılmaktadır. Buna karşın empati kurulurken her türlü değerlendirmeden kaçınılmaktadır (Akkoyun, 1982:63). Anlaşılacağı üzere, empati ve sezgisel tanı birbirinin karşıtı iki kavramdır. İçtenlik, bireyin kendisini karşısındaki bireyin yerine koyarak olaylara onun bakış açısı ile bakmaya çalışırken kendi yaşantısını algılamak için çaba harcamasıdır (Akkoyun, 1982:65). Bu çaba, samimi, saydam ve açık olmasını gerektirmektedir (Çelik, 2008:91). Sempati, bireyin bir başkası için sevinmesi, üzülməsi, kederlenmesi ve onu üzüntüden kurtarma isteği duymasıdır. Buna karşın empati ise, bireyin bir başkasının problemini, üzüntüsünü kalbinde ve zihninde hissetmesi ancak acı ve kayıp gibi durumların verdiği duygulara onunla birlikte kapılıp gitmesi değildir. Empati kuran kişi, acısı veya kaybı olan bireyin içinde bulunduğu duygulardan kendisini soyutlayabilir. Empatide önemli olan karşımızdaki bireyin hissettiklerini duygusal ve bilişsel olarak doğru algılayabilmektir (Altuğ, 2004:89). Özdeşim bireyin, kendisini bir başkası ile aynı görme eğilimi iken; empati kendisini bir başkasının yerine koymasındır. Empatide iki ayrı kişiliğin, iki ayrı benlik halinde birlikte var olma durumu söz konusudur (Çelik, 2008:96).

Çocuğun gelişimi açısından empatinin, evrensel empati, ben merkezci (egosantrik) empati, başkalarının duygularını önemseme ve başkalarının yaşam koşullarına ilişkin empati şeklinde dört aşaması bulunmaktadır. Bu aşamalar, bir sıra halinde bir önceki aşamaya dayalı olarak gelişir (Hoffman, 1990:160).

Evrensel empati aşaması, bebekliğin ilk yılında oluşmaya başlar. Yaşamının ilk yılındaki bebek, çevresindeki bir bireyin yaşadığı problemi kendisi doğrudan yaşamıyor olmasına karşın, onun yaşadığı problemle ilgili duygularına benzer duygular göstermek suretiyle onun duygularının farkında olduğuna dair tepkiler vermektedir. Ağlayan bir kimse karşısında bebeğin ağlaması, bu duruma örnek olarak verilebilir. Bebeğin vermiş olduğu bu tepkiler öğrenilmemiştir. İçgüdüsel

tepkilerdir. Empatinin diğer gelişim aşamalarına temel oluşturmaktadırlar (Hoffman, 1990:162).

Ben merkezci (egosantrik) empati aşaması, bir yaşında oluşmaya başlamaktadır. Gelişimin bu aşamasındaki bir bebek, çevresindeki bir bireyin yaşadığı problemin kendi problemi olmadığını farkındadır. Ancak onun problemini kısmen kendi problemi olarak görerek, onun duygularıyla ilgilenmeye başlar (Hoffman, 1990:163).

Başkalarının duygularını önemseme aşaması, iki ve üç yaşında oluşmaya başlamaktadır. Bu aşama, prososyal davranışlar aşaması olarak da adlandırılmaktadır. Bu aşamadaki çocuklar, çevresindeki çocukların duygularıyla daha fazla ilgilenmeye başlarlar ve prososyal davranışlar gösterirler (Hoffman, 1990:164).

Başkalarının yaşam koşullarına ilişkin empati aşaması, aynı zamanda soyut empati aşaması olarak adlandırılmakta ve çocukluğun son döneminde gelişmeye başlamaktadır. Bu aşamadaki çocuklar, empatik tepkilerini sadece dar bir alana değil, diğer ülkelerde veya bölgelerde kötü yaşam koşulları içerisinde bulunan insanlara karşı da empatik tepkiler göstererek geniş bir alana yaymaktadırlar. Örneğin, bu insanları ekonomik yönden destekleme gibi davranışlar içerisine girebilmektedirler (Hoffman, 1990:165).

Empatinin ne olduğu ile ilgili konuların yanısıra, nasıl ölçüleceği de psikolojinin konuları arasında önem taşımaktadır. Empatinin ölçümü, bu alanda çalışma yapanların konuya yaklaşımından etkilenmiştir. Nitekim empatinin ölçümü konusunda geliştirilen ölçekler, izlenilen yaklaşım açısından dört farklı gruba ayrılmaktadırlar. Bunlar, kişilerarası algıyı ölçen empati ölçekleri, empati kurma becerisini kişiliğin bir boyutu olarak ele alan ölçekler, bir başkasının rolünü alma ya da onu doğru anlama becerisini ölçen ölçekler, belli uyarıcılar karşısında empatik tepkileri ölçen ölçekler ve hümanistik yaklaşıma dayalı olarak geliştirilen empati ölçekleri şeklindedir (Dökmen, 1988:202).

1.7.3. Etkin Dinleme

Dinleme, dinleyicinin zihninde oluşan işlemler dizisidir. Bu işlemler dizisi, dinlemenin sırasıyla işitme ya da alma, hazır bulunma, anlama ve hatırlama şeklindeki alt bileşenleridir (Schwartz, 1998:3; Tuzcu Eken, 2011:37). Bu alt bileşenler ise, seslerin ayırt edilmesi, sözcüklerin tanınması ve dilbilgisi yapılarının ayırt edilmesi, anlamı oluşturan ifadelerin ve söylemlerin ayırt edilmesi, dilsel ipuçlarının dil dışı ve dil ötesi ipuçlarıyla bağdaştırılması, geçmiş deneyimlerin tahminde bulunulurken ve sonrasında anlamı doğrulamak, önemli sözcük ve fikirleri hatırlamak için kullanılması aşamalarını ihtiva eder (Rost, 1991:4; Tuzcu Eken, 2011:39).

İşitme ve dinleme birbiriyle ilintili fakat birbirinden farklı eylemlerdir. İşitme fizyolojik, dinleme ise psikolojik bir süreçtir. İşitme, ses dalgalarının dış kulaktan kulak zarına iletiildiği, orta kulakta mekanik titreşimlere, iç kulakta da beyne giden sinir akımlarına dönüştüğü bir süreçtir. Dinleme adı verilen psikolojik süreç, bireyin seslerin ve konuşma görüntülerinin farkına varması, onlara dikkatini vermesiyle başlar. Belli işitsel işaretleri tanınması ve hatırlaması ile sürer, anlamlandırması ile de son bulur (Ergin ve Birol, 2005:121). Yani dinleme, konuşmada ileri sürülen düşünceleri anlamak, değerlendirmek, organize etmek, bunlar arasındaki ilişkileri saptamak ve bu düşüncelerden belleğimizde saklanmaya değer bulduklarımızı seçip ayırmak demektir (Ergin ve Birol, 2005:126).

Bireyin çevresini ve dünyayı sağlıklı bir biçimde algılaması, içinde bulunduğu sosyal çevreye uyum sağlaması açısından dinleme alışkanlığının önemli bir yeri bulunmaktadır (Çiftçi, 2007: 231). Dinleme, ilgi, algı ve tepki şeklinde üç farklı aşamadan oluşmaktadır. Bu aşamalardan tepki aşaması, etkin bir dinlemenin gerçekleşebilmesi için tamamlayıcı bir rol oynamaktadır (Özbay, 2005:55). Etkin dinleme, sadece dinlenen konu ile ilgili bilgi ve düşünceleri akılda tutma değil; aynı zamanda düşünce üretme ve bu düşünceleri ifade etme demektir (Akyol, 2006:88).

Bireyin kendisini etkili bir şekilde ifade edebilmesi için, alıcıya neyi ne zaman söyleyeceği konusunda doğru kararlar vermesi, vermek istediği mesajın yani iletinin dolaysız, anlık, açık, dürüst, destekleyici, somut ve konuyla bağlantılı olması

gerekir. Mesajını alıcıya, var olan fikirleri ile yeni bilgiler arasında bağ kurabilmesini sağlayacak şekilde sunmalıdır. Bunun için sözcük seçimine özen göstermeli, beden dilinden yararlanmalı ve vermek istediği mesajın önemli noktalarına dikkat çekmelidir. Durum ya da davranış ile ilgili yargısız ve yorumsuz mesajlar taşıması nedeniyle ben dilini kullanmalıdır. Ben dili alıcıya, davranışının etkisini yansıtır. Alıcının savunmaya girmesini engeller ve alıcıyı empati kurmaya sevk eder (Öztürk, 2011:7).

Etkin dinleme, kişiye kendisiyle ilgilenildiği ve güvende olduğu hissi verir. Kişinin gerçek duygu ve düşüncelerini daha açık bir şekilde ifade etmesini sağlar (Yiğit, 1998:14). Etkin dinleme, gelen iletiye sözlü tepki verme davranışını içerir. Bu dinleme şeklinde birey, iletiyi alır, anlar, çözümler ve geri iletir. Etkili geribildirim, etkin dinlemede kilit rol oynar. Çünkü bu yolla alıcı, söylenenleri özetlediğini, anladığını, anladığının doğruluğunu sınıadığını, sözel ve sözel olmayan ipuçlarını değerlendirdiğini karşı tarafa yansıtmaktadır. Bu haliyle etkin dinleme, çaba ve yoğunlaşma gerektirmesinin yanı sıra, dikkatle dinlemeyi ve geribildirimini içermesi nedeniyle, karşı tarafa kabul edildiğini, doğru anlaşıldığını yansıtan, empati kurmayı içeren ve kendini açmayı yüreklendiren bir dinleme biçimidir. Başarılı bir etkin dinleme için iletinin doğru anlaşılması ve saklanması, konuşan kişi için öneminin fark edilmesi, sözel ve sözel olmayan ipuçlarının yanıtlanması, anlama çabasının ve yoğunlaşmanın karşı tarafa gösterilmesi önemlidir (Kuzu, 2003:49). Alıcının verdiği geribildirimle ilgili etkili tepki verme ve karşılıklı etkileşim halinde olan bireylerin dinleme davranışları; "anlatanın sözlerini ve duygularını uygun bir biçimde yansıtmama, sorular sorma, özetlemeler yapma ve başka sözcüklerle tepki verme" gibi iletişimin etkili olmasını sağlayan becerilerden oluşmaktadır (Korkut, 1996:21).

Etkin dinlemenin ilk koşulu söylenenleri, karşımızdaki insanı önemseyerek, umursayarak ve onun varlığını kabullenerek dikkat ve ilgiyle dinlemektir. Bu nedenle sabırlı olunmalı yani kendini ifade etmeye çalışan kişi, bir taraftan davranışları da izlenmek suretiyle sonuna kadar dinlenmelidir. Bu koşul, dinleyen kişinin duygularını kontrol altına almasını gerektirmektedir (Ataç, 2009:94-95).

Etkin dinlemede ikinci önemli husus, göz temasıdır. Dinleyen kişi, göz teması ve baş hareketleri ile karşı tarafa kendisini dinlediğini hissettirmeli, onun kendisini

ifade etme çabasına müdahale etmemeli yani sözünü kesmemeli ve cümlelerini onun yerine tamamlamamalıdır (Ataç, 2009:94-95).

Etkin dinlemede üçüncü önemli husus, göz teması ve baş hareketleri ile karşı tarafa dinlenildiği hissi verilirken anlaşılmayan konularda “şöyle mi demek istiyorsun?” şeklinde sorular sorulmak suretiyle söylemeye çalıştıklarının önemsendiği ve anlaşılmaya çalışıldığı hissini verilmesidir (Ataç, 2009:94-95).

Dördüncü önemli husus empatik dinlemedir. Empatik dinleme, verilmek istenen mesajın, mesajı vermeye çalışan bireyin ses tonu, konuşma hızı, yüz ifadesi, duruşu, el-kol hareketleri vb. özellikleri dikkate alınarak anlam ve duygu bakımından tanımlanması, duygu ve içeriğinin mesaj veren bireye yansıtılmasıdır (Ataç, 2009:94-95).

Etkin dinlemenin önündeki engeller ise aşağıdaki şekilde sıralanabilir (Öztürk, 2011:12-13):

Ağız Kavgası Yapma: Bu engel, atışma ve tartışma yolunun tercih edilmesi, söylenenlere çabucak karşı çıkılması ve dikkatin büyük bir kısmının karşı koyacak şeyler bulmaya odaklanması ile ortaya çıkar.

Akıl Okuma: Akıl okuyan kişiler, insanların ne dediklerine dikkat etmekten ziyade, gerçekten ne hissettiklerini ve düşündüklerini görmeye çalışırlar. Genellikle söylenenlere güvenmezler. Sözcüklerden çok, ses tonuna ve gizli işaretlere dikkat ederler.

Düşüncelere Dalma: Dinleme anında, karşıdakinin söylediği bir şeyin aniden özel çağrışımlar zincirine yol açmasıdır. Bu durum karşıdaki kişinin duyulmasını engeller. Bireylerin kaygılı zamanlarında bu eğilim artar.

Kendisini Haklı Göstermeye Çalışma: Bireyin, kendisini haklı çıkartabilmek için elinden gelen her türlü çabayı göstermesidir.

Karşılaştırma: Konuşma esnasında daha gösterişli, yetenekli, duygusal olarak daha sağlıklı olduğu şeklinde birtakım kişisel değerlendirmelere girilerek dikkatin konunun özünden kopmasına neden olunur.

Özdeşleştirme: Bireyin karşıdaki kişinin ifade etmeye çalıştığı her şeyi kendi bakış açısı ve deneyimleri açısından yorumlamasıdır.

Rahatlatma: Reddedilmemek, kabul görmek ve sevilme için “haklısın”, “doğru”, “kesinlikle”, “inanılmaz” gibi ifadeler kullanılarak karşıdaki kişiye karşı aşırı destekleyici, nazik ve cana yakın olunmasıdır.

Süzgeçten Geçirme: Bazı şeyleri dinlemek bazı şeyleri ise dinlememektir.

Tekrarlama: Bireyin dinlerken ne diyeceğinin provasını yapmasıdır. Bu durum karşısındaki kişiye dikkatini vermesini ve dinlemeye vakit ayırmasını engeller.

Yargılama: Verilmek istenen mesaj dinlenmeden yargılayıcı bir tavır içerisine girilmesidir.

1.7.4. Öfke

Öfke duygusu kapsamlı bir konu olması nedeniyle, öfkenin doğası, öfke duygusuna ilişkin kuramsal yaklaşımlar, öfke duygusunun neden ve sonuçları ve öfke kontrolü başlıkları altında ele alınmıştır.

1.7.4.1. Öfkenin Doğası

Duygularımız, tehlikeli durumlar, yaşanan acı olaylar ve zor yaşam koşulları altında belli bir hedefe doğru ilerleyiş karşısında yol gösterici rol oynarlar. Bu özellikleri ile bireyi belli bir yönde davranmaya hazırlarlar. Bireyin sosyal ilişkilerini düzenlemesine ve yaşadığı problem veya güçlüklerle baş edebilmesine katkı sağlarlar. Bunlar arasında en önemlilerinden biri de öfke duygusudur (Bedel, 2011: 67).

Öfke, istek, ihtiyaç ve planlarının engellenmesi, herhangi bir durumun haksızlık, adaletsizlik ve tehdit olarak algılanması halinde kendisini savunmak ve karşısındakini uyarmak amacıyla bireyin ortaya koyduğu temel bir duygulanım biçimidir (Kısaç, 1997:12). Bir başka tanıma göre ise, engellenme, saldırıya uğrama,

tehdit edilme, yoksun bırakılma, kısıtlanma vb. durumlarda hissedilen ve genellikle bu gibi durumlara neden olan şeye ya da kişiye yönelik olarak herhangi bir şekilde saldırgan davranışlarla sonuçlanabilen oldukça yoğun olumsuz bir duygudur (Budak, 2000:241).

Öfke, doyurulmamış isteklere, istenmeyen sonuçlara ve karşılanmayan beklentilere verilen, son derece doğal, evrensel ve insani duygusal bir tepkidir (Romas ve Sharma, 2000:102). Günlük yaşam içinde sıklıkla yaşanan bu duygu, temelde en az iki kişinin mutsuzluğuna neden olmaktadır. Öfke, hem yöneldiği hedefi hem de kaynağını olumsuz bir yaşantı içine sokmaktadır (Soykan, 2003:20-21).

Öfkenin fizyolojik, bilişsel, duygusal ve davranışsal olmak üzere dört farklı boyutu bulunmaktadır (Gençtan, 1986:68). Öfkeye eşlik eden fizyolojik belirtiler, kasların gerilmesi, kaşların çatılması, dişlerin gıcırdatılması, kalp çarpıntısı, ters ters bakma, yumrukları sıkma, yüzün kızarması, ellerde ve ayaklarda titreme, uyuşma hissi, nefes almada zorluk, vücudun çeşitli bölgelerinde seğirmeler, terleme, kontrol kaybı, sıcaklık hissi, burundan soluma, dudakları ısırma, beynin zonklaması, baş ağrısı ve hareketlerin hızlanması şeklindedir (Tavris, 1989:16). Öfkenin bilişsel boyutu, bir dizi kalıp ya da şema ile örgütlenmiş beklenti, inanç ve yorumlama süreci gibi bilgi yapılarını içermektedir (Robins ve Novaco, 1999:329). Duygusal boyut, öfkeye yol açan durumlara yönelik duygusal tepkilerin şiddeti ile ilişkilidir. Davranışsal boyut ise öfkenin ifadesinde kullanılan yapıcı ya da yıkıcı başa çıkma mekanizmalarını içermektedir (Boman, 2003:73).

Öfkenin durumluk öfke ve sürekli öfke şeklinde iki farklı yönü bulunmaktadır. Durumluk öfke, bireyin belli bir durumda göstermiş olduğu öfke düzeyini, sürekli öfke ise genelde öfke yaşama eğilimini yansıtmaktadır (Beştepe vd., 2010:17). Durumluk öfke, zaman, mekân ve olay içinde değişim gösterebilmekte ve çevredeki uyarıcılara bağlı olarak değişebilmektedir (Tatlıoğlu ve Karaca, 2013:1109).

Öfkenin üç farklı ifade tarzı bulunmaktadır. Bunlardan içe yöneltilen öfke, öfkeye neden olan duygu ve düşünceleri bastırma eğilimini; dışa yöneltilen öfke,

çevredeki insanlara veya objelere saldırgan davranışlar gösterme eğilimini; kontrol edilen öfke ise öfke yaşantısını veya öfkenin ifadesini kontrol edebilme yeteneğini yansıtmaktadır (Spielberger vd., 1983:166).

1.7.4.2. Öfke Duygusuna İlişkin Kuramsal Yaklaşımlar

Öfke duygusunun doğasına ilişkin çeşitli kuramsal yaklaşımlar bulunmaktadır. Her bir yaklaşım, öfke duygusunu farklı açılardan ele almaktadır.

Davranışçı yaklaşıma göre öfke, korku ve sevgi duyguları gibi uyarıcılara karşı sergilenen refleks bir tepkidir (Çelik, 2005:37). Organizmanın doğasını koruma amacına dönüktür. Refleks bir tepki özelliği taşıması organizmanın, varlığını korumaya dönük yapısından kaynaklanır.

Bilişsel yaklaşıma göre, bireyin öfkelenmesine neden olan dolaylı ve dolaysız etkenler bulunmaktadır. Dolaysız etkene, bireyin fiziksel saldırıya uğraması örnek olarak verilebilir. Dolaylı etken ise herhangi bir uyarana olumsuz bir anlam yüklenmesine bağlı olarak bireyi öfkeleniren etkindir (Beck, 1979:137).

Bilişsel-davranışçı yaklaşım öfkeyi, davranışı etkileyen bilişsel kökenli duygusal bir uyarılma olarak görmektedir. Oluşan bu duygusal uyarılma ve duygusal uyarılmaya bağlı olarak gösterilen davranışlar, bireyin karşılaştığı herhangi bir durumu bilişsel olarak yapılandırması neticesinde tezahür etmektedir. Birey herhangi bir durumu can sıkıcı, kendisine yönelik bir engel, saldırı, aşağılama ve haksızlık olarak değerlendirmesi durumunda öfke şeklinde bir duygusal uyarılma içerisine girmekte ve bu duygusal uyarılmanın etkisiyle birtakım davranışsal tepkiler göstermektedir (Balkaya, 2001:32).

Bilişsel-davranışçı bir kuram olan akılcı-duygusal yaklaşım ise öfkeyi, ABC modeli ile açıklamaktadır. ABC modelinde, A olayın sebebini, B olayın duygusal ve davranışsal sonuçlarını, C ise bireyin A'ya ilişkin düşüncesini temsil etmektedir. Bu modele göre, B tamamen A ile açıklanamaz. A'nın B üzerindeki etkisi C'ye bağlı olarak şekil almaktadır. Yani sonucu, bireyin düşünceleri doğrultusunda duruma yüklediği anlam belirlemektedir. Bireyin, A'ya irrasyonel yani akılcı olmayan bir

düşünce ile bakışı öfkelenmesine neden olurken, akılcı bir düşünceyle bakışı ise öfkelenmesine engel olmaktadır (Özmen, 2006: 51).

İnançlar, tercihler, beklentiler ve benlik algısı gibi kişisel faktörler ile kişisel davranış ve çevre arasındaki karşılıklı etkileşimi vurgulayan sosyal öğrenme kuramı, davranışın uyarıcı olaylar, dış kaynaklı destekleyiciler ve aracı bilişsel süreçlerden etkilendiğini belirtmektedir. Bu varsayımından hareketle bireylerin davranışlarına yön verebilme yetisine sahip olduklarını vurgulamaktadır. Yani öfke, bireyin kontrolü altında olan bir duygu ifadesidir (Bandura ve Walters, 1963:121; Corey, 2007:252-253).

Psikanalitik yaklaşıma göre, öfkenin kaynağı bilinçdışı gizli halde bulunan cinsellik ve saldırganlık içgüdüleridir. Çünkü bu içgüdüler, birey için gerekli olan psişik enerjiyi sağlamaktadırlar. Psişik enerjinin açığa çıkması da duygu yaşantısının temelini oluşturmaktadır (Özer, 1994:17). Bireyin öfkesini çözümleyebilmesi için altında yatan nedenleri bulması gerekmektedir. Öfke gibi güçlü duyguların bastırılması sağlıksızdır. Bastırılması veya ifade edilmesine engel olunması, öfke duygusunu yok edemeyeceği gibi birçok psikolojik ve psikosomatik hastalığın ortaya çıkmasına neden olacaktır (Thomas, 1993:226; Balkaya, 2001:44).

1.7.4.3. Öfke Duygusunun Neden ve Sonuçları

Öfkenin en önemli nedenlerinden biri engellenmedir. Bireyin belli bir amaca ulaşmaya ve ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik çabasının engellenmesi, öfke duygusunu yaşamasına neden olmaktadır (Cüceloğlu, 1996:182). Algılanan tehdit ve saldırı algısı (Lochman vd., 2004:48; Bedel ve Arı, 2012:442), korkular, yaşanan kayıplar ve reddedilmeler (Gazda, 1995:81) ile sosyal problem çözme becerilerindeki yetersizlikler (Şahin, 2000:47) öfkenin başta gelen diğer nedenleridir.

Öfkenin fizyolojik, zihinsel ve davranışsal olmak üzere üç farklı sonucu bulunmaktadır. Fizyolojik sonuç olarak bireyde kan şekeri yükselir. Kan basıncı artar. Nefes alıp verme sıklaşır ve zor hale gelir. Baş, kas, sırt ve boyun ağrıları görülmeye başlar. Enerjiyi arttıran adrenalin salgısı artar. Kalp atışları hızlanır. Böylece vücut ve zihin, savaş ya da kaç tepkisi için hazır hale gelir (Morgan,

2009:117). Öfkenin zihinsel sonuçları, uykusuzluk, unutkanlık, dikkatsizlik, konsantrasyon bozukluğu ve düşük performans şeklinde görülürken; davranışsal sonuçları ise alkol bağımlılığı, sigara tiryakiliği, ilaç kullanımı, aşırı yemek yeme, huzursuzluk ve acelecilik şeklinde görülmektedir (Tatlılıoğlu ve Karaca, 2013:1110).

Öfkenin, saldırganlık (Bedel ve Arı, 2011:3), kişilerarası problemler, boşanma, çalışma hayatında verimliliğin azalması, fizyolojik ve psikolojik sağlığın bozulması (Martin ve Watson, 1997:286) şeklindeki tüm olumsuz sonuçlarına karşın, bir problemin varlığı ve kendisine yönelik zarar verici davranışlar konusunda bireyi uyarıcı, koruyucu ve harekete geçirici işlevleri vardır (Smith, 1993:14). Öfkenin işlevselliğini, sağlıklı olarak yaşanması belirlerken; birey ve çevresi için zararlı ve yıkıcı olma özelliğini kontrol edilememesi belirlemektedir (Tatlılıoğlu ve Karaca, 2013:1105).

1.7.4.4. Öfke Kontrolü

Öfke kontrolü, öfkenin doğru ifade edilebilme becerisinin sergilenmesidir. Öfke kontrolü ile ulaşılmak istenen amaç, bireyin öfkesini, saldırganlıktan uzak, şiddet içermeyen, kendisine ve çevresine zarar vermeyecek şekilde ifade edebilme becerisini sergileyebilmesidir (Kökdemir, 2004:8).

Bireyin, öfkesini kontrol edebilmesi için öfkelenmenin öfkeyi daha da artıracığını, amacına ulaşmasını engelleyen öfkenin neden olabileceği sonuçları, olumlu ve olumsuz taraflarını önceden görmesi gerekmektedir. Öfkenin kendisine ve başkalarına vereceği zararların farkında olmalıdır. Öfkelenmesine neden olan durumlara karşı alternatifler geliştirmeli ve farklı açılardan bakmaya çalışmalıdır. Yaşadığı hayal kırıklıklarına karşı toleranslı olmalıdır. Kendisini öfkelenen durumların altında yatan nedenleri araştırmalıdır. Öfkenin tetikleyicilerinden biri olması nedeniyle, kendisini merkezde görme eğilimi olan narsizmden kaçınmaya çalışmalıdır. Problem çözme odaklı ve etkin bir dinleyici olmayı alışkanlık haline getirmelidir. Problem yaşadığı kişilerle etkileşim halinde olmalıdır. Öfke ve saldırganlığı daha da artırması nedeniyle alkol ve uyuşturucu gibi zararlı maddelerden uzak durmalıdır. Sergilemiş olduğu öfke sonrasında bir takım

isteklerinin dikkate alınmasını, öfkeli olmak için gerekçe olarak görmemelidir. İnsanların zaman zaman yanlış yapabileceğini dikkate alarak affedici olmalıdır (Ellis, 1977:21).

Öfke kontrol yöntemleri, öfkenin boyutları ile ilişkili olarak bilişsel, duyuşsal, iletişimsel, duygusal ve davranışsal yöntemler şeklinde sıralanabilir. Her bir yöntem birtakım öfke kontrol stratejilerinden oluşmaktadır (Kökdemir, 2004:8).

Kışkırtmanın tanımlanması, alternatif açıklamalar, öfkenin çarpıtmalarıyla savaşıma, öfke kontrol yönergeleri, beklentilerin netleştirilmesi ve zihinsel tekrarlar bilişsel öfke kontrol stratejileridir (Kökdemir, 2004:8).

Kışkırtmanın tanımlanması, bireyin kendisini kışkırtan durumlarla yüzleşmesini ve bunlardan kaçınmasını sağlar. Alternatif açıklamalar, bireyin kendisini kışkırtan durumlara farklı açıklamalar getirmesini ve bu durumlar üzerinde farklı bakış açıları ile düşünmesini sağlar. Öfkenin çarpıtmalarıyla savaşıma, bireyin öfkesini ve düşünme biçimini yeniden gözden geçirmesini sağlar. “Öfkenin seni ele geçirmesine izin verme!, Derin bir nefes al!” gibi bireyin kendi kendisine söyleyebileceği öfke kontrol yönergeleri, öfkesini kontrol altına alabilmesini sağlar. Beklentilerin netleştirilmesi, bireyin karşılaşılabileceği durumları önceden tahmin edebilmesini ve ona göre önlem alabilmesini sağlar. Zihinsel tekrarlar, bireyin örnek bir olayı ele alıp üzerinde düşünmesini ve bu olaydan dersler çıkartmasını sağlar (Kökdemir, 2004:8-9).

Biofeedback, alternatif uyarılma oluşturma ve uyarılmanın yönünü değiştirme duyuşsal öfke kontrol stratejileridir (Kökdemir, 2004:8).

Biofeedback, bireyin öfke durumunda vücudunun nasıl tepkiler verdiğini keşfetmesini böylece fiziksel uyarılmalarını azaltmasını, düşünce ve davranışlarını değiştirmesini sağlar. Alternatif uyarılma oluşturma, öfkeye karşı gevşeme, espri vb. alternatif uyarılmaların devreye konulması ve böylece öfkenin yatışmasının sağlanmasıdır. Uyarılmanın yönünü değiştirme, öfke durumunda fiziksel uyarılmanın neden olduğu enerjinin üretime dönüşebilecek önemli bir kaynak olarak kullanılmasıdır (Kökdemir, 2004:10-11).

Atılgnlık (kendini ifade etme), dinleme, tartışma, eleştiri, yansıtma ve övme iletişimsel öfke kontrol stratejileridir (Kökdemir, 2004:8).

Atılgnlık, bireyin gereksinimlerini ve meşru haklarını kabul edilebilir yollarla ifade edebilme becerisidir. Tartışma, bireylerin aralarındaki çatışmayı fikir birliğine vararak çözmeye sürecidir. Eleştiri, yapıcı eleştiri yapabilme ve alabilme becerisidir. Yansıtma, bireyin davranışının kabul edilemez olduğunu algılama sorumluluğunu alma becerisidir. Dinleme, bireyin iletişim kanallarını açık tutmasını sağlar. Övme, karşı tarafın savunmacı olmasını engeller (Kökdemir, 2004:11-12).

Bireyin, olumlu duygu modu ile insanları etkilemeye çalışması, duygularının farkında olması ve pozitif yollarla duygularını ifade etmesi duygusal öfke kontrol stratejileridir (Kökdemir, 2004:8).

Kendi öfke davranışını öğrenme, verimli (üretken) öfke davranışı oluşturma, davranış değiştirme ve öfkenin ABC'sini öğrenme davranışsal öfke kontrol stratejileridir (Kökdemir, 2004:8).

Kendi öfke davranışını öğrenme, bireyin öfkeli olduğu durumlarda sergilediği davranışlarını belirlemesidir. Verimli (üretken) öfke davranışı oluşturma, bireyin kendisini kışkırtan ve yıkıcı davranışına neden olan durumlardan uzak tutarak öfkelenmesine engel olmasındır. Davranış değiştirme, bireyin öfkelenildiği zaman sergilemiş olduğu olumsuz davranışlarını olumlu davranışlar ile yer değiştirmesidir. Öfkenin ABC'sini öğrenme, bireyin öfkelenmesine yol ačan durumları, bu durumlara karşı davranışlarını ve davranışlarının sonuçlarını gözden geçirmesine ve yeniden değerlendirmesine imkân sağlar (Kökdemir, 2004:13-14).

1.8. Din

Din kelimesi, etimolojik ve semantik açıdan çeşitli kaynaklara atfedilmektedir. Bu konudaki görüşlerden birine göre Arapça'ya, Arami ve İbrani dillerinden geçmiştir. Bu dillerde "mülk, idare etmek, hükmetmek, ceza, yargı, hesap, muhasebe ve mükâfat" anlamlarına gelmektedir. Bir diğer görüşe göre ise,

Farsça Dâena kökünden gelmekte, “inanmak, adet edinmek, din ve mezhep edinmek” gibi manaları kapsamaktadır (Günay, 2003:212-214).

Dinin, bilimsel çevrelerde oldukça geniş bir şekilde ele alınmasına karşın, genel bir tanımının yapılamadığı; dini konu edinen disiplin ve araştırmacıların, ilgi alanları doğrultusunda farklı tanımlar geliştirdikleri görülmektedir. Tanımı konusundaki bu muğlaklık ve dağınıklık, dinin çok boyutlu ve kompleks bir yapısının bulunmasından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte, yapılan her tanımın dinin bir yönüne vurgu yaptığı ve nihaî anlamda hepsinin dinin bir tanımı olduğu görüşü kabul görmektedir (Yaparel, 1987:404). Bu nedenle, bu araştırmada sadece dinin konumuzla ilintili aşağıda yer verilen tanımı esas alınmıştır. Çünkü bu tanım, dinin objektif ve sübjektif yönlerine ve İslâm Dini'nin de içinde bulunduğu üç büyük kitaplı dinde görülen inanç, ibadet ve ahlâk boyutlarına vurguda bulunması nedeniyle fonksiyonel bir tanımdır (Şahin, 2007:18).

Tüm insan topluluklarında herhangi bir şekilde var olagelen bir fenomen olarak din (Armaner, 1980:11), ferdî ve içtimaî yanı bulunan, fikir ve tatbikat açısından sistemleşmiş olan, inananlara bir yaşam tarzı sunan, onları belli bir dünya görüşü etrafında toplayan bir kurumdur (Aydın, 1992:7). Kendisini kutsal bir kaynağa ait olarak tabiatüstü ve insan ötesi olarak takdim eder. Bu yönüyle açıktır ki, insanın bilgisini ve tecrübesini aşan “aşkın” bir tabiat ve mahiyet taşımaktadır. Vahyedilmiş bir sistem olarak varolan bağımsız hüviyeti, tamamen insan ve tabiat ötesi bir başka mahiyet ve düzenle alakalıdır (Hökelekli, 2005:64).

Din, insan hayatına gaye ve anlam kazandırır. Evreni anlama çabasında insana destek olur (Berger, 1993:58-59). İnsandaki merak ve tecessüs duygularını giderir. İnsanın dünyaya niçin geldiği, yaratılış amacının ne olduğu, ölüm sonrasında durumunun ne olacağı gibi cevabı müphem soruları, kapsamında yer alan metafizik öğelerle aydınlatır. Ölüm sonrasına dair telkinleri ile insanı ölüm korkusundan ve bu korkuyla ilintili stres ve endişelerden kurtarır (Atar vd., 2006:15).

Din, insanın nasıl olduğundan ziyade nasıl olması gerektiği ile ilgilenen bir ahlâk ve terbiye sistemidir (Hökelekli, 2005:22-23). Çünkü insanı belli bir hedef doğrultusunda değiştirip ve şekillendirerek ideal bir insan tipini oluşturmak ister

(Certel, 2003:137-138). İnsanın duygu, düşünce, davranış ve tasavvurlarına nüfuz ederek şahsiyetini kaplar ve günlük hayatındaki davranışlarına yön verir (Yavuz, 1988:254). Bunun sonucu olarak aynı dine inanan insanlarda, dinî inançlarından kaynaklanan ortak kişilik özellikleri ortaya çıkar. Bu kişilik özellikleri kendisini bilhassa, ortak değer yargıları, inançlar, kanaatler, tavır alışlar ve davranışlarda gösterir (Certel, 2003:137-138).

Din, her bir yönüne nüfuz edici özelliği nedeniyle birey tarafından, bütün varoluş durumları içerisinde yaşanabilmektedir. Dinî yaşayışı, duygu, düşünce ve tasavvurlar, ilgi ve eğilimler, istek ve idealler, hareket ve faaliyetler, törenler, sosyal ilişkiler, ahlâkî ve estetik yönelişler... gibi insanı tanımlayan bütün ruhî süreçler içerisinde izlemek mümkündür (Hökelekli, 2005:7).

1.9. Dindarlık ve Boyutları

Genel olarak kabul gören, tek ve kapsayıcı bir dindarlık tanımı bulunmamaktadır. Bu, ancak tek ve kapsayıcı bir din tanımıyla mümkündür. Çünkü yapılan her dindarlık tanımı, belli bir din tanımına dayanmaktadır. Farklı din tanımları ise, farklı dindarlık tanımlarını beraberinde getirmektedir. Bu nedenle din psikolojisi literatüründe dindarlık, tanımından çok onun tezahür ettiği inanç, bilgi, davranış, duygu ve etki alanlarındaki yansımalarına bakılarak değerlendirilmekte ve anlaşılmasına çalışılmaktadır (Yılmaz, 2002:62-63). Bu bağlamda, dindarlığa yönelik farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bunlardan Allport ve James'in yaklaşımı, dindarlığın boyutlarının anlaşılmasına olan katkıları nedeniyle önem taşımaktadırlar.

Allport'un yaklaşımı, dış ve iç güdümlü dindarlık şeklinde iki farklı değerlendirme kategorisinden oluşmaktadır (Yıldız, 2006:86-87). Bu yaklaşıma göre, dış güdümlü dindarlar için din, davranışlarının birinci derecede belirleyicisi değildir. Başka amaçlar için adeta bir vasıta konumundadır (Kayıklık, 2000:5-6). Dinî yaşantıyı, güvenlik, sosyalleşme, ilgiyi başka bir tarafa çekme, statü edinme ve kendisini haklı çıkarmayı sağlama gibi çeşitli amaçlar için bir araç olarak kullanırlar (Yıldız, 2006:86-87). Çünkü bunlar, dışsal-çevresel faktörlerle güdülenmekte ve dinin bireysel ve toplumsal pek çok faydasının ve işlevinin bulunduğu

inanmaktadırlar. Bu inançları dinin, insanî arzu ve ihtiyaçlara hizmet etmesi gerektiği şeklindeki duygu ve düşüncelerinden beslenmektedir (Kayıklık, 2000:5-6). Dinin onların insanî arzu ve ihtiyaçlarına hizmet etme görevini üstlenmiş olması nedeniyle, inançlarına sıkı sıkıya sarılarak katı ve hoşgörüsüz bir taraftarlık sergilerler. Ya da dinî inanç ve anlayışlarına, kendi temel ihtiyaçlarına en uygun düşen bir şekil verirler. Kendi doğal eğilimlerinden ve kendiliklerinden fedakârlıkta bulunmaksızın Allah'a yönelirler ve O'ndan yararlanırlar. Bu tip dindarlığa psikolojik ihtiyaçlar dindarlığı veya fonksiyonel dindarlık adı da verilir (Hökelekli, 2005:76-77).

İç güdümlü dindarlar için ise din, esas motivasyonlarının kaynağıdır (Yıldız, 2006:86-87). İçten doğma bir eğilime sahip olan bu bireyler, en başta gelen ve hâkim motivasyonlarını dinde bulurlar. Ne kadar güçlü olursa olsunlar diğer ihtiyaçlarına, anlamı ve önemi ikinci derecede olan şeyler olarak bakarlar ve güçleri yettiği kadarıyla bu ihtiyaçlarını dinî inanç ve emirlerle uyumlu hale getirirler. İmân içte canlanmaya başladığında, onu içlerine iyice yerleştirmeye veya tamamen onu izlemeye gayret gösterirler (Hökelekli, 2005:77). Yani mümkün olduğunca dinî inanç ve emirlerle uyum içinde olmaya ve bunları içselleştirmeye çaba gösterirler (Yıldız, 2006:86-87). Bu anlamda, dış güdümlü dindarlar dinden faydalanırken, iç güdümlü dindarlar dini yaşarlar. Bunlar için din, benliğin hizmetinde olması münasebetiyle dıştan gelen bir değer değildir. Aksine onları bütünüyle aşan, İlahî Varlık'ın iradesine uygun olarak değişime zorlayan, benlikten daha geniş bir alana yayılan içten doğma bir değerdir. Müsamaha, saygı, başkalarına karşı iyi niyet, dinî emir ve yasaklara riayet, ibadetlerde devamlılık gibi pratik ve müşahede edilebilir etki ve özellikleriyle karakterize olan bu dindarlık, içten doğma, derûnileşmiş veya şahsîleşmiş gibi sıfatlarla da nitelendirilir (Hökelekli, 2005:77).

Allport'un yaklaşımından farklı olarak James dinî hayatı, her birey için taşıdığı anlamlar açısından yorumlar. O'na göre dinî hayat subjektif bir nitelik taşır. Çünkü her bireyin dinî bilinç içeriği farklı, duygu ve sezgi odaklıdır. Aklî tecrübeler olma niteliği taşımayan duygular ve sezgiler, düşüncelerden önce gelmektedir. Dindarlar, dinî bilişsel yapılarını, duygular ve sezgiler üzerinde temellendirirler. Onlar açısından gerçek, duyguların tutkulu bir şekilde tasdikinden başka bir şey değildir. Açık ve net bir şekilde ifade edilen sebepler, bu nitelikleri taşımayan diğer

bir ifadeyle açık ve net olmayan duyguların tasdikinden sonra inandırıcı olurlar. Dinî sistemler hem duyguların çeşitliliği hem de duygusal hallerden doğan davranışlar hususunda pek çok ortak payda taşırlar. Bu durum, dinlerin özünün duygulardan müteşekkil olmasının bir neticesidir. Dinî hayatın birincil verilerinin kaynağı duygulardır. Bu nedenle insanlar inanma iradelerini, Tanrı'yı çevreleyen dışsal inanç esaslarıyla değil, tecrübelerinin gerçekliği içinde uygulamaya koyarlar. Bu subjektiflik, sayısız nitelikte pek çok dinî tecrübeyi doğurur. Dinî tecrübeler, subjektif niteliklerine dayalı subjektif faydalar sağlarlar. Kişiliğin imkânlarını ve en temel boyutlarını açarlar. Bu işlevsel niteliği, onlara bireyin kişisel dünyasına yaratıcı ve uyumlu bir şekilde entegre olma kabiliyeti kazandırır (Crapps, 1986:129-160; Şahin, 2008:111-131).

Dindarlık, tanımlanmasındaki zorluklara karşın en geniş anlamda dindar olma pratiğidir. Daha özel anlamda ise, hakkındaki muayyen bir akideye (doctrine) kurumsal bağlılık, emredilen ve tavsiye edilen pratiklerde bulunmak suretiyle tabiatüstü güçle iletişim kurmaktır (Morris, 2005:6). Buna göre dindarlık, insanın hayatını yüce değerlere ve bilgilere göre düzenlemesidir (Atar vd., 2006:17). Dindarlık, yaşama ve hissetme yönüyle bireysel, tezahürleri açısından ise sosyal bir olgudur. Bu açıdan dindarlık, bireysel yönüyle ne kadar subjektif bir karaktere sahip ise, sosyal yansımaları açısından o kadar objektif ve gözlenebilir bir özelliğe sahiptir. Bu nedenle dindarlığın, iç ve dış faktörlerden çeşitli derecelerde etkilenmesi doğaldır (Taş, 2006:175).

Glock (1972) dindarlığın, inanç, bilgi, davranış, duygu ve etki şeklinde beş alt boyuttan teşekkül ettiğini kabul etmektedir (Şahin, 1999:8). Bu boyutlar, birbirlerinden bağımsız yapılar değil, bir araya gelerek dinî hayatı oluşturan köşe taşlarıdır (Şahin, 1999:10).

1.9.1. İnanç Boyutu

İnanç, geniş anlamda ihtimalin bütün derecelerini içerisine alan, daha özel ve dar bir manâda ise şüpheden ayrılmış tam bir kabul ve tasdiktir (Fırat, 1976:19).

İnancın, hüküm olma bakımından zihinsel, teslimiyet ve boyun eğme bakımından duygusal, davranışa dönüşme bakımından ise iradî bir yönü vardır (Peker, 2011:73).

Dindeki kutsalın, bir sistem şeklinde ifadesi olan inanç esaslarının başında, kutsal olarak kabul edilen varlık ve onun sıfatlarına iman gelir. Semavî dinlerde bu kutsal, Tanrıdır. İnançlar, üç farklı kategoriye ayrılırlar. Bunlardan birincisi, dinin özünü teşkil eden ve dine kimliğini veren inançlardır. Din, bunların varlığı ile var olur. Bu tür inançlara İslâm'daki tevhid inancı ve Hıristiyanlık'taki teslis inancı örnek olarak verilebilir. İkincisi, Tanrı'nın amacı ve bu amaç doğrultusunda inananların yapması gerekenlerle ilgili olan inançlardır. Örneğin, ahlâkı esas alan bir dine Tanrı'nın amacı insanların birbirlerine iyi davranmasını sağlamak olduğundan, bu dine göre insanlara iyi davranmak bir inanç esasıdır. Üçüncüsü ise Kutsalın, iradesini en iyi şekilde yerine getirmesi ile ilgili olan inanç esaslarıdır. Örneğin, bir Hıristiyanın, Tanrı'ya kulluğunu layıkıyla yerine getirmesi için O'nun da insanlara iyilik etmesi, onlara sevgi ile yaklaşması ve kötülük etmemesi gerektiğine dair inancı bu gruba girer. Her din, bu inanç türlerinin hepsine birden sahip olmayabilir ya da bunlardan her birine aynı oranda vurguda bulunmayabilir. Örneğin, Tanrı kavramının olmadığı bazı dinlerde, Tanrı ile ilgili inançlar bulunmaz iken, bireysel görevler veya ahlâkla ilgili inançların daha çok vurgulandığı görülmektedir (Glock, 1972:42-43; Şahin, 2007:21-22).

1.9.2. Dinî Bilgi

Dinî bilgi, bir dinin inanç esasları, tarihçesi (Şahin, 2008:150), ibadetleri, kurucularının hayatı, insanlararası ilişkiler ve ahlâk gibi konulardan (Şahin, 2007:24) oluşan muhtevası ve kutsal metinleri hakkındaki bilgiyi ifade eder (Hökelekli, 2005:74-75). Bütün dinler bağlarından, dini hakkında bilgi sahibi olmasını bekler. Bu beklenti, dinlerin ortak paydalarından biri olan bilginin temelini oluşturmaktadır. Dinî bilgi, dinin genel felsefesi doğrultusunda şekillenmektedir. Örneğin bazı dinlerde, dinin kuralları ile ilgili bilgiler ön plana çıkarken, bazılarında ise dinin tarihine dair bilgilere daha fazla vurguda bulunduğu görülmektedir (Glock, 1972:49; Şahin, 2007:24). Yani her dine her bilgiye eşit oranda vurguda

bulunmamaktadır. Felsefelerine göre bazı konular daha çok ön plana çıkmaktadır (Şahin, 2007:24).

Dinî bilginin, dinî inanç, davranış, duygu ve etki ile özellikle de dinî inançla yakından bir ilişkisi bulunmaktadır. Çünkü dinî bilgi, inançla değer kazanmaktadır. Kişinin dinî inancı yoksa din konusundaki bilgisinin dindarlığın işareti anlamında bir değeri yoktur. Dinî bilgi, ayrıca dinî davranışa dönüştüğü ve duygulara aksedip duyguların dinî bir renge bürünmesini sağladığı sürece dindarlığın işareti anlamında bir değer kazanmaktadır (Şahin, 2007:24).

1.9.3. Dinî Davranış

Dinî davranış, başta ibadetler, dinî ve ahlâkî fiiller olmak üzere, bir dine inanan bireyden din ve dindarlık adına yapması beklenen ritüelleri kapsar (Yavuz, 1982:93; Şahin, 2007:22). Ritüellerin, farklılıklarına karşın bir yaratıcıya veya kutsal kabul edilen bir varlığa yönelmiş olma şeklinde ortak bir özelliği bulunmaktadır. Altında yatan temel motiv ise yaratıcıya daha yakın olma ve gazabından korunma duygusudur (Scobie, 1975:80; Şahin, 1999:9).

İbadet, insanın duygu, düşünce ve inanç dünyasında yaşadığı subjektif olguların yani kalbinin derinliklerindeki dinî yaşayış ve tecrübelerin davranış halinde dışa aksetmesidir (Peker, 2011:116). Bir başka deyişle, insanın inandığı şeylerin pratik anlatımı olan davranışlardır (Wach, 1990: 22-26).

İbadetler, insanın inanç dünyasını besler, düzenler ve yönlendirir (Yavuz, 1982:103; Şahin, 1993:36). Bu özelliğiyle, insanı gerginlikten ve stresten kurtararak ruh sağlığını korumasına yardımcı olur. Üstünlük ve aşağılık duygularından uzaklaştırarak dengeli bir kişilik yapısına sahip olmasını sağlar. Kendisini kritik etmeye ve değerlendirmeye sevk ederek olumsuz davranışlardan alıkoyar. Sabra alıştıırır, iradesini güçlendirir. Para, makam ve mevki gibi dünyevi şeylere karşı aşırı bağılılığını azaltır. Fedakârlığa, başkalarını düşünmeye ve onlarla ilgilenmeye sevk eder. Sosyalleşmesine katkıda bulunur. Şefkat ve merhamet duygularını artırır. Sosyal dayanışma, birlik ve beraberlik duygularını geliştirir. İnsanlar arasındaki

sevgi, saygı ve bağlılığı kuvvetlendirir. Bireyi günahkârlık ve suçluluk duygularından korur (Peker, 2011:116-122).

Görüldüğü gibi ibadetler, bireyin bütün yönlerine hitabeden bir özelliğe sahiptir. Zihnin olumsuz düşüncelerden uzaklaşmasında, duyguların denge kazanmasında, iradenin kuvvetlenmesinde, bireyin kendisine, Tanrı'sına, ailesine, topluma, bütün insanlığa hatta canlı ve cansız bütün varlıklara karşı sorumluluk duymasında, kendi içinde dengeli, toplum içinde uyumlu ve olgun duruma gelmesinde, kendi mutluluğunu başkalarının mutluluğundan ayrı düşünmemesinde, kendisi için istediğini diğer insanlar için de isteyen bir anlayış kazanmasında etkin bir role sahiptir (Peker, 2011:123; Bahadır, 2002:79-111).

1.9.4. Dinî Duygu

Dinî duygu, ilahî bir kuvvetin varlığından kaynaklanan düşünce, tasavvur ve davranışların insanda uyandırdığı duygudur (Peker, 2011:110). Birçok filozof ve psikologun tek bir duyguymuş gibi ifade etmiş olmasının aksine korku, sevgi, huşu ve haz gibi birçok duygunun ortaklaşa ifadesi olan kolektif bir kavramdır (James, 1917:162; Şahin, 1999:10). Bu nedenle dinî duyguyu, bütün özellikleri ve sınırları ile tanımlamak oldukça zordur (Peker, 2011:110).

Korku, sevgi, huşu ve haz gibi duyguların, önüne “dinî” kavramının getirilmesi onlara normal özelliklerinden farklı özellikler katmaktadır. Yönelmiş oldukları objenin kutsallığı nedeniyle dinî bir renk kazanmaktadırlar (James, 1917:163; Şahin, 1999:10).

Dinî duygu, sadece insanda oluşan yüksek duygu sentezlerinden biridir (Armaner, 1980:114; Şahin, 1993:27). Sonlu olan insanın, sonsuz olan Yüce Kuvvete yönelmesini, sığınmasını, güvenmesini ve teslim olmasını sağlar. Böylece bireyin dinî yaşantısını destekleyici rol oynar (Yavuz, 1987:35). Çünkü bu duygunun temelini, daha sonra korku, hayranlık, sempati ve sevgi gibi duyguların karıştığı güçsüzlük ve acizlik duygusu oluşturmaktadır. Sığınma, korunma ve emniyette olma ihtiyacının oluşturduğu güçsüzlük ve acizlik duygusu, insanı başkalarından yardım,

sevgi ve şefkat görmeye yönlendirdiği gibi, en büyük koruyucu ve sığınılan olarak Tanrı'ya yönelmekte ve O'na bağlılığını arttırmaktadır (Peker, 2011:116).

1.9.5. Dinî Etki

Dinî etki, dinin bireyin dinî ve dinle doğrudan ilgisi olmayan (Şahin, 2007:25) yaşamındaki etki veya yansımalarını ifade eder (Şahin, 2008:150). Din, bireyin hayat düzenini, geleceğe dönük tasarılarını, başkaları ile olan ilişkilerini kısacası bütün davranışlarını her yönüyle etkileme gücüne sahiptir (Hökelekli, 2005:75). Çünkü bütün dinler, müntesiplerinin nasıl düşünmesi, davranması ve hissetmesi gerektiği ile ilgili bir takım esaslara sahiptir. Bununla birlikte, din kurumunun sahip olduğu bu esasların müntesipleri üzerindeki etkisi, onların dine olan bağlılık ve ilgi derecesi ile ilişkilidir (Kayıklık, 2006:493). Ayrıca bir din, sosyal yaşam ile ne kadar ilgiliyse, bireysel ve toplumsal yaşama o oranda etkide bulunmaktadır (Glock, 1972:52; Şahin, 2007:25).

1.10. Din, Dindarlık ve Kişilerarası Çatışma Çözme İlişkisi

Algı, düşünme, yorumlama ve tasarlama gibi zihinsel süreçler, dinî mesajların bireyle bulunduğu ve gerçeklik kazandığı birincil alandır (Bahadır, 2002:151). Dinî mesajların, birtakım zihinsel süreçlere tabi tutulmaları neticesinde bireyde oluşan dinî anlayış, sadece bireyin özneliliği açısından gerçek olma özelliği taşır. Çünkü dinî mesajların tabi tutulduğu zihinsel süreçler, bireyin sosyal, duygusal ve zihinsel birikiminden renk almaktadırlar (Şahin, 2013:321-335). Bu birikimler, bireyin zihninde depoladığı bilişsel şemalardır. Bilişsel şema, olay, olgu, nesne, süreç, insan ve eylemlere ilişkin kavramların zihinsel süreçler vasıtasıyla birbirleriyle bütünlük arz edecek şekilde ilişkilendirilmesi neticesinde ortaya çıkan fikirler sistemidir (McInerney ve McInerney, 2002:214).

Dinî anlayış, dinî bilişsel şema özelliği taşımaktadır. Çünkü dinî mesajların bilişsel şemalara dayalı işleyen zihinsel süreçlerde işlenmesi neticesinde ortaya çıkmaktadır. Bu dinî bilişsel şema, bireyin algı, değerlendirme ve tepkilerinde önemli

bir rol oynamaktadır. Çünkü din, doğru kabul edilen bir dizi örtük ve açık önermeler içermesi nedeniyle bireyin ruhsal dünyasında organize ve fonksiyonel bilişsel bir yapı olarak yer alır. Bu özelliği ile birleştirici, anlamlandırıcı, hayatın her yönüyle ilgili ve bireye nasıl bir hayat sürdürmesi gerektiği konusunda çerçeve sunan bir sistem görevi icra eder (McIntosh, 1995:1-16; Şahin, 2007:35-50).

Örtük ve açık dinî önermelerden bazıları, kişilerarası çatışma çözme becerileri ile ilgilidir. Bunlar, bireyin ruhsal dünyasında organize ve fonksiyonel olarak yer alan kişilerarası çatışma çözmeye ilişkin bilişsel şemaların kaynağını teşkil ederler. Bu nedenle kişilerarası çatışma çözmeye ilişkin bilişsel şemalar, dinî bilişsel şemalardan renk almaktadırlar. Böylece, kişilerarası çatışmaların nedenleri olan algı farklılıkları, engellenme hissi, sosyo-kültürel farklılıklar, etkin olmayan iletişim, narsist eğilimler ve egoizm, aşkın değerlerle işlenmeleri neticesinde, kişilerarası çatışmaların nedenleri olma özelliklerini kaybetmektedirler.

Aşkın değerler, birtakım olgulara vurguda bulunmak suretiyle insanları kişilerarası çatışmalar yaşamaktan alıkoymakta ve kişilerarası çatışma çözme sürecinin sağlıklı bir şekilde işlemesine imkân sağlamaktadırlar. Vurguda bulunulan olguların bir kısmı din tarafından kabul görülen, bir kısmı ise kabul görmeyen olgulardır. Kabul görülen olguların kişilerarası çatışma öncesi ve sonrasındaki olumlu etkileri, insan fitratına hitap edici; buna karşın kabul görülmeyen olguların olumsuz etkileri ise, aksi özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Haset, gıybet, koğuculuk, sû-i zan, tecessüs, alay ve kibir din tarafından kabul görmeyen olgular iken; selâmlaşma, sevgi, merhamet, adalet, duygu dili, bağışlayıcılık, öfke kontrolü, güven, mütevazılık, sabır ve arabuluculuğa açık olma kabul gören olgulardır. Bu olguların, araştırmada kişilerarası çatışma çözme becerileri kapsamında ele alınan sosyal dışadönüklük, empati kurabilme ve öfke kontrol becerileriyle doğrudan ve dolaylı ilişkileri bulunmaktadır. Bu nedenle, kişilerarası çatışma çözme becerileri bağlamında aşağıdaki başlıklar altında kategorize edilerek ele alınmaları önem taşımaktadır.

Olgulara ilişkin dinî hükümlerin etkisi, Akyürek'in (2007:88-92) din kültürü ve ahlâk bilgisi dersinin etkisini belirlemek amacıyla gerçekleştirdiği araştırma sonuçlarında açıkça görülmektedir. Araştırma genel tarama modeliyle, Kohlberg'in

ahlâk gelişimi kuramı çerçevesinde 6, 7 ve 8. sınıf öğrencileri üzerinde yürütülmüştür. Araştırma neticesinde, öğrencilerin Kohlberg'in ahlâk gelişimi kuramına göre olmaları gereken dönem ve dönem evresinden daha ileri bir dönem ve evrede oldukları ortaya çıkmıştır. Bu sonuç, din kültürü ve ahlâk bilgisi dersi aracılığıyla iletilmek istenen dinî hükümlerin, ahlâk gelişimi üzerindeki etkisinin bir kanıtı niteliğindedir. Araştırmanın bulgularına göre öğrenciler, yalan, hile, gıybet, iftira, hırsızlık, kıskançlık, kibir, sû-i zan, tecessüs, verilen sözde durma, emanete riayet, kötülükten kaçınma, doğru olma, zorluklarla başa çıkma, görgü kurallarına uyma, büyüklere saygı gösterme, küçükleri sevme ve yalan şahitliği konularında geleneksel dönemin dördüncü evresi olan kanun ve düzen evresindedirler. Başkalarına zarar verme, onları hor görme ve onlarla alay etme konularında geleneksel dönemin üçüncü evresi olan iyi çocuk eğilimi evresinde; öfke kontrolü konusunda ise gelenek öncesi dönemin ikinci evresi olan araçsal ilişkiler evresindedirler.

1.10.1. Din, Dindarlık ve Sosyal Dışadönüklük İlişkisi

İslâm'ın temel kaynaklarında kişilerarası çatışmaların kaynağı olan duygu, düşünce, tutum ve davranışlar tasvip edilmemekte, buna karşın çatışma çözmeye yönelik duygu, düşünce, tutum ve davranışlar övülmektedir. Mesala, *“Ateşin odunu yakıp bitirmesi gibi haset de iyilikleri mahveder.”* (Ebû Davûd, Edeb 44) hadis-i şerifi, hasetin yıkıcılığına vurgu yapar. Haset, gerçek manada imân için bir engel olarak görülmüştür. Yine, *“Sizden biriniz kendisi için istediğini başkaları için de istemedikçe gerçek manada imân etmiş olamaz.”* (Buhârî, İmân 7; Müslim, İmân 71,72; Tirmizî, Kıyâme 59; Nesâî, İmân 19,33) hadis-i şerifi, hasetin ne kadar yıkıcı bir duygu olduğunu vurgulamak için, insanları haset ve gerçek manada imân arasında tercihe zorlamaktadır. Çünkü hasetin olduğu yerde gerçek manada imânın varlığı, gerçek manada imânın olduğu yerde ise hasetin varlığı bir çelişki olarak görülmüştür. Hasetin yıkıcılığı karşısında, *“De ki: Yarattığı şeylerin kötülüğünden, karanlık çöktüğü zaman gecenin kötülüğünden, düğümlere üfleyenlerin kötülüğünden, haset ettiği zaman hasetçinin kötülüğünden, sabah aydınlığının Rabbine sığınırım.”* (113 Felâk 1-5) ayetleriyle mü'mine, Rabbine sığınması çağrısında bulunulmuştur.

İslâm, insanları gıybet yapmaktan alıkoymak için gıybeti ve ölü kardeşin etini yemeyi birbirlerine eş eylemler olarak görür. Bu vurgusuyla insanlara, gıybetin ne kadar büyük bir günah ve iğrenç bir davranış olduğu mesajını iletir. Gıybetten sakınmaları için Allah'ın tevbe kabul edici ve merhametli yönünü vurgular. İslâm'ın gıybetle ilişkin mesaj ve vurguları, *“Birbirinizin gıybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? Elbette bundan tiksindiniz! O halde Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah tevbeyi çok kabul edendir, çok merhamet edendir.”* (49 Hucurât 12) ayetinde açıkça görülmektedir. Ayeti destekleyici olarak, *“Bir kimse, kardeşinin ırz ve şerefini çekiştirene karşı onu savunursa, Allah Teâlâ kıyamet günü o kimseyi Cehennem'den uzaklaştırır.”* (Tirmizî, Birr 20) hadis-i şerifi, gıybeti önleyici bir tavır içinde olmaları için insanlara ödül müjdelemektedir.

İslâm, insanlara iletişimlerini doğru ve güvenilir bilgi üzerine kurmalarını emretmektedir. *“Ey mü'minler, eğer fasıkın (günahkâr) biri size bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bilmeden bir topluluğa sataşırırsınız da sonra yaptığınıza pişman olursunuz.”* (49 Hucurât 6) ayeti, doğru ve güvenilir olmayan bilgi üzerine kurulan iletişimin olumsuz sonuçlarına dikkat çekmektedir. Çünkü insanların arasını bozmak isteyen kötü niyetli insanlar olabilmektedir. *“Şüphesiz insanların en kötü olanları da iki yüzlü kimselerdir ki, birine bir yüzle, diğerine başka bir yüzle gelirler.”* (Buharî, Cenaiz 82; Edep 49) hadis-i şerifi, bu duruma işaret etmektedir. Din, iki yüzlü insanların ara bozmaya yönelik davranışlarını engellemek için çeşitli mesajlar sunmaktadır. Bu mesajlarıyla, laf getirip götürülenlerin dikkate alınmasını önlemeyi amaçlamaktadır. *“Daima kusur arayıp kınayan, koğuculukla söz gezdiren kimseye ilgi duyma.”* (68 Kalem 10-11), *“Hakkında bilgi sahibi olmadığın şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz, gönül, bunların hepsi yaptığından sorumludur.”* (17 İsrâ 36), *“Kişiye, her duyduğunu konuşması, yalan olarak yeter.”* (Müslim, Mukaddime 3), *“...Yalan sözden de sakının!”* (22 Hacc 30), *“Yalancı, ancak Allah'ın ayetlerine inanmayanlar uydururlar. İşte onlar, yalancıların ta kendileridir.”* (16 Nahl 105) hadis ve ayetleri söz konusu amaca hizmet etmektedir. *“Ara bozmak için lâf götürüp getiren kimse cennet'e giremez.”* (Buharî, Edep 50; Müslim, İman 45), *“Çekememezlik, koğuculuk ve kâhinlik yapanlar benden*

değildir, ben de onlardan değilim.” (Et-Tergib, ve’t-Terhib 3/499), “Ashabımdan hiç kimse diğeri hakkında hoşlanmıyacağım bir şeyi bana ulaştırmasın. Çünkü ben, hepimize salim bir kalb ile (sevgi dolu bir gönül ile) çıkmayı isterim.” (Ebû Davûd, Edeb 33) şeklindeki hadis-i şerifler ise, insanları koğuculuk yapmaktan alıkoymak için önleyici birer mesaj niteliği taşır.

Önyargı, sağlıklı bir iletişim için engel niteliği taşır. Önyargı, somut ve kesin bilgiye dayalı olmayan değerlendirmeye ulaşılan sonuçtur. İslâm, insanların somut ve kesin bilgiye dayalı olmaksızın iletişimde bulunmalarını yasaklar. Çünkü iletişimde somut ve kesin olmayan bilgi, insanların birbirlerinin sınırlarına yıkıcı müdahalelerde bulunmalarına neden olmaktadır. *“Ey mü’minler, zannın çoğundan sakının, zira zannın bazısı vardır ki günahdır.” (49 Hucurât 12) ve “Sû-i zan etmekten sakınınız; Çünkü zan, sözlerin en yalanıdır.” (Buharî, Edep 58; Müslim, Birr 9) ayet ve hadis-i şerifi iletişimde önyargılardan sakınılması için birer hükümdür. Bu hükümlerin etkisi, Cirhinlioğlu’nun (2010:1366-1384) üniversite öğrencilerini örneklem olarak gerçekleştirdiği araştırmada açıkça görülmektedir. Araştırma, önyargı ve dinî yönelimler arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma neticesinde, önyargı ile içsel dinî yönelim arasında negatif yönlü; buna karşın önyargı ve dışsal dinî yönelim arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiştir.*

İnsanların kusurlarını ve gizli yönlerini araştırma ve açığa çıkarma, varoluşsal gelişimi engelleyen bir tehdittir. Böyle bir tehdit altında olduğunu hisseden insanın, sağlıklı iletişimin kurallarına riayet etmeksizin nefsi müdafaa içinde olma olasılığı bulunmaktadır. Bu durum ise, kişilerarası çatışmaları alevlendirmektedir. Bu nedenle, *“Ey iman edenler! Tecessüs etmeyin. (Birbirinizin kusurlarını ve gizli yönlerini araştırmayın.)” (49 Hucurât 12), “Müslümanların ayıplarını araştırmayın. Her kim müslümanların ayıplarını araştırırsa Allah Teâlâ da onun ayıbını takip ederek, evinin içinde de olsa onu rezil ve rüsvay eder.” (Tirmizî, Birr 83), “Kim bu dünyada müslüman kardeşinin kusurunu saklarsa Allah da ahirette onun kusurunu saklar; kim de bu dünyada müslüman kardeşinin kusurunu ifşa ederse Allah da ahirette onun kusurunu ortaya çıkarır.” (İbn Mace, Hudud 5) şeklindeki ayet ve*

hadis-i şerifler, insanların birbirlerinin kusurlarını ve gizli yönlerini araştırma ve açığa çıkarma davranışlarından sakınmaları için birer uyarıcı hükümdür.

İslâm, hem varoluşsal gelişimi engelleyen bir başka tehdit ve hem de iletişim için engel teşkil etmesi münasebetiyle, insanların birbirlerini alaya almalarını, kötü lakaplarla çağırma ve karalamalarını günahkarlık ve günahkarlığı da iman ile çelişen bir durum olarak değerlendirmektedir. Tevbe etmeyip, günahkârlıkta ısrarcı olmayı da zâlimlik olarak görmektedir. İslâm'ın *“Ey Mü'minler! Bir topluluk diğer bir topluluğu alaya almasın. Belki de onlar kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da diğer kadınları alaya almasınlar. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Birbirinizi karalamayın, birbirinizi kötü lâkaplarla çağırmayın. İmandan sonra fasıklık ne kötü bir namdır! Kim de tevbe etmezse, işte onlar zâlimlerin ta kendileridir.”* (49 Hucurât 11) ayetiyle alaycılığa yüklediği anlam, alaycı olmanın ne kadar büyük bir iletişim engeli olduğunu vurgulamakta ve insanları iletişimde alaycı olmaktan sakınmaya davet etmektedir.

Kibir, narsist eğilimin literatürdeki karşılığı şeklinde değerlendirilebilir. Kibir, başkalarının gereksinimlerine duyarlı olmayı engelleyen bir duygudur. Bu özelliğiyle etkin bir iletişim için engel teşkil eder. *“Küçümseyerek surat asıp insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme! Çünkü Allah hiçbir kibirleneni, övüngeyi sevmez.”* (31 Lokman 18) ayeti, kibrin dinde yeri olmadığını vurgulamaktadır. *“Kalbinde zerre kadar iman bulunan kimse ateşe girmez. Kalbinde zerre kadar kibir bulunan da Cennet'e giremez.”* (Müslim, İman 39) hadis-i şerifi ise, insanları kibirli olmaktan alıkoymak için kibrin ahiretteki akıbetine vurgu yapar. Kartopu (2013:625-649) bu vurguların bireyler üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla, farklı fakültelerde okuyan üniversite öğrencileri üzerinde bir araştırma gerçekleştirmiştir. Araştırma neticesinde, narsizim ve dindarlık arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Watson da (1987:179-184) gerçekleştirdiği benzer bir araştırmada narsizim ve dindarlık arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Bireyin kendisine ilişkin algısının patolojik bir görünümü olan narsizmin aksine benlik saygısı, sağlıklı kişilerarası iletişimin olumlu bir etkenidir. Bu etken üzerinde dinin olumlu katkıları vardır. Çünkü din çizdiği belli bir yaşam modeliyle,

bireyin içsel çevresiyle iletişimine ve bu iletişime dayalı olarak dışsal çevresiyle olan etkileşimine yön vermektedir. Bunu insan doğasıyla çelişmeyecek şekilde gerçekleştirir. Dinin bu etkileri, Şahin'in (2005:187-197) ergenler üzerinde gerçekleştirdiği araştırmayla ortaya konulmuştur. Araştırma, dindarlık ve benlik saygısı arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın bulgularına göre, ergenlerde dindarlık ve benlik saygısı arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ailenin ekonomik düzeyi, öğrenim görülen okul türü, hayatının en uzun süresinin geçtiği yerleşim birimi, dinî eğitim alma ve dindarlık gibi değişkenler içerisinde benlik saygısını açıklayan en önemli faktör dindarlıktır. Dindarlığın inanç, davranış ve bilgi boyutları ile benlik saygısı arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler olmakla birlikte, dindarlığın benlik saygısını açıklayan tek boyutu, dinî davranıştır.

Topuz'un (2013:139-154) yetişkinlik ve yaşlılık dönemlerindeki bireyler üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada benzer sonuçlar elde edilmiştir. Araştırma, dindarlık tipolojileri ve benlik saygısı arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla yürütülmüştür. Araştırma neticesinde, inançsızlık ve taklidi dindarlık ile benlik saygısı arasında anlamlı bir ilişki olmadığı; gösterişçi/aldatıcı dindarlık ve benlik saygısı arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Buna karşın tahkiki (ilmi) ve zevk alınan dindarlıklar ile benlik saygısı arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiştir.

Dindarlık tipolojileri ve benlik saygısı arasındaki ilişkileri belirlemeye yönelik bir başka araştırma, Koç (2009:473-493) tarafından yapılmıştır. Araştırmanın örneklemini, yetişkinlerden oluşmaktadır. Araştırmanın bulgularına göre, içgüdümlü dindarlık ve benlik saygısı arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu; buna karşın dışgüdümlü dindarlık ile benlik saygısı arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı tespit edilmiştir.

1.10.2. Din, Dindarlık ve Empati İlişkisi

İyi ve güzel davranış, iletişim sürecinin sağlıklı bir şekilde işlemesi için önemli bir etkidir. Aksi davranışlar ise, iletişim sürecini sekteye uğratmaktadır.

İletişim sürecinde iyi ve güzel davranışlı olmaya ilişkin çeşitli hükümleri dinde bulmak mümkündür. *“Yüce Allah, insanlara yalnız kendisine ibadet etmelerini ve ana-babaya da iyi ve güzel davranmalarını, onlardan biri veya her ikisi evlâtları yanındayken ihtiyarlayacak olurlarsa, onlara karşı “öf” bile dememelerini, onları azarlamamalarını, ikisine de hep tatlı söz söylemelerini emretmektedir.”* (17 İsrâ 23), *“Rabbim! Küçüklüğümde onlar beni nasıl yetiştirmişlerse sen de onları esirge!”* (17 İsrâ 24), *“Rabbin şüphesiz sana verecek ve sen de hoşnut olacaksın. Seni bir yetim iken barındırmadı mı? Seni şaşırılmışken doğru yola erdirmemi mi? Seni bir yoksulken zenginleştirmemi mi? Öyleyse sakın yetime kötü muamele etme! El açıp bir şey isteyen de azarlama! Rabbinin nimetini minnet ve şükranla an!”* (93 Duhâ 5-11), *“Arkalarında güçsüz çocuklar bırakıp ölecek olsalar, çocuklarının hâli nice olur diye kaygı duyanlar, yetimlere haksızlık etmekten korksunlar, Allah’tan sakınsınlar ve doğru konuşsunlar!”* (4 Nisâ 9) ayetleri, iletişimde iyi ve güzel davranışlı olmaya ilişkin hükümlerdir. Bu hükümler, aynı zamanda empatik iletişimin önemini de vurgulamaktadırlar.

Henry vd.’nin (2009:343-361) gerçekleştirdikleri araştırma, empati kurabilme becerisi üzerinde dinin etkisini ortaya koymaktadır. Bu araştırma empati, işlevsel aile üyesi olma, iç ve dış güdümlü dinî motivasyon değişkenleri arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla yapılmıştır. Çalışmanın örneklemini, ergenlerden oluşmaktadır. Araştırma neticesinde, işlevsel aile üyesi olma, iç güdümlü dinî motivasyon ve empati değişkenleri arasında pozitif yönlü; buna karşın dış güdümlü dinî motivasyon ile empati ve işlevsel aile üyesi olma değişkenleri arasında negatif yönlü anlamlı ilişkiler olduğu ortaya çıkmıştır.

Bradley (2009:201-219), aşırı tutucu dindarlık ve maneviyat ile empatinin boyutları arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla, benzer bir araştırma gerçekleştirmiştir. Araştırmanın bulgularına göre, aşırı tutucu dindarlık ve maneviyat ile empatinin boyutlarından empatik eğilim, perspektif alma ve fantezi arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. Ancak empatinin sözkonusu boyutlarının aşırı tutucu dindarlık ile ilişkileri düşük düzeyde iken, maneviyat ile ilişkileri yüksek düzeydedir.

Empati kurabilme becerisi üzerinde dinin etkisi, Özcan (2007:73-74) ve Çetin'in (2010:97) gerçekleştirdikleri araştırmalarda da görülmektedir. Her iki araştırma, dindarlık ve empati arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla yapılmıştır. Özcan'ın (2007:73-74) araştırmasının örnekleme, farklı meslek grubu üyesi ve 17-55 yaş arası bireylerden oluşmaktadır. Çetin (2010:97) ise araştırmasını lise öğrencileri üzerinde yürütmüştür. Her iki araştırmanın bulgularına göre, dindarlık ve empati arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler bulunmaktadır.

Dinin iletişimde iyi ve güzel davranışlı olmaya ilişkin diğer hükümleri selâmlaşma, sevgi, merhamet, adalet ve duygu dili konuları çerçevesinde toplanmıştır. Bu hükümler, empati kurabilme becerisi üzerinde prososyal bir etki oluştururlar.

Din, selâmlaşmayı etkin bir iletişim için temel bir ilke olarak görür. Bu temel ilke, *“Bir selâm ile selâmlandığınız zaman siz de ondan daha güzeli ile selâmlayın; yahut aynı ile karşılık verin.”* (4 Nisâ 86) ayetinde açıkça görülmektedir. Çünkü size karşı sergilenen güzel bir davranış karşısında gösterilen daha güzel bir davranış doğal olarak, etkin bir iletişim için motivasyon kaynağı olacaktır. *“İnsanların Allah katında en makbul olanı, önce selâm verenlerdir.”* (Ebû Davud, Edep 144) hadis-i şerifi, selâmlaşmanın motivasyonel temelini oluşturmakla birlikte; *“İman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız. Size, yaptığınız zaman birbirinizi seveceğiniz bir şey söyleyeyim mi? Aranızda selâmlaşmayı yayınız.”* (Müslim, İman 22; Tirmizî, İsti'zan 1; Ebû Davud, Edep 142) hadis-i şerifi, selâmlaşmayı nihai hedef olan cennetin ilk koşulu olarak sunmakla daha güçlü bir motivasyon kaynağı teşkil etmektedir.

Din etkin bir iletişim için gerekli olan gönül bağının sadece sevgi ile kurulabileceğini ifade eder. Çünkü sevgi, pro-sosyal davranışlar için motivasyon kaynağıdır. *“...ve O, kalplerin arasını sevgi ile birleştirdi. Yoksa yeryüzünde ne varsa hepsini harcasaydın, yine onların kalplerini birleştiremezdin. Fakat Allah, onların arasını sevgi ile birleştirdi.”* (8 Enfâl 63) ayeti, sevginin gücünü özetler niteliktedir. Ayete göre sevgi, etkin bir iletişimin mayası niteliğindedir. Bu ayetle tutarlı olarak, *“Müminler, birbirlerini sevmeye, birbirlerine acımada ve şefkat göstermede bir vücut gibidirler. O vücudun herhangi bir organı rahatsızlandığında,*

diğer organlar da uykusuzluk ve rahatsızlık gibi nedenlerle etkilenir ve hastalanırlar.” (Buhârî, Edeb 27; Müslim, Birr 66) hadis-i şerifi farklı gönüllerin, birbirlerine karşı sergileyecekleri sevgi, acıma ve şefkat duyguları ile bir gönül bütününde varolabileceklerini vurgular.

Sevgi, acıma ve şefkat duygularının dindeki genel karşılığı merhamet duygusudur. Dinde, merhametli olmaya ilişkin çeşitli hükümler bulunmaktadır. Bu hükümlerde, Allah’ın rahmetiyle şereflenme, insanlara karşı merhametli olma koşuluna bağlanmıştır. Bu durum, *“Allah merhametli olanlara rahmetle muamele eder. Öyleyse sizler yeryüzündekilere karşı merhametli olun ki, semâda bulunanlar da size rahmet etsinler...”* (Tirmizî, Birr 16; Ebû Dâvûd, Edeb 66) ve *“İnsanlara merhamet etmeyene Allah, rahmetle muamele etmez.”* (Buhârî, Tevhid 2, Edeb 27; Müslim, Fedâil 66; Tirmizî, Birr 16) hadis-i şeriflerinde açıkça görülmektedir. *“(Ey Rasûlüm!) Allah’ın rahmeti sayesinde, sen insanlara karşı nazik davrandın. Eğer kaba ve katı yürekli olsaydın, insanlar çevrenden dağılır giderlerdi.”* (3 Âl-i İmrân 159) ayeti, Peygamber’in (s.a.v.) Allah’ın mesajları etrafında insanları toplayabilme başarısını, Allah’ın kendisine karşı rahmetine bağlar. Bu rahmettir ki Peygamber’in (s.a.v.) kaba ve katı yürekten arınmasına vesile olmuş ve insanlara karşı nazik davranmasını sağlamıştır. Nazik huylu olmanın kazançlarını, *“Allah sertliğe vermediği mükâfatı nazik huyluya vermiştir.”* (Ebu Dâvûd, Edeb 11) ve *“Nezaketten mahrum olan kişi bütün bir hayırdan mahrum olur.”* (Müslim, Birr 74-76; İbni Mâce, Edeb 9) hadis-i şeriflerinde de görmek mümkündür.

Din adaletin sağlanması ve korunması amacıyla sergilenecek her türlü davranışı, Allah’ın rızasını kazanmaya vesile olacak davranışlar olarak takdim eder. Adaletin sağlanabilmesi için de, adaletli davranmaya engel olabilecek öfke, yakın akraba sevgisi gibi duygulardan arınma tavsiyesinde bulunur. Adaletli olmayı Allah’a karşı gelmekten sakınmaya yakın bir davranış olarak görür. Bu durumu şu ayetler özetler niteliktedir: *“Ey İnananlar! Allah için adaleti ayakta tutup gözetin; şahidler olun. Bir topluluğa olan öfkeniz sizi adaletsizliğe sürüklemesin; adil olun; bu, Allah’a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır. Allah’tan sakının, doğrusu Allah işlediklerinizden haberdardır.”* (5 Mâide 8). *“Ey mü’minler, adaleti titizlikle ayakta tutun; kendiniz, anne-babanız ve akrabalarınız aleyhinde de olsa Allah için*

şahitlik eden kimseler olunuz. (Haklarında şahitlik ettikleriniz) zengin olsunlar, fakir olsunlar Allah onlara (sizden) daha yakındır. Hislerinize uyup adaletten sapmayın, (şahidliği) eğer büker, yahut şahitlik etmekten kaçınırsanız (biliniz ki) Allah yaptıklarınızdan haberdardır.” (4 Nisâ 135).

Dinin önerdiği iletişim dili, duyguları okşamak suretiyle zihnin işleyişine yön verecek mesajların içselleştirilmesine imkan sağlayan bir dildir. Din, “*Ona tatlı dille konuşun, belki o, aklını başına alır veya korkar.*” (20 Tâ-hâ 44) ayetiyle, iletişimde kullanılması istenen duygu diline ve bu dilin etkilerine vurgu yapar. Duygu dilinin kullanımını teşvik etmek için “*Güzel söz sadakadır.*” (Buhârî, Sulh 11; Müslim, Zekât 56) hadis-i şerifiyle, duygu dilinin manevi ödülünü müjedeler. “*Mümin dil uzatıcı değildir, lânet okuyucu değildir, kötü iş yapan değildir, kötü söz söyleyen değildir.*” (Tirmizî, Birr 48) hadis-i şerifiyle de iletişimde mü’minin özellikleri konusunda yönlendirmelerde bulunur.

1.10.3. Din, Dindarlık ve Öfke Kontrol İlişkisi

Din, anlatımı daha etkili kılmak amacıyla öfke kontrolünün önemini metaforlarla açıklamaya çalışır. Metafor, bir kavramın ilgi kurmak suretiyle asıl anlamından farklı bir anlamda kullanılmasıdır (Kartopu, 2017:236). “*Kuvvetli kimse pehlivan değildir. Gerçek pehlivan öfkelenildiği zaman nefsinin yenen kimsedir.*” (Buhârî, Edeb 76; Müslim, Birr 107) ve “*Allah indinde kişinin yuttuğu en sevaplı yudum, Allah’ın rızasını düşünerek kendini tutup, yuttuğu öfke yudumudur.*” (İbni Mâce, Hilm 18) hadis-i şeriflerinde öfke kontrolü, kuvvet ve yudumlama kavramları ile açıklanmaya çalışılmış; gerçek kuvvet ve en sevaplı davranış olarak nitelendirilmiştir. Din öfkeyi, şeytanın neden olduğu ve insan kalbinde oluşan bir ateş olarak tanımlar. Öfke anında yere yaslanma, susma, ayakta ise oturma ve abdest alma önerilerinde bulunur. Din açısından öfkeye ilişkin tanımı ve öfke anında izlenmesi gereken yolları şu hadis-i şeriflerde görmek mümkündür: “*Öfke âdemoğlunun kalbinde bir kordur. Gözlerinin kızarmasını, avurtlarının şişmesini görmüyor musunuz? Kim, öfkeden bir başlangıç hissederse, yere yaslansın, öfkesi geçinceye kadar öyle kalsın.*” (Tirmizî, Fiten 26), “*Biriniz ayakta iken öfkelenirse*

otursun. Öfkesi geçerse ne âlâ, geçmezse yatsın.” (Ebû Dâvud, Edeb 4), “Öfke şeytandandır, şeytan da ateşten yaratılmıştır. Ateş ise su ile söndürülür. Öyle ise, biriniz öfkelenince hemen kalkıp abdest alsın.” (Ebû Dâvud, Edeb 4).

Dinin öfke duygusuna ilişkin çeşitli hükümlerinin müntesibleri üzerindeki olumlu etkileri, Marsh ve Dallos’un (2001:343-360) gerçekleştirdikleri araştırmayla kanıtlanmıştır. Marsh ve Dallos’un (2001:343-360) araştırması, evlilikte çatışma ve öfke yönetimi üzerinde dinin etkisini belirleme amacına yöneliktir. Araştırma, Roman Katolik çiftler üzerinde yürütülmüştür. Araştırma neticesinde, çiftlerin Tanrı ile etkileşimleri arttıkça birbirlerine karşı olumlu tavır ve davranışlar için daha fazla sorumluluk aldıkları, öfkelenmelerine neden olan durumları Tanrı’ya havale ettikleri böylece yaşanabilecek olası çatışmaları ve öfkeli davranışları engelledikleri tespit edilmiştir.

Güven, mütevazılık, sabır, arabuluculuğa açık olma ve bağışlama iletişimi güçlü kılmak suretiyle kişilerarası çatışmaların yaşanmasını engelleyen önemli faktörlerdir. Çünkü öfkenin nedenlerinden olan engellenme duygusunun tetiklenmesini önlerler.

Din güven kavramını, “*Müslüman, insanların elinden ve dilinden güvende olduğu kimsedir.*” (Tirmizî, İman 12) şeklindeki tanımıyla bağlıları için anahtar bir nitelendirme haline getirir. Verilen sözün hesabının sorulacağını, “*Ey iman edenler! Yapamayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz? Yapamayacağınız şeyleri söylemeniz Allah katında büyük gazap gerektiren bir iştir.*” (61 Saff 2-3) ve “*O kullar adaklarını yerine getirirler. Kötülüğü her yanı kuşatmış bir günden korkarlar.*” (76 İnsan 7) ayetleriyle açıklar. Din, “*Ey iman edenler! Allah’tan korkun ve doğru söz söyleyin. Çünkü böyle davranırsanız, Allah işlerinizi düzeltir ve günahlarınızı bağışlar.*” (33 Ahzâb 70-71) ayetleriyle doğruluğu günahların bağışlanmasına vesile sayar. “*Allah şöyle diyecek: “Bugün doğrulara, doğruluklarının yarar sağlayacağı gündür.” “Onlara; içinden ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler vardır. Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah’tan razı olmuşlardır. İşte bu büyük başarıdır.” (5 Mâide 119) ayetiyle de doğruluğu cennetle müjdeler, böylece doğruluk için bir motivasyon kaynağı oluşturmaya çalışır.*

Maddi güç, zeka, cinsiyet, statü, rol, dünya görüşü, başarı vb. farklılıkları dikkate almaksızın bireylerin birbirlerine karşı kabullenici tavır ve davranışları kişilerarası çatışmaları engelleyici bir rol oynamaktadır. Bu kabullenici tavır ve davranışlara ilişkin dinin “*Şüphesiz Allah Teâlâ bana, sizin alçak gönüllü olmanızı vahyetti. Hiç bir kimse, diğerlerine karşı öğünmesin ve hiç kimse diğerine zulüm ve tecavüz etmesin.*” (İbn Mâce, Zühd 23; Ebû Davûd, Edep 48) şeklindeki mesajı kişilerarası ilişkileri güçlü kılmaktadır. Din, “*Rahman’ın kulları, yeryüzünde vakar ve tevazu ile yürüyen kimselerdir. Cahiller onlara laf attıkları zaman “Selâmetle!” der (geçer) ler.*” (25 Furkan 63) ayetiyle kişilerarası ilişkilere yönelik tehdit içeren durumlarda izlenmesi gereken strateji konusunda yönlendirmelerde bulunur. Alçak gönüllülük, din açısından şeref derecesini artıran davranışlardan birini oluşturur. Bu konuda, “*Bir kimse müslüman kardeşine alçak gönüllü davranırsa Allah, o kimsenin şerefini yükseltir. Kim de müslüman kardeşine kibreder, büyüklük taslarsa, Allah da onu alçaltır.*” (Et-Tergib Ve’t-Terhip, 5/561) hadis-i şerifi, önemli bir mesaj sunmaktadır.

Sağlıklı bir iletişim süreci için harcanması gereken çabanın devamlılığı, kişilerarası çatışmaları engellemede veya yaşanan çatışmaların bütün taraflar lehine sonuçlanmasında önemli bir etkiye sahiptir. Çabanın devamlılığı için ısrarın dindeki karşılığı sabır şeklinde gözlenmektedir. Din, sabırlı olmaya ilişkin çeşitli mesajlar sunar. “*Sabredenlere mükafatları hesapsız ödenecektir.*” (39 Zümer 10) ve “*Ey iman edenler, sabırla ve namazla (Allah’tan) yardım dileyin. Şüphesiz ki Allah sabredenlerle beraberdir.*” (2 Bakara 153) ayetleri, Allah’ın katkısına, sabırlı olmanın kesin ve olumlu sonuçlarına atıfta bulunmak suretiyle bağlılarını sabırlı olma konusunda motive etmektedir. Din, “*Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz. Sabredenleri müjdele!*” (2 Bakara 155) ayeti ile her konuda yaşanan problemleri bir imtihan vesilesi olarak takdim eder. Maruz kalınan her imtihanın başarılı sonucunu da sabırlı olma koşuluna bağlar. Böylece insanları sabırlı olma konusunda teşvik eder.

Arabuluculuk, kişilerarası çatışmaların çözümlenebilmesine imkân sağlar. Din kişilerarası çatışma içinde olanlara, kendileri için arabulucu olmak isteyenlere olumlu karşılık vermeleri için çeşitli uyarılarda bulunmasının yanısıra, çatışmanın

dışında olanlardan arabulucuğu üstlenmelerini emreder. “*Bir müslümanın, din kardeşi ile üç günden fazla dargın durması helâl olmaz.*” (Buhârî, Edep 62; Müslim, Birr 8) ve “*Bir kimse müslüman kardeşi ile bir sene küs durursa onun kanını dökmüş gibi günah işlemiş olur.*” (Ebû Davûd, Edep 55) şeklinde ifade edilen hadis-i şerifler, arabulucu olmak isteyenlere karşı mü’minlerin pozitif bir tavır içinde olmalarını teşvik eder. Çünkü iletişim kurmaktan kaçınma, günah ve helal olmayan davranış olarak değerlendirilmektedir. “*Müminler ancak kardeşirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin. Allah’a karşı gelmekten sakının ki size merhamet edilsin.*” (49 Hucûrât 10) ayeti arabuluculuğu, üstlenmeyi emretmekte ve Allah’a karşı gelmekten sakınmaya ilişkin bir davranış olarak değerlendirmektedir.

Din bağışlayıcılığı, “*...Şüphesiz Allah, iyilik edenleri sever.*” (2 Bakara 195) ve “*Şüphesiz, iyiler, Naîm Cenneti’ndedirler.*” (82 İnfitâr 13) ayetleriyle önemini vurguladığı iyiliğin bir ölçütü olarak takdim eder. “*Onlar bollukta ve darlıkta infâk ederler, öfkelerini (gayz) yutarlar ve insanların kusurlarını affederler, Allah iyilik yapanları sever.*” (3 Âl-i İmrân 134) ayetinde, bağışlayıcılık iyi davranışlardan bir davranış olarak sıralanmıştır. “*İyilikle kötülük bir olmaz. Sen kötülüğü en güzel bir şekilde sav. Bir de bakarsın ki, seninle arasında düşmanlık bulunan kimse sanki sıcak bir dost oluvermiştir.*” (41 Fussilet 34) ayetinde kötülükten kaçınma, sıcak dostlukların kaynağı görülmüştür. Bu nedenle, “*...İyilik ve takvada (Allah’a karşı gelmekten sakınma) yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın. Allah’a karşı gelmekten sakının.*” (5 Mâide 2) ayetiyle günah ve düşmanlıktan sakınma çağrısında bulunulmuştur. “*Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olabilecekler vardır. Onlardan sakının. Ama affeder, hoş görüp vazgeçer ve bağışlarsanız şüphe yok ki Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*” (64 Teğâbun 14) ve “*Faziletlerin en yükseği, seninle ilişkisini keseni, senin arayıp sorman; seni mahrum bırakana, senin ihsanda bulunman ve sana zulmedenin senin bağışlamandır.*” (İbn Hanbel, III, 438, IV, 148, 158) ayet ve hadis-i şerifinde vurgulanan düşmanlık, haksızlık ve zulüm karşısında bağışlama davranışı, “*Allah Teâlâ, suç bağışlayanın ancak şerefini artırır.*” (Müslim, Birr 19) hadis-i şerifiyle, şerefle müjdelenmektedir. “*...Bağışlasınlar, ferağat gösterebilirler.*”

Allah'ın sizi bağışlamasını arzulamaz mısınız.” (24 Nûr 22) ayeti ise bağışlayıcılığın önemini empatik bir iletişim tarzı ile vurgular.

Dinin bağışlayıcılığa ilişkin hükümlerinin, oluşturdukları etki nedeniyle öfke kontrolü şeklindeki bir tezahürünü çeşitli araştırma sonuçlarında görmek mümkündür. Mefford vd. (2014:283-291) dindarlığın öfke kontrolü üzerindeki yordayıcı etkisini belirlemek amacıyla bir araştırma gerçekleştirdiler. Araştırmalarını, yaşlı Amerikalılar üzerinde yürüttüler. Araştırma neticesinde, affedicilik, günlük yaşamdaki dinî davranışlar ve başetme şeklindeki dindarlık boyutlarından sadece affedicilik boyutunun, öfke kontrolü üzerinde pozitif yönde, anlamlı ve yordayıcı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde Hirsch vd. (2012:279-300) bireyin kendisine ve başkalarına karşı öfke davranışları ve affediciliği ile intihar davranışları üzerinde, affedici Tanrı tasavvurunun yordayıcı etkisini belirlemek amacıyla bir araştırma gerçekleştirdiler. Araştırmalarını farklı etnik kökenden gelen kolej öğrencileri üzerinde yürüttüler. Araştırma neticesinde, bireyin kendisine ve başkalarına karşı öfke davranışları ile intihar davranışı üzerinde affedici Tanrı tasavvurunun negatif yönde anlamlı ve yordayıcı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Affedici Tanrı tasavvuru, bireyin kendisine ve başkalarına karşı affediciliği üzerinde ise pozitif yönde, anlamlı ve yordayıcı bir etki oluşturmaktadır.

Sonuç olarak, din birtakım olgulara vurguda bulunmakla insanların birbirlerinin sınırlarına negatif etkilerde bulunmalarını ve böylece birbirleriyle uyumlu ve mutlu olmalarını amaçlar. *“Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayasızlığı ve azgınlığı da yasaklar. Düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor”* (16 Nahl 90) ayetinde geçen ve emir niteliğindeki genel dinî beklentiler, dinin genel amacının bir özeti şeklinde değerlendirilebilir.

Dinin insanların birbirlerine yönelik yıkıcı tavır ve davranışlarını önlemeye ilişkin etkileri, Mehmedoğlu (2006:133-167), Karaca (2008:98-104) ve Arslan (2006:92) tarafından yapılan araştırmalarla ortaya konulmuştur. Her üç araştırma, değer yönelimleri ve dindarlık arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla yapılmıştır. Mehmedoğlu (2006:133-167) ve Karaca'nın (2008:98-104) yürüttükleri araştırmanın örneklemini, ilahiyât fakültesi öğrencilerinden oluşmaktadır. Arslan (2006:92) araştırmasını öğretmenler üzerinde gerçekleştirmiştir. Her üç araştırmanın

bulgularına göre, dindarlık arttıkça insanların birbirleriyle uyumlu olmaya yönelik tavır ve davranışlarının arttığı tespit edilmiştir.

İnsanların birbirleriyle uyumlu olmaya yönelik tavır ve davranışları, onların mutluluklarına, yaşam doyumlarına, iyi oluşlarına ve ruh sağlıklarına önemli katkılar sağlamaktadırlar. Aydemir (2008:64-65), dindarlık ve mutluluk arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla bir araştırma gerçekleştirmiştir. Araştırma, 20 ve 35 yaş arasındaki yetişkinler üzerinde yürütülmüştür. Araştırma neticesinde, dindarlık ve mutluluk arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır.

Balcı (2011:161-167), 20 ve 60 yaş arasındaki bireyler üzerinde benzer bir araştırma gerçekleştirmiştir. Araştırma, yaşam doyumunu ve öznel iyi oluş düzeyi ile içsel dinî motivasyon, Allah, kader, ahiret, cennet ve cehennem inancı arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla yürütülmüştür. Araştırma neticesinde, yaşam doyumunu ve öznel iyi oluş düzeyi ile içsel dinî motivasyon, Allah, kader, ahiret, cennet ve cehennem inancı arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişkiler olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

İnsanların birbirleriyle uyumlu olmaya yönelik tavır ve davranışlarının bir yansımasını da onların ruh sağlıklarında görmek mümkündür. Şengül (2007:150-155), dindarlık ve ruh sağlığı arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla bir araştırma yürütmüştür. Araştırmanın örneklemini, 18 ve 72 yaş arasındaki bireyler oluşturmaktadır. Araştırmanın bulgularına göre, dindarlığın bilgi, ibadet, tecrübe ve etki boyutları ile ruh sağlığının olumsuz benlik belirtileri ve anksiyete boyutları arasında negatif yönlü ve anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. Ruh sağlığının depresyon boyutu ise dindarlığın sadece bilgi ve ibadet boyutları ile negatif yönlü ve anlamlı ilişkiler göstermektedir.

Güven (2008:120-124) dindarlık ve depresyon arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla gerçekleştirdiği araştırmada benzer sonuçlara ulaşmıştır. Araştırma, 18 ve 85 yaş arasındaki bireyler üzerinde yürütülmüştür. Araştırma neticesinde, öznel dindarlık algısı ve dinî yönelim ile depresyon düzeyi arasında negatif yönlü ve anlamlı ilişkiler olduğu ortaya konulmuştur.

Ruh sağlığı ve dindarlık arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik bir başka araştırma, Gürsu (2011:262-269) tarafından yürütülmüştür. Araştırmanın rneklemi, ergenlerden oluşmaktadır. Araştırmanın bulgularına göre, dindarlık, dindarlığın dinî davranış ve bilgi boyutları ile psikolojik sağlığın depresyon, anksiyete, olumsuz benlik ve somatizasyon boyutları arasında negatif yönlü ve anlamlı ilişkiler vardır. Buna karşın psikolojik sağlığın depresyon, anksiyete, olumsuz benlik ve somatizasyon boyutlarının, dindarlığın dinî inanç ve duygu boyutlarıyla anlamlı ilişkilerinin olmadığı ortaya konulmuştur.



İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

2.1.Araştırmanın Modeli

Araştırmada, gerçek deneme modellerinden ön test-son test kontrol gruplu deney modeli kullanılmıştır. Ön test-son test kontrol gruplu deney modelinde, uygulama öncesi ve sonrasında ölçmeler yapılır. Uygulama öncesi yapılan ölçmeler, deney ve kontrol gruplarının birbirlerine olan benzerliklerinin bilinmesine ve uygulama sonrasındaki ölçmelerin daha sağlıklı yorumlanmasına imkân sağlar. Uygulama sonrasındaki ölçmeler ise, sınanan programın etkisinin tespit edilmesine ve revize edilmesi gereken kısımlarının belirlenmesine imkân sağlar. Bunun için her bir alt ölçek açısından, uygulama öncesi ve sonrası ölçmeler arasındaki farklılığın istatistiksel manidarlığına bakılır (Karasar, 2000:198).

Araştırmada uygulanan deney modeli, tablo 2.1.'de sunulmuştur.

Tablo 2.1. Araştırmanın Modeli

Gruplar	Ön Test	İşlem	Son Test	İzleme Testi
Deney Grubu	Çatışma Çözme Eğilimi Ölçeği	Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programı Uygulamaları	Çatışma Çözme Eğilimi Ölçeği	Çatışma Çözme Eğilimi Ölçeği
Kontrol Grubu		Uygulama Yok		

Tablo 2.1.'de görüldüğü gibi Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının lise öğrencilerinin kişilerarası çatışma çözme becerilerine olan etkisini incelemek amacıyla deney ve kontrol grubu şeklinde iki grup oluşturulmuştur. Çatışma çözme eğilimi ölçeği, deney ve kontrol gruplarındaki öğrencilere Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programı uygulamaları öncesinde ön test olarak uygulanmıştır. Daha sonra deney grubundaki öğrencilere 11 oturumluk Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din

Temelli Geliştirme Programı uygulanmıştır. Kontrol grubu ile ilgili olarak ise herhangi bir işlem yapılmamıştır. Deney grubundaki öğrencilere yapılan uygulamanın bitiminden hemen sonra, hem deney hem de kontrol grubundaki öğrencilere son test olarak çatışma çözme eğilimi ölçeği uygulanmıştır. Çatışma çözme eğilimi ölçeğinin deney ve kontrol gruplarındaki öğrencilere son test olarak uygulandığı tarihten on hafta sonra hem deney hem de kontrol gruplarındaki öğrencilere izleme testi olarak çatışma çözme eğilimi ölçeği tekrar uygulanmıştır. İzleme testini uygulamadaki amaç, kazanımlardaki kalıcılığı belirlemektir.

2.2. Araştırma Gruplarının Oluşturulması

Deney ve kontrol gruplarının oluşturulması için öncelikle Selçuklu Mehmet-Halil İbrahim Hekimoğlu Ticaret Meslek Lisesindeki öğrencilere çatışma çözme eğilimi ölçeği uygulanmıştır. Daha sonra ölçek ve alt ölçek sonuçlarına göre, çalışma evreninin yani Selçuklu Mehmet-Halil İbrahim Hekimoğlu Ticaret Meslek Lisesindeki öğrencilerin ölçek ve alt ölçek puan ortalamalarından 0.5 standart sapma altında ölçek ve alt ölçek puanına sahip gönüllü öğrencilerden 25 kişilik deney ve kontrol grupları oluşturulmuştur.

Ön test uygulamasında deney ve kontrol gruplarının bağımlı değişkenler yani empati kurabilme, etkin dinleme, çatışmada taraf olanların gereksinimlerine odaklaşma, sosyal dışadönüklük ve öfke kontrol becerileri açısından benzeşik olup olmadıkları Mann-Whitney U Testi ile analiz edilmiştir. Mann-Whitney U Testinin tercih edilme nedeni, iki ilişkisiz örneklemeden elde edilen puanlar arasındaki farkın anlamlılığını test etmeye imkân sağlayan non-parametrik istatistik tekniği olmasıdır (Büyüköztürk, 2003:149; Büyüköztürk, 2007:121). Analiz tekniği ile ilgili bilgilere, “Veri Analizi” başlığı altında daha geniş şekilde yer verilecektir.

Araştırmanın deney ve kontrol grubu bağımlı değişken ön test puanlarına ilişkin Mann-Whitney U Testi sonuçları tablo 2.2.’de sunulmuştur.

Tablo 2.2. Bağımlı Değişken Ön Test Puanlarına İlişkin Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Bağımlı Değişkenler	Gruplar	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	Z	P
Empati Kurabilme	Deney Grubu	25	23.76	594	269	0.857	0.392*
	Kontrol Grubu	25	27.24	681			
Etkin Dinleme	Deney Grubu	25	25.04	626	301	0.229	0.819*
	Kontrol Grubu	25	25.96	649			
Gereksinimlere Odaklaşma	Deney Grubu	25	24.56	614	289	0.468	0.640*
	Kontrol Grubu	25	26.44	661			
Sosyal Dışadönüklük	Deney Grubu	25	26.04	651	299	0.267	0.790*
	Kontrol Grubu	25	24.96	624			
Öfke Kontrolü	Deney Grubu	25	28.06	701.50	248.50	1.259	0.208*
	Kontrol Grubu	25	22.94	573.50			

* $p > 0.05$

Tablo 2.2. incelendiğinde, deney ve kontrol grupları arasında empati kurabilme, etkin dinleme, gereksinimlere odaklaşma, sosyal dışadönüklük ve öfke kontrol becerileri açısından anlamlı bir farkın olmadığı görülmektedir. Deney ve kontrol grupları arasında anlamlı bir farkın olmayışı, söz konusu grupların, Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programı uygulamaları öncesinde bağımlı değişkenler açısından birbirlerine denk olduklarını göstermektedir.

2.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmada, deneklerin kişilerarası çatışma çözme beceri düzeylerini belirlemek amacıyla çatışma çözme eğilimi ölçeği uygulanmıştır. Ölçek, Akbalık (2001:1-15) tarafından çatışma çözme becerilerini, çatışma çözme ve akran arabuluculuğu programlarını değerlendirmek amacıyla geliştirilmiş olup, geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılmıştır. 55 maddeden oluşan likert tipi bir ölçektir. Her bir maddesi 1 ile 4 arasında puanlanmaktadır. Ölçeğin 34 maddesi düz, 21 maddesi ise ters olarak puanlanmaktadır. Ölçekten alınabilecek puan 55 ile 220 arasında değişmektedir. Ölçekten ve alt ölçeklerden alınan puanların yüksek olması, çatışma çözme becerilerinin yüksekliği olarak değerlendirilmektedir. Bu ölçek, ergen ve yetişkinlere uygulanabilmektedir. Ölçek, empati kurabilme, etkin dinleme, çatışmada taraf olanların gereksinimlerine odaklaşma, sosyal dışadönüklük ve öfke kontrolü şeklinde 5 alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin Cronbach-Alpha güvenilirlik katsayısı 0,91 olarak bulunmuştur. Alt ölçeklerin güvenilirlik katsayısı ise 0,75 ile 0,92 arasında değişmektedir.

2.4. İşlem Süreci

2.4.1. Tarama Çalışması

Araştırmanın tarama çalışması, 2013-2014 öğretim yılı birinci yarısında gerçekleştirilmiştir. Ölçek, Selçuklu Mehmet-Halil İbrahim Hekimoğlu Ticaret Meslek Lisesi öğrencilerine araştırmacı tarafından uygulanmıştır. Uygulama öncesinde öğrenciler, ölçeğin amacı, nasıl doldurulacağı, verilen yanıtların gizlilik esaslı doğrultusunda korunacağı, içten yanıt verilmesinin önemi ve ölçeğin sağ üst köşesinde ad, soyad, şube ve öğrenci numarasından oluşan kimlik bilgisine yer verilmesi gerektiği konularında bilgilendirilmiştir.

Ölçek öğrencilere uygulandıktan sonra yapılan değerlendirme neticesinde, deney grubuna girebilme ölçütüne uygun puan özelliklerini taşıyan öğrencilerin kimlik bilgilerini içeren bir liste oluşturulmuştur. Daha sonra, listede kimlik bilgileri

yer alan öğrencilerle bir toplantı yapılmıştır. Toplantıda öğrenciler, araştırma kapsamında uygulanacak Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının amacı, içeriği, programa hangi özellikleri taşıyan öğrencilerin katılabileceği, devamlı, gönüllü ve ebeveynlerinden izin almış olarak programa katılmış olmalarının gereği ve önemi konularında bilgilendirilmişlerdir. Aynı gündem konusundan oluşan bir başka toplantı ise, programa katılmak için gönüllü olan öğrencilerin velileriyle yapılmıştır. Toplantıda veliler, çocuklarının programa katılımları için ikna edilmiş ve onlardan izin alınmıştır. Velilerinden izin alınan 25 gönüllü öğrenci ile birlikte devamı engel teşkil etmeyecek en uygun zaman dilimi belirlenerek program uygulanmıştır.

2.4.2. Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının Hazırlanması ve Uygulanması

Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programı, empati kurabilme, etkin dinleme, çatışmada taraf olanların gereksinimlerine odaklaşma, sosyal dışadönüklük ve öfke kontrolü şeklindeki çatışma çözme becerilerinin gelişimine imkan sağlayacak şekilde, İslâm inanç esaslarına dayalı olarak geliştirilmiştir. Programın araştırma doğrultusunda bilişsel, duyuşsal ve davranışsal öğeler içermesine özen gösterilmiştir. Program, her biri 60 dakika olmak üzere toplam 11 oturumdan oluşmaktadır. Her bir oturumun hedefleri ve bu hedefleri gerçekleştirmek amacıyla gerekli olan içerik, alan ve eğitim programı uzmanlarının desteği alınmak suretiyle tam-yapılandırmacı bir yaklaşımla hazırlanmıştır. Hiçbir oturumun hedef ve kazanımları, diğer oturumlardaki hedef ve kazanımları kapsayıcı nitelikte değildir.

Her bir oturumun içeriği hazırlanırken, içeriğin hedeflerle ve kazanımlarla tutarlı; bir önceki oturumun hedefleri ve kazanımları ile uyumlu ve onları tamamlayıcı nitelikte olmasına özen gösterilmiştir. Dinî sosyal dışadönüklüğe yönelik içerik, zaman kaygısı gözetilerek 60 dakikada ele alınacak şekilde beş oturuma bölünmüştür. Oturumların kendi içindeki konu başlıkları birbiriyle dolaylı ilintili olmasına karşın, kişilerarası çatışma psikolojisi bağlamında ele alınarak

aralarında anlamsal bir bütünlük oluşturulmuştur. Temalarının “kişilerarası çatışma ve çatışma çözme” şeklinde ortak olması münasebetiyle, dinî sosyal dışadönüklük oturumlarına isim verme gereği duyulmamıştır. Bunun yerine oturumlar, konu bileşenleriyle etiketlenmiştir.

Oturumlardaki konular, oturum başlangıcında araştırmacı tarafından sunulmuştur. Bütün oturumların bitiminde, grup üyelerinden o oturuma ilişkin duygu ve düşüncelerini paylaşmaları, oturumu değerlendirmeleri ve sormak istedikleri herhangi bir soru varsa sormaları istenmiştir. Her bir oturum, bitiminde araştırmacı tarafından özetlenmek suretiyle öğrenmede kalıcılık sağlanmıştır.

Deney grubunun her bir üyesine içinde isimliğin, sekreterlik dosyasının ve yazı kâğıtları ile fosforlu, tükenmez ve kurşun kalemin yer aldığı bir çalışma dosyası hazırlanmıştır. Üyelerden oturum bitiminde, sormak istedikleri soruları sormak, oturumları değerlendirmek ve her bir oturumla ilgili duygu ve düşüncelerini paylaşmak için not almaları ve tutulan notları program bitimine kadar çalışma dosyası içinde saklamaları istenmiştir. Bu uygulama, üyelerin oturumları değerlendirmeleri, öğrenme eksikliği hissettikleri konularda soru sormaları ve oturumlarla ilgili duygu ve düşüncelerini paylaşmaları için kolaylık sağlamıştır.

Program uygulanırken model alma, pekiştirme, beyin fırtınası, soru-cevap ve anlatım gibi yöntem ve tekniklerden yararlanılmıştır. Grup üyeleri arasındaki etkileşimi artırmak ve grup dinamiğini sağlamak amacıyla grup üyelerinin U düzeni şeklinde oturabilecekleri bir ortam sağlanmıştır.

Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programı, 2013-2014 öğretim yılı birinci yarıyılının ekim, kasım ve aralık aylarında haftada bir kez olmak üzere 60 dakikalık oturumlar halinde, devamı engel teşkil etmeyecek şekilde grup üyelerinin birlikte belirledikleri en uygun saatte, okulda ve grup halinde uygulanmıştır.

2.4.3. Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının Amaç, Hedef ve Kazanım İçeriği

Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının içeriği, Akbalık (2001:1-15) tarafından geliştirilen çatışma çözme eğilimi ölçeğinin alt ölçekleri doğrultusunda yapılandırılmıştır. Ölçeğin empati kurabilme, sosyal dışadönüklük ve öfke kontrolü alt ölçekleri programın ana konularını oluşturmaktadır. Ölçeğin etkin dinleme ve çatışmada taraf olanların gereksinimlerine odaklaşma alt ölçekleri programın empati kurabilme konusu kapsamında ele alınmıştır. Ana ve alt konuları, dinî literatür ile yapılandırılan Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programı, aşağıdaki amaç, hedef ve kazanımlardan oluşmaktadır.

PROGRAMIN GENEL AMAÇLARI

- 1.Kişilerarası çatışma çözme becerilerini din temelli geliştirme.
- 2.Kişilerarası çatışmaların yaşanmasını önleyici dinî kişilik geliştirme.

BİRİNCİ OTURUM: TANIŞMA, PROGRAM ve TEMEL KAVRAMLARINI TANIMA

Hedefler:

- 1.Grup üyelerini tanıma.
- 2.Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının uygulanması sürecinde uyulması gereken kuralları bilme.
- 3.Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının amaçlarını bilme.
4. Kişilerarası çatışma ve çatışma çözmenin ne demek olduğunu bilme.
5. Kişilerarası çatışmaların esas ögesi olan insanı, din açısından bir bütün olarak tanıma.

Kazanımlar:

- 1.Grup üyeleri birbirlerini tanır.
- 2.Grup üyeleri, Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının uygulanması sürecinde uyulması gereken kuralları bilir.

3.Grup üyeleri, Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının amaçlarını bilir.

4.Grup üyeleri, kişilerarası çatışma ve çatışma çözmenin ne demek olduğunu bilir.

5.Grup üyeleri, kişilerarası çatışmaların esas ögesi olan insanı, din açısından bir bütün olarak tanır.

İKİNCİ OTURUM: EMPATİ ve EMPATİ KURABİLME

Hedefler:

- 1.Bilim ve din açısından empati kavramını tanımlayabilme.
- 2.Empti kavramının mahiyetini bilme.
- 3.İyi bir empati kurabilmenin yollarını bilme.

Kazanımlar:

- 1.Grup üyeleri, bilim ve din açısından empati kavramını tanımlar.
- 2.Grup üyeleri, empati kavramının mahiyetini bilir.
- 3.Grup üyeleri, iyi bir empati kurabilmenin yollarını bilir.

ÜÇÜNCÜ OTURUM: İSLÂMİYET’TE EMPATİ

Hedefler:

- 1.İslâmiyet bağlamında empatik tepki verme.
- 2.İslâmiyet’te empatinin yerini ve önemini bilme.
- 3.Kur’ân-ı Kerîm’deki empati örneklerini, kişilerarası çatışmalarda referans çerçevesi yapabilme.

Kazanımlar:

- 1.Grup üyeleri, İslâmiyet bağlamında empatik tepki verir.
- 2.Grup üyeleri, İslâmiyet’te empatinin yerini ve önemini bilir.
- 3.Grup üyeleri, Kur’ân-ı Kerîm’deki empati örneklerini, kişilerarası çatışmalarda referans çerçevesi yapar.

DÖRDÜNCÜ OTURUM: PEYGAMBER EFENDİMİZ (S.A.V.) ve EMPATİ

Hedefler:

1.Kişilerarası bir çatışma çözme becerisi olarak empatik yaklaşım sergilemede sahip olunması gereken kişilik özelliklerini Peygamber Efendimizin (s.a.v.) şahsında kavrama.

2.Peygamber Efendimizin (s.a.v.) çocuklara karşı davranışlarındaki empati örneklerini, kişilerarası çatışmalarda referans çerçevesi yapabilme.

3.Peygamber Efendimizin, (s.a.v.) aile bireylerine karşı davranışlarındaki empati örneklerini, kişilerarası çatışmalarda referans çerçevesi yapabilme.

4.Peygamber Efendimizin (s.a.v.) çocuk ve aile bireyleri haricindeki diğer insanlara karşı davranışlarındaki empati örneklerini, kişilerarası çatışmalarda referans çerçevesi yapabilme.

Kazanımlar:

1.Grup üyeleri, kişilerarası bir çatışma çözme becerisi olarak empatik yaklaşım sergilemede sahip olunması gereken kişilik özelliklerini Peygamber Efendimizin (s.a.v.) şahsında kavrar.

2.Grup üyeleri, Peygamber Efendimizin (s.a.v.) çocuklara karşı davranışlarındaki empati örneklerini, kişilerarası çatışmalarda referans çerçevesi yapar.

3.Grup üyeleri, Peygamber Efendimizin, (s.a.v.) aile bireylerine karşı davranışlarındaki empati örneklerini, kişilerarası çatışmalarda referans çerçevesi yapar.

4.Grup üyeleri, Peygamber Efendimizin (s.a.v.) çocuk ve aile bireyleri haricindeki diğer insanlara karşı davranışlarındaki empati örneklerini, kişilerarası çatışmalarda referans çerçevesi yapar.

BEŞİNCİ OTURUM: ÖFKE ve ÖFKE ile DİNÎ AÇIDAN BAŞEDEBİLME

Hedefler:

1.Öfke duygusunun ne demek olduğunu bilme.

2.Öfke duygusunu harekete geçiren etkenleri bilme.

3.Öfke duygusunun derecelerini bilme.

4.Öfke ile dinî açıdan başedebilme.

Kazanımlar:

1.Grup üyeleri, öfke duygusunun ne demek olduğunu bilir.

2.Grup üyeleri, öfke duygusunu harekete geçiren etkenleri bilir.

3.Grup üyeleri, öfke duygusunun derecelerini bilir.

4.Grup üyeleri, öfke ile dinî açıdan başeder.

ALTINCI OTURUM: DİNİ SOSYAL DIŞADÖNÜKLÜK I (İFTİRA, YALAN, YALAN ŞAHİTLİĞİ ve GIYBET BİLEŞENLERİ)

Hedefler:

1.Başkalarına iftira etmekten kaçınma.

2.Yalandan ve yalan şahitliğinden kaçınma.

3.Gıybet etmekten kaçınma.

Kazanımlar:

1.Grup üyeleri, başkalarına iftira etmekten kaçınır.

2.Grup üyeleri, yalandan ve yalan şahitliğinden kaçınır.

3.Grup üyeleri, gıybet etmekten kaçınır.

YEDİNCİ OTURUM: DİN SOSYAL DIŞADÖNÜKLÜK II (KOĞUCULUK, SÛ-I ZAN ve ÖZEL HAYATIN GİZLİLİĞİ BİLEŞENLERİ)

Hedefler:

1.Koğuculuk yapmaktan kaçınma.

2.Sû-i zandan kaçınma.

3.Özel hayatın gizliliğini araştırmaktan kaçınma.

Kazanımlar:

1.Grup üyeleri, koğuculuk yapmaktan kaçınır.

2.Grup üyeleri, sû-i zandan kaçınır.

3.Grup üyeleri, özel hayatın gizliliğini araştırmaktan kaçınır.

**SEKİZİNCİ OTURUM: DİNİ SOSYAL DIŞADÖNÜKLÜK III
(İNSANLARI KÜÇÜK DÜŞÜRME, SELÂMLAŞMA, ALÇAKGÖNÜLLÜLÜK
ve SÖZÜNDE DURMA BİLEŞENLERİ)**

Hedefler:

1. İnsanları küçük düşürmekten kaçınma.
2. Selâmlaşmanın gereğini, önemini ve şeklini bilme.
3. Alçakgönüllü olma.
4. Verilen sözde durma.

Kazanımlar:

1. Grup üyeleri, insanları küçük düşürmekten kaçınır.
2. Grup üyeleri, selâmlaşmanın gereğini, önemini ve şeklini bilir.
3. Grup üyeleri, alçakgönüllü davranır.
4. Grup üyeleri, verdikleri sözde durur.

**DOKUZUNCU OTURUM: DİNİ SOSYAL DIŞADÖNÜKLÜK IV
(HOŞGÖRÜ, BAĞIŞLAYICILIK, EMANET, BOZGUNCULUK, HAYÂ ve
HASET BİLEŞENLERİ)**

Hedefler:

1. Hoşgörülü davranma.
2. Bağışlayıcı olma.
3. Emanete riayet etme.
4. Bozgunculuk yapmaktan kaçınma.
5. Hayâ sahibi olma.
6. Hasetten (çekememezlik) kaçınma.

Kazanımlar:

1. Grup üyeleri, hoşgörülü davranır.
2. Grup üyeleri, bağışlayıcıdır.
3. Grup üyeleri, emanete riayet eder.
4. Grup üyeleri, bozgunculuk yapmaktan kaçınır.
5. Grup üyeleri, hayâ sahibidir.
6. Grup üyeleri, hasetten (çekememezlik) kaçınır.

ONUNCU OTURUM: DİNİ SOSYAL DIŞADÖNÜKLÜK V (DİN KARDEŞLİĞİ, SABIR, İYİLİK, DOĞRULUK, ADİL OLMA, İYİ DAVRANMA, GÜZEL SÖZ ve KİBİR BİLEŞENLERİ)

Hedefler:

- 1.Din kardeşliğinin gereğini ve önemini bilme.
- 2.Olumsuzluklara karşı dayanma ve direnme.
- 3.İyilikte bulunma.
- 4.Doğru olma.
- 5.Adil olma.
- 6.İnsanlara iyi davranma ve güzel söz söyleme.
- 7.Kibirli olmaktan (kendini beğenmişlik) kaçınma.

Kazanımlar:

- 1.Grup üyeleri, din kardeşliğinin gereğini ve önemini bilir.
- 2.Grup üyeleri, olumsuzluklara karşı dayanır ve direnir.
- 3.Grup üyeleri, iyilikte bulunur.
- 4.Grup üyeleri, doğruluk için çabalar.
- 5.Grup üyeleri, adildir.
- 6.Grup üyeleri, insanlara iyi davranır ve güzel söz söyler.
- 7.Grup üyeleri, kibirli (kendini beğenmişlik) olmaktan kaçınır.

ONBİRİNCİ OTURUM: GENEL DEĞERLENDİRME

Hedefler:

- 1.Program sürecini ve kendini değerlendirebilme.
- 2.Program sürecinden duygusal olarak ayrılabilme.

Kazanımlar:

- 1.Grup üyeleri, program sürecini ve kendisini değerlendirir.
- 2.Grup üyeleri, program sürecinden duygusal olarak ayrılır.

2.5. Veri Analizi

Deney ve kontrol gruplarındaki üye sayısının 30'dan az olması, deney ve kontrol gruplarından elde edilen verilerin normal dağılım göstermemesi nedeniyle,

veri analizi için non-parametrik istatistik tekniklerinden Mann Whitney U Testi ve Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi kullanılmıştır (Büyüköztürk, 2003:139; Büyüköztürk, 2007:121). Veriler, SPSS-17.0 istatistik paket programı ile analiz edilmiştir.

Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi, ilişkili iki ölçüm setine ait puanlar arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yani deney ve kontrol gruplarının grup içi ön test, son test ve izleme testlerini karşılaştırmak amacıyla kullanılır (Büyüköztürk, 2003:156; Büyüköztürk, 2007:126). Mann Whitney U Testi ise, iki ilişkisiz örneklemeden elde edilen puanlar arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yani Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programı uygulamaları öncesinde ve sonrasında deney ve kontrol gruplarının ön test ve son test puanlarını karşılaştırmak amacıyla kullanılır (Büyüköztürk, 2003:149; Büyüköztürk, 2007:121-124).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR

3.1. Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının Sosyal Dışadönüklük Becerisi Üzerindeki Etkisine Dair Bulgular

3.1.1. Deney Grubu “Sosyal Dışadönüklük Düzeyi” Ön Test ve Son Test Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Bulgular

Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programı uygulamalarına dayalı olarak; “Deney grubunun ön test ve son test sosyal dışadönüklük düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?” şeklindeki alt probleme ilişkin bulgular tablo 3.1.’de sunulmuştur.

Tablo 3.1. Deney Grubu “Sosyal Dışadönüklük Düzeyi” Ön Test ve Son Test Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

Veriler		n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	p
Son Test-Ön Test Puanları	Negatif Sıra	0	0.00	0.00	4.383	0.000*
	Pozitif Sıra	25	13	325		
	Eşit	0				
	Toplam	25				

*p<0.05

Tablo 3.1. incelendiğinde deney grubunun ön test ve son test sosyal dışadönüklük düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Fark puanlarının sıra toplamları dikkate alındığında, gözlenen bu farkın pozitif sıralar, yani son test puanı lehine olduğu görülmektedir. Bu bulgu, “1.1.Deney grubunun ön test ve son test sosyal dışadönüklük düzeyleri arasında son test lehine anlamlı bir farklılık vardır.” şeklindeki hipotezi doğrulamaktadır.

3.1.2. Deney Grubu “Sosyal Dışadönüklük Düzeyi” Son Test ve İzleme Testi Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Bulgular

Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programı uygulamalarına dayalı olarak; “Deney grubu sosyal dışadönüklük düzeyi son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?” şeklindeki alt probleme ilişkin bulgular tablo 3.2.’de sunulmuştur.

Tablo 3.2. Deney Grubu “Sosyal Dışadönüklük Düzeyi” Son Test ve İzleme Testi Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

Veriler		n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	p
Son Test-İzleme Testi Puanları	Negatif Sıra	7	13.57	95	1.851	0.064*
	Pozitif Sıra	18	12.78	230		
	Eşit	0				
	Toplam	25				

*p>0.05

Tablo 3.2. incelendiğinde deney grubunun sosyal dışadönüklük düzeyi son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Bu bulgu, “1.2. Deney grubu sosyal dışadönüklük düzeyi son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.” şeklindeki hipotezi doğrulamaktadır.

3.1.3. Kontrol Grubu “Sosyal Dışadönüklük Düzeyi” Ön Test ve Son Test Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Bulgular

Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programı uygulamalarına dayalı olarak; “Kontrol grubunun ön test ve son test sosyal dışadönüklük düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?” şeklindeki alt probleme ilişkin bulgular tablo 3.3.’te sunulmuştur.

Tablo 3.3. Kontrol Grubu “Sosyal Dışadönüklük Düzeyi” Ön Test ve Son Test Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

Veriler		n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	p
Son Test-Ön Test Puanları	Negatif Sıra	10	10.30	103	0.790	0.430*
	Pozitif Sıra	12	12.50	150		
	Eşit	3				
	Toplam	25				

*p>0.05

Tablo 3.3. incelendiğinde kontrol grubunun ön test ve son test sosyal dışadönüklük düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Bu bulgu, “1.3.Kontrol grubunun ön test ve son test sosyal dışadönüklük düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık yoktur.” şeklindeki hipotezi doğrulamaktadır.

3.1.4. Kontrol Grubu “Sosyal Dışadönüklük Düzeyi” Son Test ve İzleme Testi Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Bulgular

Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programı uygulamalarına dayalı olarak; “Kontrol grubu sosyal dışadönüklük düzeyi son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?” şeklindeki alt probleme ilişkin bulgular tablo 3.4.’te sunulmuştur.

Tablo 3.4. Kontrol Grubu “Sosyal Dışadönüklük Düzeyi” Son Test ve İzleme Testi Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

Veriler		n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	p
Son Test-İzleme Testi Puanları	Negatif Sıra	14	10.54	147.50	0.408	0.683*
	Pozitif Sıra	11	16.14	177.50		
	Eşit	0				
	Toplam	25				

*p>0.05

Tablo 3.4. incelendiğinde kontrol grubunun sosyal dışadönüklük düzeyi son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Bu

bulgu, “1.4.Kontrol grubu sosyal dışadönüklük düzeyi son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.” şeklindeki hipotezi doğrulamaktadır.

3.1.5. Deney ve Kontrol Gruplarının “Sosyal Dışadönüklük Düzeyi” Son Test Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Bulgular

Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programı uygulamalarına dayalı olarak; “Deney ve kontrol gruplarının sosyal dışadönüklük düzeyi son test puanları arasında deney grubu lehine anlamlı bir farklılık var mıdır?” şeklindeki alt probleme ilişkin bulgular tablo 3.5.’te sunulmuştur.

Tablo 3.5. Deney ve Kontrol Gruplarının “Sosyal Dışadönüklük Düzeyi” Son Test Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Değişken	Gruplar	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	Z	p
Sosyal Dışadönüklük	Deney Grubu	25	38	950	0.000	6.083	0.000*
	Kontrol Grubu	25	13	325			

*p<0.05

Tablo 3.5. incelendiğinde deney ve kontrol gruplarının sosyal dışadönüklük düzeyi son test puanları arasında anlamlı bir farklılık olduğu; sıra ortalamaları dikkate alındığında ise gözlenen bu farkın, deney grubu lehine olduğu görülmektedir. Bu bulgu, “1.5.Deney ve kontrol gruplarının sosyal dışadönüklük düzeyi son test puanları arasında deney grubu lehine anlamlı bir farklılık vardır.” şeklindeki hipotezi doğrulamaktadır.

3.2. Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının Empati Kurabilme Becerisi Üzerindeki Etkisine Dair Bulgular

3.2.1. Deney Grubu “Empati Kurabilme Düzeyi” Ön Test ve Son Test Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Bulgular

Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programı uygulamalarına dayalı olarak; “Deney grubunun ön test ve son test empati kurabilme düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?” şeklindeki alt probleme ilişkin bulgular tablo 3.6.’da sunulmuştur.

Tablo 3.6. Deney Grubu “Empati Kurabilme Düzeyi” Ön Test ve Son Test Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

Veriler		n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	p
Son Test-Ön Test Puanları	Negatif Sıra	0	0.00	0.00	4.381	0.000*
	Pozitif Sıra	25	13	325		
	Eşit	0				
	Toplam	25				

*p<0.05

Tablo 3.6. incelendiğinde deney grubunun ön test ve son test empati kurabilme düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Fark puanlarının sıra toplamları dikkate alındığında, gözlenen bu farkın pozitif sıralar, yani son test puanı lehine olduğu görülmektedir. Bu bulgu, “2.1.Deney grubunun ön test ve son test empati kurabilme düzeyleri arasında son test lehine anlamlı bir farklılık vardır.” şeklindeki hipotezi doğrulamaktadır.

3.2.2. Deney Grubu “Empati Kurabilme Düzeyi” Son Test ve İzleme Testi Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Bulgular

Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programı uygulamalarına dayalı olarak; “Deney grubu empati kurabilme düzeyi son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?” şeklindeki alt probleme ilişkin bulgular tablo 3.7.’de sunulmuştur.

Tablo 3.7. Deney Grubu “Empati Kurabilme Düzeyi” Son Test ve İzleme Testi Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

Veriler		n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	p
Son Test-İzleme Testi Puanları	Negatif Sıra	9	10.94	98.50	0.929	0.353*
	Pozitif Sıra	13	11.88	154.50		
	Eşit	3				
	Toplam	25				

*p>0.05

Tablo 3.7. incelendiğinde deney grubunun empati kurabilme düzeyi son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Bu bulgu, “2.2.Deney grubu empati kurabilme düzeyi son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.” şeklindeki hipotezi doğrulamaktadır.

3.2.3. Kontrol Grubu “Empati Kurabilme Düzeyi” Ön Test ve Son Test Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Bulgular

Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programı uygulamalarına dayalı olarak; “Kontrol grubunun ön test ve son test empati kurabilme düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?” şeklindeki alt probleme ilişkin bulgular tablo 3.8.’de sunulmuştur.

Tablo 3.8. Kontrol Grubu “Empati Kurabilme Düzeyi” Ön Test ve Son Test Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

Veriler		n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	p
Son Test-Ön Test Puanları	Negatif Sıra	9	15.50	139.50	0.302	0.763*
	Pozitif Sıra	15	10.70	160.50		
	Eşit	1				
	Toplam	25				

*p>0.05

Tablo 3.8. incelendiğinde kontrol grubunun ön test ve son test empati kurabilme düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Bu bulgu, “2.3.Kontrol grubunun ön test ve son test empati kurabilme düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık yoktur.” şeklindeki hipotezi doğrulamaktadır.

3.2.4. Kontrol Grubu “Empati Kurabilme Düzeyi” Son Test ve İzleme Testi Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Bulgular

Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programı uygulamalarına dayalı olarak; “*Kontrol grubu empati kurabilme düzeyi son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?*” şeklindeki alt probleme ilişkin bulgular tablo 3.9.’da sunulmuştur.

Tablo 3.9. Kontrol Grubu “Empati Kurabilme Düzeyi” Son Test ve İzleme Testi Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

Veriler		n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	p
Son Test-İzleme Testi Puanları	Negatif Sıra	14	12.96	181.50	0.919	0.358*
	Pozitif Sıra	10	11.85	118.50		
	Eşit	1				
	Toplam	25				

* $p > 0.05$

Tablo 3.9. incelendiğinde kontrol grubunun empati kurabilme düzeyi son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Bu bulgu, “*2.4.Kontrol grubu empati kurabilme düzeyi son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.*” şeklindeki hipotezi doğrulamaktadır.

3.2.5. Deney ve Kontrol Gruplarının “Empati Kurabilme Düzeyi” Son Test Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Bulgular

Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programı uygulamalarına dayalı olarak; “*Deney ve kontrol gruplarının empati kurabilme düzeyi son test puanları arasında deney grubu lehine anlamlı bir farklılık var mıdır?*” şeklindeki alt probleme ilişkin bulgular tablo 3.10.’da sunulmuştur.

Tablo 3.10. Deney ve Kontrol Gruplarının “Empati Kurabilme Düzeyi” Son Test Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Değişken	Gruplar	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	Z	p
Empati Kurabilme	Deney Grubu	25	38	950	0.000	6.076	0.000*
	Kontrol Grubu	25	13	325			

*p<0.05

Tablo 3.10. incelendiğinde deney ve kontrol gruplarının empati kurabilme düzeyi son test puanları arasında anlamlı bir farklılık olduğu; sıra ortalamaları dikkate alındığında ise gözlenen bu farklılığın, deney grubu lehine olduğu görülmektedir. Bu bulgu, “2.5.Deney ve kontrol gruplarının empati kurabilme düzeyi son test puanları arasında deney grubu lehine anlamlı bir farklılık vardır.” şeklindeki hipotezi doğrulamaktadır.

3.2.6. Deney Grubu “Etkin Dinleme Düzeyi” Ön Test ve Son Test Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Bulgular

Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programı uygulamalarına dayalı olarak; “Deney grubunun ön test ve son test etkin dinleme düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?” şeklindeki alt probleme ilişkin bulgular tablo 3.11.’de sunulmuştur.

Tablo 3.11. Deney Grubu “Etkin Dinleme Düzeyi” Ön Test ve Son Test Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

Veriler		n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	p
Son Test-Ön Test Puanları	Negatif Sıra	0	0.00	0.00	4.377	0.000*
	Pozitif Sıra	25	13	325		
	Eşit	0				
	Toplam	25				

*p<0.05

Tablo 3.11. incelendiğinde deney grubunun ön test ve son test etkin dinleme düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Fark puanlarının sıra

toplamları dikkate alındığında, gözlenen bu farkın pozitif sıralar, yani son test puanı lehine olduğu görülmektedir. Bu bulgu, “2.6.Deney grubunun ön test ve son test etkin dinleme düzeyleri arasında son test lehine anlamlı bir farklılık vardır.” şeklindeki hipotezi doğrulamaktadır.

3.2.7. Deney Grubu “Etkin Dinleme Düzeyi” Son Test ve İzleme Testi Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Bulgular

Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programı uygulamalarına dayalı olarak; “Deney grubu etkin dinleme düzeyi son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?” şeklindeki alt probleme ilişkin bulgular tablo 3.12.’de sunulmuştur.

Tablo 3.12. Deney Grubu “Etkin Dinleme Düzeyi” Son Test ve İzleme Testi Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

Veriler		n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	p
Son Test-İzleme Testi Puanları	Negatif Sıra	8	12.94	103.50	1.343	0.179*
	Pozitif Sıra	16	12.28	196.50		
	Eşit	1				
	Toplam	25				

* $p > 0.05$

Tablo 3.12. incelendiğinde deney grubunun etkin dinleme düzeyi son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Bu bulgu, “2.7.Deney grubu etkin dinleme düzeyi son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.” şeklindeki hipotezi doğrulamaktadır.

3.2.8. Kontrol Grubu “Etkin Dinleme Düzeyi” Ön Test ve Son Test Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Bulgular

Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programı uygulamalarına dayalı olarak; “Kontrol grubunun ön test ve son test etkin dinleme düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?” şeklindeki alt probleme ilişkin bulgular tablo 3.13.’te sunulmuştur.

Tablo 3.13. Kontrol Grubu “Etkin Dinleme Düzeyi” Ön Test ve Son Test Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

Veriler		n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	p
Son Test-Ön Test Puanları	Negatif Sıra	7	11.29	79	1.282	0.200*
	Pozitif Sıra	14	10.86	152		
	Eşit	4				
	Toplam	25				

*p>0.05

Tablo 3.13. incelendiğinde kontrol grubunun ön test ve son test etkin dinleme düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Bu bulgu, “2.8.Kontrol grubunun ön test ve son test etkin dinleme düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık yoktur.” şeklindeki hipotezi doğrulamaktadır.

3.2.9. Kontrol Grubu “Etkin Dinleme Düzeyi” Son Test ve İzleme Testi Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Bulgular

Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programı uygulamalarına dayalı olarak; “Kontrol grubu etkin dinleme düzeyi son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?” şeklindeki alt probleme ilişkin bulgular tablo 3.14.’te sunulmuştur.

Tablo 3.14. Kontrol Grubu “Etkin Dinleme Düzeyi” Son Test ve İzleme Testi Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

Veriler		n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	p
Son Test-İzleme Testi Puanları	Negatif Sıra	12	13.38	160.50	0.055	0.956*
	Pozitif Sıra	13	12.65	164.50		
	Eşit	0				
	Toplam	25				

*p>0.05

Tablo 3.14. incelendiğinde kontrol grubunun etkin dinleme düzeyi son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Bu bulgu, “2.9.Kontrol grubu etkin dinleme düzeyi son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.” şeklindeki hipotezi doğrulamaktadır.

3.2.10. Deney ve Kontrol Gruplarının “Etkin Dinleme Düzeyi” Son Test Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Bulgular

Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programı uygulamalarına dayalı olarak; “Deney ve kontrol gruplarının etkin dinleme düzeyi son test puanları arasında deney grubu lehine anlamlı bir farklılık var mıdır?” şeklindeki alt probleme ilişkin bulgular tablo 3.15.’te sunulmuştur.

Tablo 3.15. Deney ve Kontrol Gruplarının “Etkin Dinleme Düzeyi” Son Test Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Değişken	Gruplar	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	Z	p
Etkin Dinleme	Deney Grubu	25	37.96	949	1.000	6.055	0.000*
	Kontrol Grubu	25	13.04	326			

*p<0.05

Tablo 3.15. incelendiğinde deney ve kontrol gruplarının etkin dinleme düzeyi son test puanları arasında anlamlı bir fark olduğu; sıra ortalamaları dikkate alındığında ise gözlenen bu farkın, deney grubu lehine olduğu görülmektedir. Bu bulgu, “2.10.Deney ve kontrol gruplarının etkin dinleme düzeyi son test puanları arasında deney grubu lehine anlamlı bir farklılık vardır.” şeklindeki hipotezi doğrulamaktadır.

3.2.11. Deney Grubu “Gereksinimlere Odaklaşma Düzeyi” Ön Test ve Son Test Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Bulgular

Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programı uygulamalarına dayalı olarak; “Deney grubunun ön test ve son test çatışmada taraf olanların gereksinimlerine odaklaşma düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?” şeklindeki alt probleme ilişkin bulgular tablo 3.16.’da sunulmuştur.

Tablo 3.16. Deney Grubu “Gereksinimlere Odaklaşma Düzeyi” Ön Test ve Son Test Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

Veriler		n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	p
Son Test-Ön Test Puanları	Negatif Sıra	0	0.00	0.00	4.386	0.000*
	Pozitif Sıra	25	13	325		
	Eşit	0				
	Toplam	25				

*p<0.05

Tablo 3.16. incelendiğinde deney grubunun ön test ve son test gereksinimlere odaklaşma düzeyleri arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Fark puanlarının sıra toplamları dikkate alındığında, gözlenen bu farkın pozitif sıralar, yani son test puanı lehine olduğu görülmektedir. Bu bulgu, “2.11.Deney grubunun ön test ve son test çatışmada taraf olanların gereksinimlerine odaklaşma düzeyleri arasında son test lehine anlamlı bir farklılık vardır.” şeklindeki hipotezi doğrulamaktadır.

3.2.12. Deney Grubu Tarafların “Gereksinimlerine Odaklaşma Düzeyi” Son Test ve İzleme Testi Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Bulgular

Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programı uygulamalarına dayalı olarak; “Deney grubu çatışmada taraf olanların gereksinimlerine odaklaşma düzeyi son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?” şeklindeki alt probleme ilişkin bulgular tablo 3.17.’de sunulmuştur.

**Tablo 3.17. Deney Grubu Tarafların “Gereksinimlerine Odaklaşma Düzeyi”
Son Test ve İzleme Testi Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Wilcoxon
İşaretli Sıralar Testi Sonuçları**

Veriler		n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	p
Son Test-İzleme Testi Puanları	Negatif Sıra	13	10.81	140.50	0.460	0.646*
	Pozitif Sıra	9	12.50	112.50		
	Eşit	3				
	Toplam	25				

*p>0.05

Tablo 3.17. incelendiğinde deney grubunun tarafların gereksinimlerine odaklaşma düzeyi son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Bu bulgu, “2.12.Deney grubu çatışmada taraf olanların gereksinimlerine odaklaşma düzeyi son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.” şeklindeki hipotezi doğrulamaktadır.

3.2.13. Kontrol Grubu “Gereksinimlere Odaklaşma Düzeyi” Ön Test ve Son Test Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Bulgular

Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programı uygulamalarına dayalı olarak; “Kontrol grubunun ön test ve son test çatışmada taraf olanların gereksinimlerine odaklaşma düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?” şeklindeki alt probleme ilişkin bulgular tablo 3.18.’de sunulmuştur.

Tablo 3.18. Kontrol Grubu “Gereksinimlere Odaklaşma Düzeyi” Ön Test ve Son Test Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

Veriler		n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	p
Son Test-Ön Test Puanları	Negatif Sıra	13	11.04	143.50	0.559	0.576*
	Pozitif Sıra	9	12.17	109.50		
	Eşit	3				
	Toplam	25				

*p>0.05

Tablo 3.18. incelendiğinde kontrol grubunun ön test ve son test gereksinimlere odaklaşma düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Bu bulgu, “2.13.Kontrol grubunun ön test ve son test çatışmada taraf olanların gereksinimlerine odaklaşma düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık yoktur.” şeklindeki hipotezi doğrulamaktadır.

3.2.14. Kontrol Grubu “Gereksinimlere Odaklaşma Düzeyi” Son Test ve İzleme Testi Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Bulgular

Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programı uygulamalarına dayalı olarak; “Kontrol grubu çatışmada taraf olanların gereksinimlerine odaklaşma düzeyi son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?” şeklindeki alt probleme ilişkin bulgular tablo 3.19.’da sunulmuştur.

Tablo 3.19. Kontrol Grubu “Gereksinimlere Odaklaşma Düzeyi” Son Test ve İzleme Testi Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

Veriler		n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	p
Son Test-İzleme Testi Puanları	Negatif Sıra	15	12.23	183.50	1.403	0.161*
	Pozitif Sıra	8	11.56	92.50		
	Eşit	2				
	Toplam	25				

*p>0.05

Tablo 3.19. incelendiğinde kontrol grubunun çatışmada taraf olanların gereksinimlerine odaklaşma düzeyi son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Bu bulgu, “2.14.Kontrol grubu çatışmada taraf olanların gereksinimlerine odaklaşma düzeyi son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.” şeklindeki hipotezi doğrulamaktadır.

3.2.15. Deney ve Kontrol Gruplarının “Tarafların Gereksinimlerine Odaklaşma Düzeyi” Son Test Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Bulgular

Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programı uygulamalarına dayalı olarak; “Deney ve kontrol gruplarının çatışmada taraf olanların gereksinimlerine odaklaşma düzeyi son test puanları arasında deney grubu lehine anlamlı bir farklılık var mıdır?” şeklindeki alt probleme ilişkin bulgular tablo 3.20.’de sunulmuştur.

Tablo 3.20. Deney ve Kontrol Gruplarının “Tarafların Gereksinimlerine Odaklaşma Düzeyi” Son Test Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Değişken	Gruplar	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	Z	p
Tarafların Gereksinimlerine Odaklaşma	Deney Grubu	25	37.66	941.50	8.500	5.913	0.000*
	Kontrol Grubu	25	13.34	333.50			

*p<0.05

Tablo 3.20. incelendiğinde deney ve kontrol gruplarının çatışmada taraf olanların gereksinimlerine odaklaşma düzeyi son test puanları arasında anlamlı bir fark olduğu; sıra ortalamaları dikkate alındığında ise gözlenen bu farkın, deney grubu lehine olduğu görülmektedir. Bu bulgu, “2.15.Deney ve kontrol gruplarının çatışmada taraf olanların gereksinimlerine odaklaşma düzeyi son test puanları arasında deney grubu lehine anlamlı bir farklılık vardır.” şeklindeki hipotezi doğrulamaktadır.

3.3. Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının Öfke Kontrol Becerisi Üzerindeki Etkisine Dair Bulgular

3.3.1. Deney Grubu “Öfke Kontrol Düzeyi” Ön Test ve Son Test Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Bulgular

Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programı uygulamalarına dayalı olarak; “Deney grubunun ön test ve son test öfke kontrolü düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?” şeklindeki alt probleme ilişkin bulgular tablo 3.21.’de sunulmuştur.

Tablo 3.21. Deney Grubu “Öfke Kontrol Düzeyi” Ön Test ve Son Test Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

Veriler		n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	p
Son Test-Ön Test Puanları	Negatif Sıra	0	0.00	0.00	4.380	0.000*
	Pozitif Sıra	25	13	325		
	Eşit	0				
	Toplam	25				

*p<0.05

Tablo 3.21. incelendiğinde deney grubunun ön test ve son test öfke kontrol düzeyleri arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Fark puanlarının sıra toplamları dikkate alındığında, gözlenen bu farkın pozitif sıralar, yani son test puanı lehine olduğu görülmektedir. Bu bulgu, “3.1.Deney grubunun ön test ve son test öfke kontrolü düzeyleri arasında son test lehine anlamlı bir farklılık vardır.” şeklindeki hipotezi doğrulamaktadır.

3.3.2. Deney Grubu “Öfke Kontrolü Düzeyi” Son Test ve İzleme Testi Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Bulgular

Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programı uygulamalarına dayalı olarak; “Deney grubu öfke kontrolü düzeyi son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?” şeklindeki alt probleme ilişkin bulgular tablo 3.22.’te sunulmuştur.

Tablo 3.22. Deney Grubu “Öfke Kontrolü Düzeyi” Son Test ve İzleme Testi Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

Veriler		n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	p
Son Test-İzleme Testi Puanları	Negatif Sıra	9	9.89	89	0.946	0.344*
	Pozitif Sıra	12	11.83	142		
	Eşit	4				
	Toplam	25				

*p>0.05

Tablo 3.22. incelendiğinde deney grubunun öfke kontrolü düzeyi son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Bu bulgu, “3.2.Deney grubu öfke kontrolü düzeyi son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.” şeklindeki hipotezi doğrulamaktadır.

3.3.3. Kontrol Grubu “Öfke Kontrolü Düzeyi” Ön Test ve Son Test Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Bulgular

Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programı uygulamalarına dayalı olarak; “Kontrol grubunun ön test ve son test öfke kontrolü düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?” şeklindeki alt probleme ilişkin bulgular tablo 3.23.’te sunulmuştur.

Tablo 3.23. Kontrol Grubu “Öfke Kontrolü Düzeyi” Ön Test ve Son Test Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

Veriler		n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	p
Son Test-Ön Test Puanları	Negatif Sıra	11	10.86	119.50	0.573	0.567*
	Pozitif Sıra	12	13.04	156.50		
	Eşit	2				
	Toplam	25				

*p>0.05

Tablo 3.23. incelendiğinde kontrol grubunun ön test ve son test öfke kontrol düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Bu bulgu, “3.3.Kontrol grubunun ön test ve son test öfke kontrolü düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık yoktur.” şeklindeki hipotezi doğrulamaktadır.

3.3.4. Kontrol Grubu “Öfke Kontrolü Düzeyi” Son Test ve İzleme Testi Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Bulgular

Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programı uygulamalarına dayalı olarak; “*Kontrol grubu öfke kontrolü düzeyi son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?*” şeklindeki alt probleme ilişkin bulgular tablo 3.24.’te sunulmuştur.

Tablo 3.24. Kontrol Grubu “Öfke Kontrolü Düzeyi” Son Test ve İzleme Testi Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

Veriler		n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	p
Son Test-İzleme Testi Puanları	Negatif Sıra	11	9.64	106	1.033	0.302*
	Pozitif Sıra	12	14.17	170		
	Eşit	2				
	Toplam	25				

* $p > 0.05$

Tablo 3.24. incelendiğinde kontrol grubunun öfke kontrolü düzeyi son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Bu bulgu, “*3.4.Kontrol grubu öfke kontrolü düzeyi son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.*” şeklindeki hipotezi doğrulamaktadır.

3.3.5. Deney ve Kontrol Gruplarının “Öfke Kontrolü Düzeyi” Son Test Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Bulgular

Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programı uygulamalarına dayalı olarak; “*Deney ve kontrol gruplarının öfke kontrolü düzeyi son test puanları arasında deney grubu lehine anlamlı bir farklılık var mıdır?*” şeklindeki alt probleme ilişkin bulgular tablo 3.25.’te sunulmuştur.

Tablo 3.25. Deney ve Kontrol Gruplarının “Öfke Kontrolü Düzeyi” Son Test Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Değişken	Gruplar	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	Z	p
Öfke Kontrolü	Deney Grubu	25	38	950	0.000	6.083	0.000*
	Kontrol Grubu	25	13	325			

*p<0.05

Tablo 3.25. incelendiğinde deney ve kontrol gruplarının öfke kontrolü düzeyi son test puanları arasında anlamlı bir fark olduğu; sıra ortalamaları dikkate alındığında ise gözlenen bu farkın, deney grubu lehine olduğu görülmektedir. Bu bulgu, “3.5.Deney ve kontrol gruplarının öfke kontrolü düzeyi son test puanları arasında deney grubu lehine anlamlı bir farklılık vardır.” şeklindeki hipotezi doğrulamaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEĞERLENDİRME

4.1. Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının Sosyal Dışadönüklük Becerisi Üzerindeki Etkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının sosyal dışadönüklük becerisi üzerindeki etkisi bağlamında aşağıdaki bulgular elde edilmiştir:

4.1.1. Deney grubunun ön test ve son test sosyal dışadönüklük düzeyleri arasında son test lehine anlamlı bir farklılık vardır.

4.1.2. Deney grubu sosyal dışadönüklük düzeyi son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

4.1.3. Kontrol grubunun ön test ve son test sosyal dışadönüklük düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

4.1.4. Kontrol grubu sosyal dışadönüklük düzeyi son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

4.1.5. Deney ve kontrol gruplarının sosyal dışadönüklük düzeyi son test puanları arasında deney grubu lehine anlamlı bir farklılık vardır.

Bulgular incelendiğinde Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının, deney grubu üyelerinin sosyal dışadönüklük becerileri üzerinde pozitif bir etki oluşturduğu; aynı etkinin izleme testi neticesinde kararlılık gösterdiği görülmektedir. Buna karşın herhangi bir uygulamaya tabi tutulmayan ve zaman hariç üzerinde herhangi etki olmayan kontrol grubu üyelerinin sosyal dışadönüklük becerilerinde pozitif veya negatif yönde herhangi bir değişim görülmemektedir. Bu durum, “*Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programı, sosyal dışadönüklük becerisinin kazanılmasında ve geliştirilmesinde pozitif yönde bir etki taşımaktadır.*” şeklinde yorumlanabilir. Bu pozitif etki, Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme

Programının sosyal dışadönüklük becerisinin kazanılmasına ve geliştirilmesine yönelik içeriğinin İslâm'ın değerleri doğrultusunda tasarılanmış olmasıyla açıklanabilir. Bu değerlerin yansması, deney grubu üyelerinin sosyal dışadönüklük becerisine ilişkin bilişsel şemalarının yeniden yapılandırılması şeklinde tezahür etmiştir. Bu denli yoğun bir etki oluşturan değerler, öncelikle iletişimi doğru ve güvenilir bilgi üzerine kurma olmak üzere koğuculuk, haset, gıybet, önyargı, başkalarının kusurlarını, gizli yönlerini araştırma ve açığa çıkarma, onları alaya alma, kötü lakaplarla çağırma ve karalama ile kibirden kaçınma şeklindedir.

Wasner vd. (2005:99-104) dinî değerlerle tasarılanmış Manevi Destek Eğitim Programının öznel iyi oluş üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla deneysel bir araştırma yürütmüşlerdir. Araştırmanın çalışma grubu hemşire, doktor ve kimsesizler yurdu gönüllü çalışanlarından oluşmaktadır. Araştırma neticesinde, manevi destek eğitim programının aile üyelerine karşı tutum, kendilerine karşı sevgi, işten memnuniyet, meslektaşlarına karşı tutum ve işten kaynaklanan stresin azalması konularında grup üyelerinin öznel iyi oluşlarını artırdığı tespit edilmiştir.

Manevi değerlerin kişilerarası ilişkiler ve bireysel psiko-sosyal gelişim açısından olumlu etkilerinin yansıdığı bir alan olarak aile sistemi görülmektedir. Belen (2010:147) bu kapsamda, manevi değerlerin aile ortamında yansmalarını tespit etmek amacıyla örnekleme evli ve nişanlı bireylerden oluşan bir araştırma gerçekleştirdi. Araştırma neticesinde güven, sevgi, hoşgörü, affetme ve özür dileme gibi manevi değerlerin eşler arası pozitif ilişkileri güçlü kıldığı ve bireysel psiko-sosyal gelişimi desteklediği tespit edilmiştir. Belen'in (2010:147) bulgularıyla tutarlılık gösteren bir araştırma da Silva ve Laher (2011:365-379) tarafından yürütüldü. Araştırmanın örneklemini psikoloji bölümü öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmada dinî yönelim bağlamında kişilik stilleri irdelenmiştir. Araştırmaya göre dinî yönelimli öğrenciler, dinî yönelimli olmayanlara nazaran daha iyimser, şefkatli, koruyucu, saygılı, işbirlikçi, dost, barışçıl, uyumlu, hoş, sosyal davranışları önemseyen, sorunlarının yoğunluğu içinde kaybolmayan ve kasvetsiz birey özelliklerini taşımaktadırlar.

İslâm, beşeri ilişkilerde çoğu zaman telafisi imkansız birtakım negatif durumlara maruz kalmamak için ihtiyatlı olmayı, kişilerarası iletişimin doğru ve

güvenilir iletiler üzerinde inşa edilmesi koşuluna dayandırmıştır. İslâm'ın bu husustaki hassasiyetini, *“Ey mü'minler, eğer fasıkın (günahkâr) biri size bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bilmeden bir topluluğa sataşırırsınız da sonra yaptığınıza pişman olursunuz.”* (49 Hucurât 6) şeklinde buyrulan ayet, özetler niteliktedir. Ayette geçen fasıkların bir yönü, hadis-i şerifte şöyle buyrulmaktadır: *“Şüphesiz insanların en kötü olanları da iki yüzlü kimselerdir ki, birine bir yüzle, diğerine başka bir yüzle gelirler.”* (Buharî, Cenaiz 82; Edep 49). İslâm, bu kişilere karşı takınılması gereken tavır, *“Daima kusur arayıp kınayan, koğuculukla söz gezdiren kimseye ilgi duyma.”* (68 Kalem 10-11) şeklinde emreder ve gerekçelerini şöyle sıralar: *“Hakkında bilgi sahibi olmadığın şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz, gönül, bunların hepsi yaptığından sorumludur.”* (17 İsrâ 36), *“Kişiye, her duyduğunu konuşması, yalan olarak yeter.”* (Müslim, Mukaddime 3), *“...Yalan sözden de sakının!”* (22 Hacc 30), *“Yalanı, ancak Allah'ın ayetlerine inanmayanlar uydururlar. İşte onlar, yalancılardan ta kendileridir.”* (16 Nahl 105). Hz. Muhammed (s.a.v.) iki yüzlülerin akıbeti hakkında ise, *“Ara bozmak için lâf götürüp getiren kimse cennet'e giremez.”* (Buharî, Edep 50; Müslim, İman 45) şeklinde buyurmaktadır.

Hz. Muhammed (s.a.v.) hasetin insanı nasıl iyiliklerden alıkoyduğunu ve iyilikleri tahrip edecek şekilde nasıl kötülüğe sevk ettiğini, *“Ateşin odunu yakıp bitirmesi gibi haset de iyilikleri mahveder.”* (Ebû Davûd, Edeb, 44) şeklindeki bir benzetmeyle zihinlere ve kalblere işler. O'nun için hasetten arınık bir zihin ve kalb, gerçek manada imân için zaruri bir koşuldur. O, haset hususunda şöyle buyurmaktadır: *“Sizden biriniz kendisi için istediğini başkaları için de istemedikçe gerçek manada imân etmiş olamaz.”* (Buhârî, İmân 7; Müslim, İmân 71,72; Tirmizî, Kıyâme 59; Nesâî, İmân 19,33). Allah (c.c.) gerek insanı iyiliklerden alıkoyan ve kötülüğe sevk eden gerekse gerçek manada imânı yok eden haset karşısında kendisinden yardım talep edilmesini emretmekte ve şöyle buyurmaktadır: *“De ki: Yarattığı şeylerin kötülüğünden, karanlık çöktüğü zaman gecenin kötülüğünden, düğümlere üfleyenlerin kötülüğünden, haset ettiği zaman hasetçinin kötülüğünden sabah aydınlığının Rabbine sığınırım.”* (113 Felâk 1-5).

Allah (c.c.) gıybet etmekten kaçınmayı, kendisine başkaldırmaktan sakınmaya vesile olan bir eylem olarak buyurur. Ne kadar iğrenç bir eylem olduğunu vurgulamak için, gıybet etmeyi bir insanın kardeşinin cesetini yemesine benzetir. Böyle bir günah işlenmesi durumunda tevbe edilmesini emreder. İnsanları tevbe etmeye motive etmek için de merhametli yönünü vurgular. Allah (c.c.) ayet-i kerime’de gıybet hususunda şöyle buyurmaktadır: *“Birbirinizin gıybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? Elbette bundan tiksindiniz! O halde Allah’a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah tevbeyi çok kabul edendir, çok merhamet edendir.”* (49 Hucurât 12). Hz. Muhammed (s.a.v.) gıybetin yayılmasını, insanların nazarında normal bir davranış gibi algılanmasını ve bu hususta insanların birbirlerine kötü model olmalarını önlemek amacıyla gıybet edene karşı bir tavır takınılmasını buyurmaktadır. O, insanı cehennemden uzaklaştıracak bu tavır hakkında şöyle buyurmaktadır: *“Bir kimse, kardeşinin ırz ve şerefini çekiştirene karşı onu savunursa, Allah Teâlâ kıyamet günü o kimseyi Cehennem’den uzaklaştırır.”* (Tirmizî, Birr 20).

İslâm, emin olunmadan başkaları hakkında birtakım hükümlere varılmasını yasaklar. Aksi halde kişilerarası ilişkiler, birtakım önyargılara göre şekillenmekte ve kanalize olmaktadır. Bu durum ise, insanların bir takım haksız, yersiz ve incitici muameleler görmesine neden olmaktadır. Netice olarak insanlar, ya birtakım olumsuz tepkiler vermekte veya kendilerini başkalarına karşı iletişime kapatma mecburiyetinde hissetmektedir. İslâm’da, insanları önyargılarda bulunmaktan men eden hükümler ve mahiyeti şöyle buyrulmaktadır: *“Ey mü’minler, zannın çoğundan sakının, zira zannın bazısı vardır ki günahdır.”* (49 Hucurât 12); *“Sû-i zan etmekten sakınınız; Çünkü zan, sözlerin en yalanıdır.”* (Buharî, Edep 58; Müslim, Birr 9). Cirhinlioğlu (2010:1366-1384) bu hükümlerin yansımalarını, dinî yönelimler bağlamında belirlemek amacıyla üniversite öğrencileri üzerinde bir araştırma yürütmüştür. Netice olarak önyargının içsel dinî yönelimle negatif; buna karşın dışsal dinî yönelimle pozitif yönde manidar ilişkiler gösterdiği belirlenmiştir. Bu sonuç, Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının sosyal dışadönüklük üzerindeki pozitif etkisiyle tutarlılık göstermektedir. Önyargılardan

sakinmanın sosyal dışadönüklüğün bir bileşeni olduğu dikkate alındığında, gözlemlenen tutarlılık oldukça manidar olarak değerlendirilebilir.

İnsanın hem bireysel bakış açısı hem de içinde bulunduğu kültürel yapı açısından, kendisine has olarak değerlendirdiği ve sadece kendisinde saklı kalmasını arzuladığı özel yaşamı ve birtakım kusurları vardır. Mahremiyet şeklinde isimlendirilen bu durum, bazen bireylere göre değişkenlik gösteren farklı sebeplerle gizem özelliği taşımakta ve bu nedenle merak konusu olabilmektedir. Mahremiyeti öğrenmeye veya belirli bir kasıt doğrultusunda ifşa etmeye yönelik çabalar, doğal olarak kişilerarası çatışmaların sebebi olabilmektedir. Çünkü, insan kendisini her yönüyle içsel ve dışsal bir uyum içinde hissetmek ister. Bu durum ise mümkün değildir. İmkansız olması münasebetiyle, gizliliğinin korunması ihtiyacı hissedilir. Gizliliğini deşifre etmeye yönelik çabalar ise, her zaman birey açısından varoluşsal bir tehdit olarak algılanmıştır. Bütün bu sebeplerle İslâm, tecessüs etmeyi (başkalarının kusurlarını ve gizli yönlerini araştırmayı) şu hükümlerle yasaklamıştır: *“Ey iman edenler! Tecessüs etmeyin. (Birbirinizin kusurlarını ve gizli yönlerini araştırmayın.)”* (49 Hucurât 12), *“Müslümanların ayıplarını araştırmayın. Her kim müslümanların ayıplarını araştırırsa Allah Teâlâ da onun ayıbını takip ederek, evinin içinde de olsa onu rezil ve rüsvay eder.”* (Tirmizî, Birr 83), *“Kim bu dünyada müslüman kardeşinin kusurunu saklarsa Allah da ahirette onun kusurunu saklar; kim de bu dünyada müslüman kardeşinin kusurunu ifşa ederse Allah da ahirette onun kusurunu ortaya çıkarır.”* (İbn Mace, Hudud 5).

Karalanma ve hoş olmayan lakaplarla nitelenme, insanın kendisi hakkındaki olumlu öz-değer algısını bir başka deyişle benlik saygısını tahrip eder. İnsanda tahrik ve engellenmişlik duygusu oluşturur. Netice olarak kişilerarası çatışmaların yaşanmasına neden olur. İslâm açısından başkalarını karalama ve hoş olmayan lakaplarla nitelendirme, imanla tutarlılık arz etmeyen ve günahkarlığa vesile olan davranışlardır. Buna rağmen tevbe etmekten kaçınarak, böyle davranışlarda bulunmakta ısrarcı olmak, zâlimlik olarak değerlendirilmektedir. İslâm'ın bu hususa dair hükümleri şöyle buyrulmaktadır: *“Ey Mü'minler! Bir topluluk diğer bir topluluğu alaya almasın. Belki de onlar kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da diğer kadınları alaya almasınlar. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Birbirinizi*

karalamayın, birbirinizi kötü lâkaplarla çağırmayın. İmandan sonra fasıklık ne kötü bir namdır! Kim de tevbe etmezse, işte onlar zâlimlerin ta kendileridir.” (49 Hucurât 11).

Kendisinin ve sosyal çevresinin çeşitli nedenlerle hakkında objektiflikten uzak ve olumlu yöndeki yanlış değerlendirmeleri, bireyde narsist bir eğilim olan kibirliliğe neden olabilmektedir. Öz itibariyle kibrin en belirgin niteliği, başkalarının hassasiyetlerine ve gereksinimlerine duyarlı olmayı pasifize eden bir duygu olmasıdır. Böyle bir duygunun esareti altında kalan bireyin, farkında olmadan başkaları üzerinde haksız, yersiz ve abartılı hükmetme davranışı içerisine girme olasılığı bulunmaktadır. Böyle bir muameleye maruz kalmak ise, doğal olarak kişilerarası çatışmaları beraberinde getirecektir. Çünkü her nefsin, kolaylıkla katlanabileceği bir davranış değildir. Bütün bu sebeplerle, İslâm’da kibir hakkında şöyle buyrulmaktadır: *“Küçümseyerek surat asıp insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme! Çünkü Allah hiçbir kibirleneni, övüneni sevmez.”* (31 Lokman 18), *“Kalbinde zerre kadar iman bulunan kimse ateşe girmez. Kalbinde zerre kadar kibir bulunan da Cennet’e giremez.”* (Müslim, İman 39).

Kibir, engel teşkil ederken; benlik sayısı, sağlıklı kişilerarası ilişkilerin bir bileşeni olan sosyal dışadönüklüğü destekler, geliştirir ve zenginleştirir. Çünkü benlik saygısı, öz itibariyle başkalarının benlik özelliklerine saygılı ve duyarlı olmayı içerirken, kibir, aksi özellikleri barındırır. Dindarlığın kibir için panzehir olma niteliği teşkil ettiğine ve benlik saygısını güçlendirdiğine dair çok sayıda araştırma bulunmaktadır:

Kartopu (2013:625-649) narsizim ve dindarlık arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla, farklı fakülte öğrencilerinden oluşan bir örneklemden elde edilen verileri analizi neticesinde, narsizim ve dindarlık arasında negatif yönde eğilim gösteren manidar bir ilişki tespit etmiştir. Amacı ve yöntemi açısından Kartopu’nun (2013:625-649) araştırmasıyla tutarlılık gösteren bir araştırma da Watson (1987:179-184) tarafından gerçekleştirilmiştir. Araştırma neticesinde, benzer şekilde narsizim ve dindarlık arasında negatif yönlü manidar bir ilişki belirlenmiştir.

Gelişim dönemleri bağlamında, dindarlık ve benlik saygısı arasındaki ilişkileri analiz etmek amacıyla Şahin (2005:187-197), Topuz (2013:139-154) ve Koç (2009:473-493) tarafından araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Şahin'in (2005:187-197) ergenler üzerinde yürüttüğü araştırmaya göre, dindarlık ve benlik saygısı arasında pozitif yönlü manidar bir ilişki vardır. Araştırmanın ekonomik düzey, okul türü, yerleşim birimi, dinî eğitim ve dindarlık şeklindeki değişkenlerinden benlik saygısını en yüksek düzeyde yordayan dindarlık ve alt boyutlarından dinî davranıştır. Topuz'un (2013:139-154) örneklemini yetişkin ve yaşlılardan oluşan araştırmasında, inançsızlık ve taklidi dindarlık ile benlik saygısı arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Gösterişçi/aldatıcı dindarlık ile benlik saygısı arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki tespit edilirken; tahkiki (ilmi) ve keyif alınan dindarlık ile benlik saygısı arasında pozitif yönde eğilim gösteren anlamlı ilişkiler belirlenmiştir. Koç (2009:473-493) ise yetişkinler üzerinde yürüttüğü araştırmasında dışgüdümlü dindarlık ile benlik saygısı arasındaki anlamsız ilişkinin aksine, içgüdümlü dindarlık ve benlik saygısı arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki tespit etmiştir.

Dindarlık ile benlik ve kişilik ilişkisi bağlamında, sosyal dışadönüklük becerisiyle yakından ilgili araştırmaların sonuçları, Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının sosyal dışadönüklük becerisi üzerindeki pozitif etkisine dair bulgularla tutarlılık göstermektedir. Bu araştırmalardan biri, dindarlık ve benlik arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla Şahin (2007:181-187) tarafından ergenler üzerinde yürütülmüştür. Araştırmanın sosyal dışadönüklüğe ilişkin bulgularına göre, sosyal ilişkiler, bireysel değerler, mesleki ve eğitsel hedeflere ilişkin algıyı içeren sosyal benlik; çevre uyumu, ruh sağlığı ve baş etme gücüne ilişkin algıyı içeren başa çıkma boyutları ile dindarlık arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. Araştırmanın konuyla ilgili bir diğer sonucu, ailesel benlik ve dindarlık arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu şeklindedir.

Solmaz ve Şahin'in (2012:145-158) dindarlık ve sosyal benlik ilişkisi bağlamında, ergenler üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmanın sonuçları da araştırmanın bulgularıyla tutarlılık göstermektedir. Bu araştırma neticesinde, dindarlık ile aile ve arkadaş çevresi, meslek seçimi, eğitim hedefleri ve karşı cinsle

ilişkilere ilişkin olumlu algılar arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Dışadönüklüğün ve dışadönüklüğe ilişkin çeşitli sosyal özelliklerin birer kişilik özelliği olarak ele alındığı araştırmalar incelendiğinde de, sonuçlarının araştırmanın bulguları ile tutarlılık gösterdiği gözlenmektedir. Bu araştırmalardan Yüce'nin (2009:164-169) araştırması, 15 ve 25 yaş arasındaki gençler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırma, dinî yönelim ve kişilik arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın bulgularına göre, dinî yönelim ile kişiliğin alt boyutlarından dışadönüklük, sorumluluk, uyum ve düzen arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler vardır. Dinî yönelimin bilgi, ibadet, dinî etkinlik ve inanç alt boyutları, kişiliğin dışadönüklük, sorumluluk, deneyime açıklık, uyum ve düzen alt boyutlarıyla pozitif yönde anlamlı ilişkiler göstermektedir. Dinî yönelimin ahlâkî-dinî davranım alt boyutunun ise kişiliğin sorumluluk, uyum ve düzen alt boyutlarıyla pozitif yönde anlamlı birer ilişkisi bulunmaktadır.

Aghababaei vd. (2014:24-29) Hexaco modeli çerçevesindeki kişilik özellikleri ve dindarlık arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla İranlılar ve Amerikalılar üzerinde bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Araştırma, kişilik özellikleri ve dindarlık ilişkisi bağlamında İranlılar ve Amerikalıların mukayese edilmesine imkân sağlayacak şekilde tasarımlanmıştır. Araştırma neticesinde, hem İran hem de Amerika örneğinde dindarlık ile dışadönüklük, dürüstlük, alçakgönüllülük, duygusallık, uyumluluk, vicdanlılık ve objektiflik şeklindeki kişilik özellikleri arasında pozitif yönde ve yüksek düzeyde anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiştir.

Khoynezhad vd. (2012:82-86) benzer bir araştırmayı, Allah, yaşam ve insana ilişkin temel dinî inançlar ile dışadönüklük, nevroitiklik, objektiflik, uyumluluk ve dürüstlük şeklindeki beş kişilik özelliği arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla yürütmüşlerdir. Araştırmanın örneklemini, İran İslâmî Azad Üniversitesi öğrencilerinden oluşturmaktadır. Araştırmanın bulgularına göre, Allah, yaşam ve insana ilişkin temel dinî inançlar ile nevroitik kişilik özelliği arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki vardır. Buna karşın Allah, yaşam ve insana ilişkin temel dinî inançlar ile

dışadönüklük, objektiflik, uyumluluk ve dürüstlük şeklindeki kişilik özellikleri arasında pozitif yönde anlamlı birer ilişki bulunmaktadır.

Mazidi ve Sadati (2010:63-69) kişilik özellikleri ve mutluluk arasındaki ilişki üzerinde dinî yönelimin aracı rolünü incelemeye dönük bir araştırma yürütmüşlerdir. Araştırmanın örneklemini, üniversite öğrencilerinden oluşmaktadır. Araştırmanın bulgularına göre içgüdümlü dinî yönelim, dışadönüklük şeklindeki kişilik özelliği ile mutluluk arasındaki ilişkide pozitif yönlü ve anlamlı aracı bir rol oynamaktadır.

Idris vd. (2008:1-11) uyum içinde birlikte yaşama kültürünün oluşumunda dinî kişiliğin etkisini belirlemek amacıyla bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Araştırma, farklı etnik kökenden gelen lise öğrencileri üzerinde yürütülmüştür. Araştırmanın bulgularına göre, pro-sosyal ve ritüel davranış temelli dinî kişilik, farklı etnik kökenden gelen bireylerin birbirlerine karşı anlayışlı ve saygılı olmalarını sağlamakta; birlikte uyum içinde yaşamaya imkan sağlayan hoşgörüyü pozitif yönde ve anlamlı olarak etkilemektedir.

Sonuç olarak Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının sosyal dışadönüklük becerisinin kazanılmasında ve geliştirilmesinde taşıdığı pozitif etki literatürle tutarlılık göstermektedir.

4.2. Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının Empati Kurabilme ve Kapsamındaki Etkin Dinleme ile Başkalarının Gereksinimlerine Odaklaşma Becerileri Üzerindeki Etkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının empati kurabilme ve kapsamındaki etkin dinleme ile başkalarının gereksinimlerine odaklaşma becerileri üzerindeki etkisine ilişkin aşağıdaki bulgular elde edilmiştir:

4.2.1. Deney grubunun ön test ve son test empati kurabilme düzeyleri arasında son test lehine anlamlı bir farklılık vardır.

4.2.2. Deney grubu empati kurabilme düzeyi son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

4.2.3. Kontrol grubunun ön test ve son test empati kurabilme düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

4.2.4. Kontrol grubu empati kurabilme düzeyi son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

4.2.5. Deney ve kontrol gruplarının empati kurabilme düzeyi son test puanları arasında deney grubu lehine anlamlı bir farklılık vardır.

4.2.6. Deney grubunun ön test ve son test etkin dinleme düzeyleri arasında son test lehine anlamlı bir farklılık vardır.

4.2.7. Deney grubu etkin dinleme düzeyi son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

4.2.8. Kontrol grubunun ön test ve son test etkin dinleme düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

4.2.9. Kontrol grubu etkin dinleme düzeyi son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

4.2.10. Deney ve kontrol gruplarının etkin dinleme düzeyi son test puanları arasında deney grubu lehine anlamlı bir farklılık vardır.

4.2.11. Deney grubunun ön test ve son test çatışmada taraf olanların gereksinimlerine odaklaşma düzeyleri arasında son test lehine anlamlı bir farklılık vardır.

4.2.12. Deney grubu çatışmada taraf olanların gereksinimlerine odaklaşma düzeyi son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

4.2.13. Kontrol grubunun ön test ve son test çatışmada taraf olanların gereksinimlerine odaklaşma düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

4.2.14. Kontrol grubu çatışmada taraf olanların gereksinimlerine odaklaşma düzeyi son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

4.2.15. Deney ve kontrol gruplarının çatışmada taraf olanların gereksinimlerine odaklaşma düzeyi son test puanları arasında deney grubu lehine anlamlı bir farklılık vardır.

Bulgular incelendiğinde Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının, deney grubu üyelerinin empati kurabilme ve kapsamındaki etkin dinleme ile başkalarının gereksinimlerine odaklaşma becerileri üzerinde pozitif

bir etki oluşturduğu; aynı etkinin izleme testi neticesinde kararlılık gösterdiği görülmektedir. Buna karşın herhangi bir uygulamaya tabi tutulmayan ve zaman hariç üzerinde etki olmayan kontrol grubu üyelerinin empati kurabilme ve kapsamındaki etkin dinleme ile başkalarının gereksinimlerine odaklaşma becerilerinde pozitif veya negatif yönde herhangi bir değişim görülmemektedir. Bu durum, “*Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programı, empati kurabilme ve kapsamındaki etkin dinleme ile başkalarının gereksinimlerine odaklaşma becerilerinin kazanılmasında ve geliştirilmesinde pozitif yönde bir etki taşımaktadır.*” şeklinde yorumlanabilir. Bu pozitif etki, Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının empati kurabilme ve kapsamındaki etkin dinleme ile başkalarının gereksinimlerine odaklaşma becerilerinin kazanılmasına ve geliştirilmesine yönelik içeriğinin İslâm’ın değerleri doğrultusunda tasarlanmış olmasıyla açıklanabilir. Bu değerlerin yansımaları, deney grubu üyelerinin empati kurabilme ve kapsamındaki etkin dinleme ile başkalarının gereksinimlerine odaklaşma becerilerine ilişkin bilişsel şemalarının yeniden yapılandırılması şeklinde tezahür etmiştir. Bu denli yoğun etki oluşturan değerler, selâmlaşma, sevgi, merhamet, adalet, hemhâl olma ve duygu dili şeklinde sıralanabilir.

İslâm’a göre nitelikli kişilerarası ilişkiler, hoş bir selâmla başlar. Muhabbet ve sevgiyle selâmlaşma, etkin bir iletişime işaret eder. İnsanlar birbirlerine karşı hissettiklerini ve haklarında düşündüklerini, selâmlaşırken tavır, ses tonu ve beden diliyle dışa yansıtırlar. Bu değişkenlerin bütüncül etkisi, karşılıklı ne denli pozitif olursa taraflar o denli birbirlerine karşı sevgi içinde olurlar. Neticesinde savunmacı, birbirlerini suçlayıcı, incitici söz ve eylemlerde bulunmazlar. Selâmlaşmaktan kaçınmak, tarafların birbirlerinin gönlünde karşılıklı yer edinemediklerine veya iletişimi uzlaşma için bir çözüm aracı olarak göremediklerine işaret eder. Soğuk bir selâmlaşma, uzlaşma için iletişime açık olmaya işaret etmekle birlikte, iletişimin çözüm aracı olabilme niteliği hususunda karşılıklı tereddütlerin ifadesidir. İslâm, iletişim ağının ana damarı şeklinde nitelendirdiği selâm hakkında şöyle buyurmaktadır: “*İnsanların Allah katında en makbul olanı, önce selâm verenlerdir.*” (Ebû Davud, Edep 144), “*Bir selâm ile selâmlandığınız zaman siz de ondan daha güzeli ile selâmlayın; yahut aynı ile karşılık verin.*” (4 Nisâ 86), “*İman etmedikçe cennete*

giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız. Size, yaptığınız zaman birbirinizi seveceğiniz bir şey söyleyeyim mi? Aranızda selâmlaşmayı yayınız.” (Müslim, İman 22; Tirmizî, İsti’zan 1; Ebû Davud, Edep 142).

İslâm, sevginin kişilerarası ilişkiler için taşıdığı önemi vurgulamak amacıyla, onun yapıcı niteliğine atıfta bulunur. Sevgiyi, aktif iletişim için etkin kılınacak diğer faktörlere nazaran, fethedici bir güç şeklinde nitelendirir. “...ve O, kalplerin arasını sevgi ile birleştirdi. Yoksa yeryüzünde ne varsa hepsini harcasaydın, yine onların kalplerini birleştiremezdin. Fakat Allah, onların arasını sevgiyle birleştirdi.” (8 Enfâl 63) ayetinde geçen sevginin gönül birliği için önemi, beyindeki hücreler arasında iletişimi sağlayan bağlantılar kadar hayatidir. Özellikle de empatinin özünü oluşturan bileşenlerden hemhâl olabilme, acıma ve şefkat duyguları için çok daha özel bir anlam taşır. Bu, hadis-i şerifte şöyle buyrulmaktadır: “Müminler, birbirlerini sevmeye, birbirlerine acımada ve şefkat göstermede bir vücut gibidirler. O vücudun herhangi bir organı rahatsızlandığında, diğer organlar da uykusuzluk ve rahatsızlık gibi nedenlerle etkilenir ve hastalanırlar.” (Buhârî, Edeb 27; Müslim, Birr 66). İslâm’a göre sevgi, sonsuz ve yapıcı enerji kaynağı olma özelliğiyle pro-sosyal davranışları tetikler, destekler ve sürekli kılar. Bu hususta, Henry vd. (2009:343-361) maddi ve manevi yönleriyle işlevsel aile üyeliği, empati, iç ve dış güdümlü dinî motivasyon değişkenleri arasında tespit ettikleri ilişkiler oldukça manidardır. Araştırma, ergenler üzerinde yürütülmüştür. Neticesinde, işlevsel aile üyeliği, iç güdümlü dinî motivasyon ve empati değişkenleri arasında yüksek düzeyde ve pozitif yönlü ilişkiler belirlenmiştir. Dış güdümlü dinî motivasyonun empati ve işlevsel aile üyeliğiyle gösterdiği ilişkiler ise negatif yönde anlamlıdır.

Sevgi, acıma ve şefkat duygularının kaynağı olmakla birlikte, bu duygularla yoğrulmuş hâli, merhamet şeklinde akseder. İslâm öğretisinde yeryüzündekilere karşı merhametli olmak, semâda bulunanların rahmetine nail olmak için sınıksız sarılması gereken bir vasıta. Bu, hadis-i şeriflerde şöyle buyrulmaktadır: “Allah, merhametli olanlara rahmetle muamele eder. Öyleyse sizler yeryüzündekilere karşı merhametli olun ki, semâda bulunanlar da size rahmet etsinler...” (Tirmizî, Birr 16; Ebû Dâvûd,

Edeb 66), “*İnsanlara merhamet etmeye Allah, rahmetle muamele etmez.*” (Buhârî, Tevhid 2, Edeb 27; Müslim, Fedâil 66; Tirmizî, Birr 16).

İslâm öğretisi, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) İslâm’ı tebliğ ederken sergilemiş olduğu başarılı performansını, nazik huylu olmasına dayandırır. Nazik huyluluğu, Allah’ın O’na karşı rahmetinin hâyır şeklinde tecellisidir. Bu mevzuda, Allah (c.c.) Hz. Muhammed’e (s.a.v.) şöyle vahyeder: “*(Ey Rasûlüm!) Allah’ın rahmeti sayesinde, sen insanlara karşı nazik davrandın. Eğer kaba ve katı yürekli olsaydın, insanlar çevrenden dağılır giderlerdi.*” (3 Âl-i İmrân 159). Ayetten kaynağını alan hadis-i şerifler ise, şöyle buyrulmaktadır: “*Allah sertliğe vermediği mükâfatı nazik huyluya vermiştir.*” (Ebu Dâvûd, Edeb 11), “*Nezaketten mahrum olan kişi bütün bir hayırdan mahrum olur.*” (Müslim, Birr 74-76; İbni Mâce, Edeb 9). Francis ve diğerlerinin (2012:293-307) ergenler üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmanın sonuçları, İslâm’ın Allah’ın (c.c.) rahmetine ilişkin öğretisiyle tutarlılık göstermektedir. Araştırmanın amacı, dindarlık ve Tanrı tasavvuru ile empati arasındaki ilişkileri belirlemektir. Neticesinde, empatinin merhametli Tanrı tasavvuru ile gösterdiği anlamlı ilişkinin, adaletli Tanrı tasavvuruyla olan ilişkisinden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Araştırmanın diğer sonuçlarına göre, dindarlık ve Tanrı tasavvuru ile empati arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler vardır. Tanrı tasavvuru ve empati arasındaki anlamlı ilişki, dindarlık ve empati arasındaki ilişkiden yüksektir.

İslâm adaleti titizle ayakta tutmayı, Allah’a isyan etmekten kaçınmaya yakın bir sinerji olarak değerlendirir. İslâm açısından öfke, yakın akraba sevgisi vb. duygular, adaletten sapmanın veya adaleti görmezlikten gelmenin zorlayıcı nedenleridir. Zorlayıcılığı, insanın nefisine kapılmasını sağlayarak Allah’a (c.c.) karşı hissettiği ve adaletten yana tavır almasına güç veren korku, sevgi vb. duyguları etkisiz kılmasından kaynaklanır. Neticesinde, insanın öznel bir yorumla koşul ve imkânları gerekçe göstererek adalet aleyhinde mantığa bürünmesine neden olur. Adaletten yana tercihlerini kullanmayan insanın empatik farkındalık, duygu, dışavurum ve bakış açısı içinde olması mümkün değildir. Adalet duygusunu manipüle eden öfke, yakın akraba sevgisi vb. duygulara karşı neden ve nasıl ihtiyatlı davranılması gerektiği ayette şöyle buyrulmaktadır: “*Ey İnananlar! Allah için*

adaleti ayakta tutup gözeten şahidler olun. Bir topluluğa olan öfkeniz sizi adaletsizliğe sürüklemesin; adil olun; bu, Allah'a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır. Allah'tan sakının, doğrusu Allah işlediklerinizden haberdardır.” (5 Mâide 8), *“Ey mü'minler, adaleti titizlikle ayakta tutan; kendiniz, anne-babanız ve akrabalarınız aleyhinde de olsa Allah için şahitlik eden kimseler olunuz. (Haklarında şahitlik ettikleriniz) zengin olsunlar, fakir olsunlar Allah onlara (sizden) daha yakındır. Hislerinize uyup adaletten sapmayın, (şahidliği) eğer büker, yahut şahitlik etmekten kaçınırsanız (biliniz ki) Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”* (4 Nisâ 135).

Hemhâl olabilme, empati kurabilme becerisinin bir bileşenidir. İletişim içinde olunan bireyin fenomenolojik perspektifinden hareket ederek onun duygularını hissetmektir. Bu, kısa bir süreliğine başkasını kendimizde görmekle mümkündür. İslâm'a göre, başkalarına karşı empatik bir bakış açısı sergileyebilmek için onlarla hemhâl olunmalıdır. Çünkü insan ancak böyle bir duyguyla başkalarının gereksinimlerine duyarlı olabilir, destek olacak şekilde onlarla birlikte amaca yönelik bir eylem içerisine girebilir. Bu anlayışı, İslâm'ın empatik bakış açısına dair şu hükümleri özetler niteliktedir: *“Yüce Allah, insanlara yalnız kendisine ibadet etmelerini ve ana-babaya da iyi ve güzel davranmalarını, onlardan biri veya her ikisi evlâtları yanındayken ihtiyarlayacak olurlarsa, onlara karşı “öf” bile dememelerini, onları azarlamamalarını, ikisine de hep tatlı söz söylemelerini emretmektedir. Rabbim! Küçüklüğümde onlar beni nasıl yetiştirmişlerse sen de onları esirge!”* (17 İsrâ 23-24), *“Rabbin şüphesiz sana verecek ve sen de hoşnut olacaksın. Seni bir yetim iken barındırmadı mı? Seni şaşırılmışken doğru yola erdirmemi mi? Seni bir yoksulken zenginleştirmemi mi? Öyleyse sakın yetime kötü muamele etme! El açıp bir şey isteyeniyi de azarlama! Rabbinin nimetini minnet ve şükranla an!”* (93 Duhâ 5-11), *“Arkalarında güçsüz çocuklar bırakıp ölecek olsalar, çocuklarının hâli nice olur diye kaygı duyanlar, yetimlere haksızlık etmekten korksunlar, Allah'tan sakınsınlar ve doğru konuşsunlar!”* (4 Nisâ 9).

İslâm, kişilerarası ilişkilerde pozitif duyguları küllerinden arındırıp közlendiren ve negatif duyguları pasifize eden duygu dilini emreder. Duygu dili, hemhâl olunarak yakalanan empatik bakış açısı neticesinde hissedilenleri ve zihinde yapılan muhakemeyi beden diliyle bütünlük içinde ve etkileyici tarzda iletir. Özünü,

“Mümin dil uzatıcı değildir, lânet okuyucu değildir, kötü iş yapan değildir, kötü söz söyleyen değildir.” (Tirmizî, Birr 48) şeklinde buyrulan mü'min özellikleri oluşturmaktadır. Motivasyonel kaynağını ise, *“Ona tatlı dille konuşun, belki o, aklını başına alır veya sakınır.”* (20 Tâ-hâ 44), *“Güzel söz sadakadır.”* (Buhârî, Sulh 11; Müslim, Zekât 56) şeklindeki hükümlerden alır.

Din ve dindarlık bağlamında, empati kurabilme becerisiyle yakından ilgili araştırmaların sonuçları, Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının empati kurabilme becerisi üzerindeki pozitif etkisine dair bulgularla tutarlılık göstermektedir. Bu araştırmalardan ikisi, empati ve etnokültürel empati ile dindarlık arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla Şahin (2008:149-166; 2014:115-120) tarafından yürütülmüştür. Şahin'in (2008:149-166) örnekleme ergenlerden oluşan araştırmasıyla; dindarlık, dindarlığın davranış ve duygu boyutları ile empati arasında pozitif yönlü manidar ilişkiler belirlenmiştir. Buna karşın dindarlığın inanç ve bilgi boyutu ile empatik eğilim arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Araştırmaya göre, empati ile en yüksek ilişki gösteren dindarlık boyutu dinî davranış ve onu izleyen dinî duygudur. Empatik eğilimi, en üst düzeyde yordayan dindarlığın ardından ise cinsiyet değişkeni gelmektedir.

Şahin'in (2014:115-120) üniversite öğrencileri üzerinde yürütülen araştırmasının neticesinde, dindarlık ile etnokültürel empatinin dört alt boyutunu teşkil eden empatik duygular ve dışavurum, kültürel farklılıkların kabulü, empatik farkındalık ve empatik bakış açısı benimseme arasında pozitif yönde manidar ilişkiler tespit edilmiştir. Araştırmaya göre, dindarlığın sadece davranış ve bilgi boyutları etnokültürel empatiyi açıklamaktadır. Bu sonuç, dinî bilginin etnokültürel empati kurabilme becerisi için zemin hazırladığı ve eylemsel yönü olan dinî davranışla, bu becerinin sürekliliğini korumaya hizmet ettiği şeklinde yorumlanabilir. Sonuçlarıyla bu yorumu destekleyici araştırmalar, üniversite öğrencileri örnekleminde Hasankahyaoğlu (2008) ve Bradley (2009:201-219) tarafından yürütülmüştür. Hasankahyaoğlu'nun (2008) araştırması, dindarlık ve empatik eğilim arasındaki ilişkiyi belirleme amacına yönelik iken; Bradley'in (2009:201-219) araştırması, aşırı tutucu dindarlık ve maneviyat ile empatinin boyutları arasındaki ilişkileri tespit etme amacıyla yapılmıştır. Hasankahyaoğlu (2008:84-86)

araştırmasıyla dindarlık, dindarlığın bilgi, davranış ve duygu boyutları ile empatik eğilim arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler tespit etmiştir. Bradley'in (2009:201-219) araştırmasının bulgularına göre ise, aşırı tutucu dindarlık ve maneviyat ile empatinin boyutlarını teşkil eden empatik eğilim, perspektif alma ve fantezi arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişkiler vardır. Sözkonusu boyutların, aşırı tutucu dindarlık ile düşük düzeydeki ilişkisi, maneviyat ile yüksek düzeydedir.

Özcan (2007:73-74) ve Çetin (2010:97) tarafından yapılan araştırmalarda da empati eğilimi üzerinde dindarlığın etkisi gözlenmektedir. Özcan (2007:73-74) araştırmasını, farklı meslek grubu üyesi ve 17-55 yaş arası bireyler üzerinde yürütürken; Çetin (2010:97) lise öğrencileri üzerinde araştırmasını yürütmüştür. Dindarlık ve empatik eğilim arasındaki ilişkileri tespit etme amacına yönelik her iki araştırma neticesinde, sözkonusu değişkenler arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler gözlemlenmiştir.

Koç (2008:268-278) benzer bir araştırmayı, gelişim dönemi bağlamında yetişkinler üzerinde gerçekleştirmiştir. Araştırma, benlik saygısı, kendini izleme ve empati ile dindarlık arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın bulgularına göre, içgüdümlü dindarlığın benlik saygısı ve empatik eğilim ile pozitif yönde anlamlı ilişkileri olduğu; buna karşın kendini izleme değişkeni ile negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki gösterdiği tespit edilmiştir. Araştırmanın bulguları, bir diğer dindarlık tipolojisi olan dışgüdümlü dindarlık bağlamında farklı bir görünüm sergilemektedir. Bu bulgulara göre, dışgüdümlü dindarlığın, kendini izleme değişkeni ile pozitif yönde anlamlı bir ilişkisi olduğu ve empatik eğilimle negatif yönde anlamlı bir ilişki gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Dışgüdümlü dindarlık ve benlik saygısı arasında ise anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.

Uysal (2007:19-44) öfke kontrolü, empati ve pro-sosyal davranış değişkenleri bağlamında, oruç ibadetinin bireysel ve toplumsal yansımalarını belirlemek amacıyla ramazan ayında bir araştırma gerçekleştirmiştir. Araştırmanın örnekleme, ülkemizin sekiz farklı şehirden örnekleme alınan 15 ve 80 yaş arasındaki bireylerden oluşmaktadır. Araştırma neticesinde, ramazan ayında oruç ibadetine ilişkin olumlu duygu, düşünce ve davranışların arttığı ve bu duruma bağlı olarak öfke kontrolü,

empati ve pro-sosyal davranış düzeyinde yükselme gerçekleştiği sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmanın bulgularıyla tutarlılık gösteren bir başka araştırma, Ayten (2009a) tarafından gerçekleştirilmiştir. Ayten (2009a:159-170) araştırmasını bir pro-sosyal davranış olan yardım etme davranışı üzerinde dindarlık ve empatinin rolünü belirlemek amacıyla yürütmüştür. Araştırmanın örnekleme, Türkiye'nin her bir bölgesinden örnekleme alınan farklı meslek grubu üyesi 16 yaş ve üstü bireylerden oluşmaktadır. Araştırma neticesinde, dindarlık ve empatik eğilim arasında, özellikle de dindarlığın inanç-etki boyutu ile empatik eğilim arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. Araştırmanın bulgularına göre, dindarlığın inanç-etki boyutu, empatik eğilimdeki değişimin % 29'unu; bilgi-ibadet boyutu ise % 9'unu açıklamaktadır.

Sonuç olarak Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının empati kurabilme ve kapsamındaki etkin dinleme ile çatışmada taraf olanların gereksinimlerine odaklaşma becerilerinin kazanılmasında ve geliştirilmesinde taşıdığı pozitif etki, literatürle tutarlılık göstermektedir.

4.3. Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının Öfke Kontrol Becerisi Üzerindeki Etkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının öfke kontrol becerisi üzerindeki etkisi bağlamında aşağıdaki bulgular elde edilmiştir:

4.3.1. Deney grubunun ön test ve son test öfke kontrolü düzeyleri arasında son test lehine anlamlı bir farklılık vardır.

4.3.2. Deney grubu öfke kontrolü düzeyi son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

4.3.3. Kontrol grubunun ön test ve son test öfke kontrolü düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

4.3.4. Kontrol grubu öfke kontrolü düzeyi son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

4.3.5. Deney ve kontrol gruplarının öfke kontrolü düzeyi son test puanları arasında deney grubu lehine anlamlı bir farklılık vardır.

Bulgular incelendiğinde Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının, deney grubu üyelerinin öfke kontrol becerileri üzerinde pozitif bir etki oluşturduğu; aynı etkinin izleme testi neticesinde kararlılık gösterdiği görülmektedir. Buna karşın herhangi bir uygulamaya tabi tutulmayan ve zaman hariç üzerinde etki olmayan kontrol grubu üyelerinin öfke kontrol becerilerinde pozitif veya negatif yönde herhangi bir değişim görülmemektedir. Bu durum, “*Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programı, öfke kontrol becerisinin kazanılmasında ve geliştirilmesinde pozitif yönde bir etki taşımaktadır.*” şeklinde yorumlanabilir. Bu pozitif etki, Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının öfke kontrol becerisinin kazanılmasına ve geliştirilmesine yönelik içeriğinin İslâm’ın değerleri doğrultusunda tasarımlanmış olmasıyla açıklanabilir. Bu değerlerin yansımaları, öfke kontrol becerisine ilişkin bilişsel şemalarının yeniden yapılandırılması şeklinde tezahür etmiştir. Bu denli yoğun etki oluşturan değerler güven, mütevazılık, sabır, arabuluculuğa açık ve affedici olma şeklindedir. Bunlar, bilişsel boyutunu oluşturmakla birlikte, aşağıda ifade edileceği üzere öfkeyle dinî baş etmenin pratiğe yönelik ritüel boyutu da bulunmaktadır.

İslâm, bireyin öfkeyle dinî baş etme dirayetini artırmak amacıyla öncelikle bu duyguyu niteliği ve belirtileriyle ele almakta, ardından yıkıcılığı karşısında nasıl bir tavır sergileneceğiyle ilgili önerilerde bulunmaktadır. Bu husus, şöyle buyrulmaktadır: “*Öfke âdemoğlunun kalbinde bir kordur. Gözlerinin kızarmasını, avurtlarının şişmesini görmüyor musunuz? Kim, öfkeden bir başlangıç hissederse, yere yaslansın, öfkesi geçinceye kadar öyle kalsın.*” (Tirmizî, Fiten 26), “*Öfke şeytandandır, şeytan da ateşten yaratılmıştır. Ateş ise su ile söndürülür. Öyle ise, biriniz öfkelenince hemen kalkıp abdest alsın. Biriniz ayakta iken öfkelenirse otursun. Öfkesi geçerse ne âlâ, geçmezse yatsın.*” (Ebû Dâvud, Edeb 4).

İslâm’ın öfke duygusunun niteliği ve belirtileri hakkındaki hükümleri dışında, öfkeyle başedebilme becerisini yüceltmeye yönelik de çeşitli mesajları bulunmaktadır. “*Kuvvetli kimse pehlivan değildir. Gerçek pehlivan öfkelenildiği*

zaman nefsinin yenen kimsedir.” (Buhârî, Edeb 76; Müslim, Birr 107), “*Allah indinde kişinin yuttuğu en sevaplı yudum, Allah’ın rızasını düşünerek kendini tutup, yuttuğu öfke yudumudur.*” (İbni Mâce, Hilm 18) şeklinde buyrulan hadis-i şerifler, öfkeyle başedebilme becerisini yücelten mesajlar içerir.

İslâmî değerlerden güven, bilişsel ve psiko-sosyal yönüyle öfke kontrol becerisinin temel dinamiğini oluşturur. Çünkü insanlar duygularını, ancak bir güven ortamında normal düzeyde hissederler, düşünce ve davranış boyutuyla yansıtırlar. İslâm’a göre, “*İnsanların elinden ve dilinden güvende olduğu kimsedir.*” (Tirmizî, İman 12) şeklinde tanımlanan Müslümanların ana karakter özelliğini, güven sıfatı oluşturur. Bu sıfat, esasen kaynağını doğru sözlü olmaktan ve sözün gereğini yerine getirmekten alır. “*Allah şöyle diyecek: “Bugün doğrulara, doğruluklarının yarar sağlayacağı gündür. Onlara; içinden ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler vardır. Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah’tan razı olmuşlardır. İşte bu büyük başarıdır.”*” (5 Mâide 119) ayetinde bahsi geçen doğruluğun uhrevî müspet bir karşılığı olmakla birlikte, dünyevî bir yönü de vardır. Dünyevî karşılığı şöyle buyrulmaktadır: “*Ey iman edenler! Allah’tan korkun ve doğru söz söyleyin. Çünkü böyle davranırsanız, Allah işlerinizi düzeltir ve günahlarınızı bağışlar.*” (33 Ahzâb 70-71). İslâm, sözünde durmayla ilgili olarak mü’minlerin özelliklerini şöyle sıralar: “*O kullar adaklarını yerine getirirler. Kötülüğü her yanı kuşatmış bir günden korkarlar.*” (76 İnsan 7). Sözün yerine getirilmesinin gerekliliği ise şöyle buyrulur: “*Ey iman edenler! Yapamayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz? Yapamayacağınız şeyleri söylemeniz Allah katında büyük gazap gerektiren bir iştir.*” (61 Saff 2-3).

Mütevazılık, başkalarına karşı birtakım meziyetlerini veya farklılıklarını ön plana çıkararak üstünlük taslamaktan, özel muamele görme arzu ve isteğinden kaçınmayı içerir. Aksi davranışlar, İslâm açısından zulüm ve tecavüzdür. Zulüm ve tecavüzün olduğu yerde kişilerarası çatışmaların ve dolaylı olarak yıkıcı öfke duygusunun yaşanması kaçınılmazdır. Çünkü kişilerarası çatışmalar, engellenmişlik duygusunu tetikleyerek yıkıcı öfkenin sergilenmesine neden olabilmektedir. “*Şüphesiz Allah Teâlâ bana, sizin alçak gönüllü olmanızı vahyetti. Hiç bir kimse, diğerlerine karşı öğünmesin ve hiç kimse diğerine zulüm ve tecavüz etmesin.*” (İbn Mâce, Zühd 23; Ebû Davûd, Edep 48) şeklinde buyrulan hadis-i şerifte, kibir

onaylanmamaktadır. Mütevazılık ise şöyle yüceltilmektedir: *“Bir kimse müslüman kardeşine alçak gönüllü davranırsa Allah, o kimsenin şerefini yükseltir. Kim de müslüman kardeşine kibreder, büyüklük taslarsa, Allah da onu alçaltır.”* (Et-Tergib Ve't-Terhip, 5/561). İslâm, mü'minlerin öfke kontrol becerisine dair özelliklerini şöyle sıralar: *“Rahman'ın kulları, yeryüzünde vakar ve tevazu ile yürüyen kimselerdir. Cahiller onlara laf attıkları zaman “Selâmetle!” der (geçer) ler.”* (25 Furkan 63). Ayet, aynı zamanda sağlıklı kişilerarası ilişkiler için zorunluluk arzden sabırlılığa işaret eder. Sabır, kişilerarası çatışmaların yaşanmaması için önleyici bir meziyet olmakla birlikte, yaşanan kişilerarası çatışmaların çözümlenmesi doğrultusunda çaba içinde olmayı da içerir. İslâm, kişilerarası çatışma vb. zor durumlar karşısında sabır ve namazla Allah'tan yardım istenmesini emreder. Böyle bir yol izlenmesinin mükâfatını, garanti altına alır. Sabır hakkında şöyle buyrulmaktadır: *“Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz. Sabredenleri müjdele!”* (2 Bakara 155), *“Ey iman edenler, sabırla ve namazla (Allah'tan) yardım dileyin. Şüphesiz ki Allah sabredenlerle beraberdir.”* (2 Bakara 153), *“Sabredenlere mükâfatları hesapsız ödenecektir.”* (39 Zümer 10).

Kişilerarası çatışmaların çözümlenmesi için herhangi bir çaba harcanmadığı durumlarda, taraflar maddi ve manevi açılardan karşılıklı birtakım kayıplar yaşamak zorunda kalmaktadır. Bazen de sadece taraflardan biri veya birkaçı maddi ve manevi açılardan tükenmektedir. İslâm, böylesi neticelerin yaşanmaması amacıyla kişilerarası çatışma yaşayan mü'minlerden hemen barışmalarını ve barışmak için gerekli çözüm doğrultusunda eyleme geçmelerini emretmektedir. İslâm'a göre, diğer mü'minlerin de, kişilerarası çatışma içinde olanların arasını bulmak için arabuluculuğu üstlenme sorumluluğu vardır. Bu süreç, hakkında şöyle buyrulmaktadır: *“Bir müslümanın, din kardeşiyle üç günden fazla dargın durması helâl olmaz.”* (Buhârî, Edep 62; Müslim, Birr 8), *“Bir kimse müslüman kardeşi ile bir sene küs durursa onun kanını dökmüş gibi günah işlemiş olur.”* (Ebû Davûd, Edep 55), *“Müminler ancak kardeşirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki size merhamet edilsin.”* (49 Hucûrât 10).

Maruz kalınan tüm olumsuz durumlara rağmen affedici olma, kişilerarası çatışma çözme sürecinin ilerleyebilmesi için bir başlangıç niteliği taşır. Çünkü bu duygu, yaşananların psiko-sosyal dinamiğinin empatik bir bakış açısıyla gözden geçirilmesine imkân tanır. Neticesinde iyimser bir çizgi yakalanır ki, taraflar uzlaşma için bir hazırbulunuşluk havasına bürünür. Bu durum, bazen de sadece taraflardan birinin uzlaşma için, diğer taraf veya taraflara karşı birtakım olumlu tepkileri şeklinde gözlemlenir.

İslâm açısından affedici olma, neticesi cennetle müjdelenen iyiliğin bir kriteridir. Sıcak dostlukların mayasıdır. Kötülüklerin ve düşmanlıkların panzehiridir. Takva sahiplerinin bir karakter özelliğidir. Şeref derecesini artırıcı bir değer taşır. Yapısında barındırdığı bütün bu özellikleri münasebetiyle empatik bir bakış açısı içinde bağışlayıcı olunması emredilir. Mihenk taşı niteliği taşıyan bütün bu vurgular hakkındaki hükümler şöyle buyrulmaktadır: *“Onlar bollukta ve darlıkta infâk ederler, öfkelerini (gayz) yutarlar ve insanların kusurlarını affederler, Allah iyilik yapanları sever.”* (3 Âl-i İmrân 134), *“...İyilik ve takvada (Allah’a karşı gelmekten sakınma) yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın. Allah’a karşı gelmekten sakının.”* (5 Mâide 2), *“İyilikle kötülük bir olmaz. Sen kötülüğü en güzel bir şekilde sav. Bir de bakarsın ki, seninle arasında düşmanlık bulunan kimse, sıcak bir dost oluvermiştir.”* (41 Fussilet 34), *“Şüphesiz, iyiler, Naîm Cenneti’ndedirler.”* (82 İnfitâr 13), *“Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olabilecekler vardır. Onlardan sakının. Ama affeder, hoş görüp vazgeçer ve bağışlarsanız şüphe yok ki Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”* (64 Teğâbun 14), *“Faziletlerin en yükseği, seninle ilişkisini keseni, senin arayıp sorman; seni mahrum bırakana, senin ihsanda bulunman ve sana zulmedenin senin bağışlamandır.”* (İbn Hanbel, III, 438, IV, 148, 158), *“...Bağışlasınlar, ferağat gösterebilirler. Allah’ın sizi bağışlamasını arzulamaz mısınız.”* (24 Nûr 22), *“Allah Teâlâ, suç bağışlayanın ancak şerefini artırır.”* (Müslim, Birr 19).

Bazı yazarların araştırma sonuçlarına göre, affetme dinî bir değer niteliği taşır ve din temelli kişilikten beslenir. Öfke duygusunu yıkıcı düzeyde körükleyen psiko-sosyal dinamiği yeniden yapılandırarak, olumlu duyguların doğmasına katkıda bulunur. Araştırmacılarından Ayten (2009b:111-128) affetme eğilimi ve dindarlık

arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla bir araştırma gerçekleştirmiştir. Araştırma, İstanbul'un farklı semtlerinde yaşayan ve yaşları 17 ile 70 arasında değişen bireyler üzerinde yürütülmüştür. Araştırmanın bulgularına göre, dindarlık ile affetme eğilimi ve affetme eğiliminin alt boyutlarından iyimserlik arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler vardır. Buna karşın dindarlık ile affetme eğiliminin alt boyutlarından kaçma ve öç alma arasındaki anlamlı ilişkiler ise negatif yönde eğilim göstermektedir. Mefford vd. (2014:283-291) dindarlığın öfkeyle baş etme becerisini yordama düzeyini belirlemek amacıyla, yaşlı Amerikalılar örnekleminde bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Araştırmaya göre, dindarlığın affetme boyutu, öfkeyle baş etme becerisi üzerinde pozitif yönde, anlamlı ve yordayıcı bir etki taşımaktadır. Hirsch vd. (2012:279-300) bireyin öfke ve intihar davranışı ile affediciliği üzerinde affedici Tanrı tasavvurunun yordayıcı etkisini, farklı etnik kökenlilerden oluşan kolej öğrencileri üzerinde belirlemeye çalışmıştır. Araştırmanın neticesine göre affedici Tanrı tasavvuru, bireyin hem kendisine hem de sosyal çevresine yönelik öfke ve intihar davranışını anlamlı düzeyde ve negatif yönde yordamaktadır. Affedici Tanrı tasavvurunun, öz-benliğe ve başkalarına yönelik affediciliği yordama düzeyi ise, anlamlı ve pozitif yöndedir.

Koç da (2011:92-96) benzer şekilde, benlik algısı ve öfke yaşantısı değişkenlerini, sevgi yönelimli Tanrı tasavvuru değişkeniyle ilişkileri bağlamında ele almak suretiyle bir başka spesifik sonuca ulaşmaya çalışmıştır. Üniversite öğrencilerinden oluşan örneklem üzerinde yürüttüğü araştırma neticesinde, Tanrıyı sevgi yönelimli tasavvur edenlerin olumlu benlik algısı içinde olduklarını ve kişilerarası ilişkilerinden memnuniyet duyduklarını tespit etmiştir. Bu bulgulara göre, sevgi yönelimli Tanrı tasavvuruna sahip olanlar, kişilerarası ilişkilerde öfkeli tarzdan ve intikam duygularından kaçınmaya çalışmaktadırlar.

Din bağlamında, öfke kontrol becerisiyle doğrudan ve yakından ilgili diğer araştırmaların sonuçları da, Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının öfke kontrol becerisi üzerindeki etkisine dair bulgularla tutarlılık göstermektedir. Bu araştırmalardan biri Özkan'ın (2008:131-134) Dinî Motifli Öfke Kontrolü Eğitim Programının etkisini sınamak amacıyla Kur'an kursu öğrencileri üzerinde yürüttüğü çalışmadır. Araştırma, öntest-sontest kontrol grublu

deney modeli ile tasarlanmıştır. Araştırmanın bulguları, deney grubunun öntest ve sontest sürekli öfke, öfke içe, öfke dışa ve öfke kontrol puanları arasında son test puanları lehine anlamlı bir farklılık olduğu; buna karşın kontrol grubunun ilgili öntest ve sontest puanları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı şeklindedir. Araştırmada, aynı zamanda deney ve kontrol gruplarının son test sürekli öfke, öfke içe, öfke dışa ve öfke kontrol puanları karşılaştırılmış ve deney grubu lehine anlamlı bir farklılık olduğu gözlemlenmiştir. Araştırmanın bulguları doğrultusunda, Dinî Motifli Öfke Kontrolü Eğitim Programının öfke kontrol becerisinin kazanılmasında etkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Özkan'ın (2008) din bağlamında ele aldığı sürekli öfke, öfke kontrolü ve öfke ifade tarzı değişkenlerini, Karlı da (2012:57-70) din bağlamında ele almış ancak Özkan'dan (2008) farklı olarak araştırmasını ilişkisel tarama modeliyle tasarlamıştır. Sürekli öfke, öfke kontrolü ve öfke ifade tarzı değişkenlerinin dindarlık ve içsel dinî motivasyon ile arasındaki ilişkilerini belirlemeye çalışmıştır. Araştırmanın örneklemini, farklı yaş ve meslek grubundaki bireyler ile lise ve üniversite öğrencilerinden oluşmaktadır. Araştırma neticesinde, dindarlık ve içsel dinî motivasyon ile öfke kontrolü arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler bulunduğu; aynı değişkenlerin sürekli öfke, öfke içe ve öfke dışa ifade tarzı değişkenleriyle negatif yönlü ve anlamlı ilişkiler gösterdiği tespit edilmiştir. Ayrıca, dindarlığın ibadet ve duygu boyutları ile sürekli öfke, öfke içe ve öfke dışa ifade tarzları arasında negatif yönlü ve anlamlı ilişkiler olduğu, buna karşın öfke kontrolü değişkeninin dindarlığın sözkonusu boyutları ile pozitif yönde anlamlı ilişkiler gösterdiği gözlemlenmiştir.

Leach vd. (2008:311-319) kontrol edilemeyen öfkenin bir neticesi olan saldırganlık üzerinde farklı dinî uygulamaların etkisini belirlemek amacıyla deneysel bir çalışma yürütmüşlerdir. Çalışma için aynı düzeyde saldırganlık gösteren üç farklı grup oluşturulmuştur. Gruplardan biri dualarla meditasyona tabi tutulurken; bir diğere İncil'den parçalar ezberletilmiştir. Üçüncü grup ise herhangi bir işleme tabi tutulmamıştır. İşlem sonrası her üç grubun saldırganlık düzeyleri karşılaştırılmış ve gruplar arasında anlamlı bir fark tespit edilememiştir. Bulguları açısından bu çalışmanın tutarsızlığı, deneysel çalışmayla oluşturulmak istenen dinî etkinin

kapsamının sınırlı tutulmuş olmasından kaynaklanmış olabilir. Çünkü gruplar üzerinde oluşturulmak istenen dinî etki, öfkeyle dinî baş etmenin bilişsel içeriğinden yoksundur. Bu yorum, araştırma kapsamında deneysel çalışmada yer alan deneklerin saldırganlık düzeyleri arasında iç ve dış güdümlü dindarlık açısından, iç güdümlü dindarlar lehine gözlemlenen anlamlı farkla desteklenmektedir. Çünkü iç güdümlü dindarlık, bilişsel şemalarla öfke kontrol becerisini olumlu yönde yapılandıran bilişsel bir içerik taşır.

Carlozzi vd. (2010:445-459) manevi inançların stres ve öfke değişkenleriyle ilişkilerini, erken dönem ergenleri örneklem olarak belirlemeye çalışmışlardır. Böylece belli bir gelişim dönemi bağlamında birtakım sonuçlara varılmıştır. Araştırmanın bulgularına göre, manevi inanç odaklı yaşantı ile stres ve öfkeli yaşantı arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler vardır.

Duyguların yönetilmesinde duaların nasıl bir etkide bulunduğunu belirlemek amacıyla Sharp'ın (2010:417-437) yaptığı araştırma, dinî baş etme stratejilerinin işlevselliğine ilişkin önemli ipuçları vermektedir. Araştırma, yakın dostunun şiddetine maruz kalan bireyler üzerinde yürütülmüştür. Araştırmanın bulgularına göre, sözkonusu bireyler dua aracılığıyla Tanrı'dan imgesel sosyal destek almakta ve bu destekle negatif duygularını yönetebilmektedirler. Bu durum, onların sosyal davranışları üzerinde hissedilir olumlu bir etki oluşturmaktadır. Çünkü Tanrı'dan aldıkları imgesel sosyal destek, öz-saygılarını koruyucu pozitif bir değerlendirme yapmalarına, mevcut durumu daha az tehlikeli algılamalarını sağlayan bilişsel şemalar oluşturmalarına ve negatif duygularını yönetme konusunda takip edecekleri bir model oluşturmalarına imkân sağlamaktadır.

Marsh ve Dallos (2001:343-360) benzer şekilde evlilikte kişilerarası çatışma ve öfke kontrolü değişkenlerini, Tanrı ile etkileşim bağlamında ele aldılar. Örnekleme, Roman Katolik çiftlerden oluşmaktadır. Araştırma neticesinde, Tanrı ile etkileşimlerini yoğun düzeyde hisseden çiftlerin karşılıklı nezaket için çok fazla sorumluluk üstlendikleri; kendilerini öfkeliendiren etkenleri Tanrı'ya yönlendirerek imgesel sosyal destek aldıkları böylece olası kişilerarası çatışmaları ve yıkıcı öfkeyi olumlu yönde kanalize ettikleri gözlemlenmiştir.

Gürsu'nun (2011) dindarlık ve psikolojik sağlık arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla örnekleme ergenlerden oluşan; Şengül'ün (2007) ise dindarlıkla öfke ve düşmanlık duyguları arasındaki ilişkiler bağlamında, 18 ve 72 yaş arasındaki bireyler üzerindeki çalışmalarının sonuçları da araştırmanın bulguları açısından oldukça manidardır. Gürsu (2011:262-269) araştırma neticesinde, dindarlık ve dindarlığın alt boyutlarından dinî davranış ve bilgi boyutları ile psikolojik sağlığın alt boyutlarından öfke ve düşmanlık duyguları arasında negatif yönde ve yüksek düzeyde anlamlı bir ilişki tespit etmiştir. Benzer şekilde Şengül'ün (2007:157-163) araştırmasına göre, dindarlığın bilgi, ibadet ve sosyal boyutları ile öfke ve düşmanlık duyguları arasında negatif yönde ve yüksek düzeyde anlamlı ilişkiler vardır.

Sonuç olarak Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının öfke kontrol becerisinin kazanılmasında ve geliştirilmesinde taşıdığı pozitif etki, literatürle tutarlılık göstermektedir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Araştırmanın amacı, kişilerarası çatışma çözme becerilerinin kazanılmasında ve geliştirilmesinde, Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının etkisini ortaya koymaktır. Amaca dayalı oluşturulan hipotezler, tamamen desteklenmiştir. Buna göre, Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programı, kişilerarası çatışma çözme becerilerinin kazanılmasında ve geliştirilmesinde pozitif bir etki taşımaktadır.

Araştırmanın çalışma evreni, Selçuklu Mehmet-Halil İbrahim Hekimoğlu Ticaret Meslek Lisesi öğrencilerinden oluşmaktadır. Araştırma, 25 kişilik deney ve kontrol grupları üzerinde yürütülmüştür. Deney ve kontrol grupları, çalışma evreninin çatışma çözme eğilimi ölçek ve alt ölçek puan ortalamalarından 0.5 standart sapma altında ölçek ve alt ölçek puanına sahip gönüllü öğrencilerden oluşturulmuştur. Araştırmanın verileri, çatışma çözme eğilimi ölçeği ile elde edilmiştir. Ölçek, Akbalık (2001:1-15) tarafından çatışma çözme becerilerini, çatışma çözme ve akran arabuluculuğu programlarını değerlendirmek amacıyla geliştirilmiştir.

Elde edilen bulgular, Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının sosyal dışadönüklük, empati kurabilme ve kapsamındaki etkin dinleme ile başkalarının gereksinimlerine odaklaşma ve öfke kontrol şeklindeki kişilerarası çatışma çözme becerilerinin kazanılmasında ve geliştirilmesinde pozitif etki taşıdığına dair hipotezlerin desteklendiğini ortaya koymaktadır. Araştırma kişilerarası çatışma çözme becerilerini din temelli geliştirme alanında, öğrenciler üzerinde geçerliliği kanıtlanmış ilk deneysel çalışmadır. Bu özelliğiyle okullarda akran zorbalığının ve şiddetin önlenmesine yönelik önleyici çalışmalarda dinin pozitif fonksiyonuna ayrı bir boyut kazandırmıştır. Çünkü bulgular, bilimsel yöntem ve teknikler kullanılarak elde edilmiştir. Araştırmanın bulguları, okullardaki psiko-sosyal konularda yapılan önleyici rehberlik çalışmalarında din değişkeninin de dikkate alınması gerektiğinin kanıtıdır. Eğitimde psikolojik hizmetler alanında yapılacak araştırma ve çalışmalarda dinin fonksiyonu, temalardan birini teşkil etmelidir.

A.Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının Sosyal Dışadönüklük Becerisi Üzerindeki Etkisine Dair Sonuç

Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının sosyal dışadönüklük becerisi üzerindeki etkisi bağlamında aşağıdaki bulgular elde edilmiştir:

1. Deney grubunun ön test ve son test sosyal dışadönüklük düzeyleri arasında son test lehine anlamlı bir farklılık vardır.
2. Deney grubu sosyal dışadönüklük düzeyi son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.
3. Kontrol grubunun ön test ve son test sosyal dışadönüklük düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık yoktur.
4. Kontrol grubu sosyal dışadönüklük düzeyi son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.
5. Deney ve kontrol gruplarının sosyal dışadönüklük düzeyi son test puanları arasında deney grubu lehine anlamlı bir farklılık vardır.

Bulgulara göre, Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programı, sosyal dışadönüklük becerisinin kalıcı izli kazanılmasında ve geliştirilmesinde etkin rol oynadığı görülmektedir. Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programından geçen deney grubunun sosyal dışadönüklük beceri düzeyi, kontrol grubundan olumlu yönde farklıdır.

B.Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının Empati Kurabilme ve Kapsamındaki Etkin Dinleme ile Başkalarının Gereksinimlerine Odaklaşma Becerileri Üzerindeki Etkisine Dair Sonuç

Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının empati kurabilme ve kapsamındaki etkin dinleme ile başkalarının gereksinimlerine odaklaşma becerileri üzerindeki etkisine ilişkin aşağıdaki bulgular elde edilmiştir:

1. Deney grubunun ön test ve son test empati kurabilme düzeyleri arasında son test lehine anlamlı bir farklılık vardır.

2. Deney grubu empati kurabilme düzeyi son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

3. Kontrol grubunun ön test ve son test empati kurabilme düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

4. Kontrol grubu empati kurabilme düzeyi son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

5. Deney ve kontrol gruplarının empati kurabilme düzeyi son test puanları arasında deney grubu lehine anlamlı bir farklılık vardır.

6. Deney grubunun ön test ve son test etkin dinleme düzeyleri arasında son test lehine anlamlı bir farklılık vardır.

7. Deney grubu etkin dinleme düzeyi son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

8. Kontrol grubunun ön test ve son test etkin dinleme düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

9. Kontrol grubu etkin dinleme düzeyi son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

10. Deney ve kontrol gruplarının etkin dinleme düzeyi son test puanları arasında deney grubu lehine anlamlı bir farklılık vardır.

11. Deney grubunun ön test ve son test çatışmada taraf olanların gereksinimlerine odaklaşma düzeyleri arasında son test lehine anlamlı bir farklılık vardır.

12. Deney grubu çatışmada taraf olanların gereksinimlerine odaklaşma düzeyi son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

13. Kontrol grubunun ön test ve son test çatışmada taraf olanların gereksinimlerine odaklaşma düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

14. Kontrol grubu çatışmada taraf olanların gereksinimlerine odaklaşma düzeyi son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

15. Deney ve kontrol gruplarının çatışmada taraf olanların gereksinimlerine odaklaşma düzeyi son test puanları arasında deney grubu lehine anlamlı bir farklılık vardır.

Bulgulara göre, Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programı, empati kurabilme ve kapsamındaki etkin dinleme ile başkalarının gereksinimlerine odaklaşma becerilerinin kalıcı izli kazanılmasında ve geliştirilmesinde etkin rol oynadığı görülmektedir. Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programından geçen deney grubunun empati kurabilme ve kapsamındaki etkin dinleme ile başkalarının gereksinimlerine odaklaşma beceri düzeyleri, kontrol grubundan olumlu yönde farklıdır.

C. Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının Öfke Kontrol Becerisi Üzerindeki Etkisine Dair Sonuç

Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının öfke kontrol becerisi üzerindeki etkisi bağlamında aşağıdaki bulgular elde edilmiştir:

1. Deney grubunun ön test ve son test öfke kontrolü düzeyleri arasında son test lehine anlamlı bir farklılık vardır.
2. Deney grubu öfke kontrolü düzeyi son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.
3. Kontrol grubunun ön test ve son test öfke kontrolü düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık yoktur.
4. Kontrol grubu öfke kontrolü düzeyi son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.
5. Deney ve kontrol gruplarının öfke kontrolü düzeyi son test puanları arasında deney grubu lehine anlamlı bir farklılık vardır.

Bulgulara göre, Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programı, öfke kontrol becerisinin kalıcı izli kazanılmasında ve geliştirilmesinde etkin rol oynadığı görülmektedir. Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programından geçen deney grubunun öfke kontrol beceri düzeyi, kontrol grubundan olumlu yönde farklıdır.

Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının kişilerarası çatışma çözme becerilerinin kazanılmasında ve geliştirilmesindeki olumlu etkisiyle, psiko-sosyal konularda dinî formal eğitimin önemi ön plana çıkmaktadır. Öznel iyi oluş, yaşam doyumu, stres, saldırganlık, sosyal benlik, etno-

kültürel empati, narsist ve egoist eğilim gibi farklı açılardan bireylerin gelişimine yönelik farklı din temelli programların geliştirilmesi önem arz etmektedir. Bu tür programların geliştirilebilmesi amacıyla Millî Eğitim Bakanlığı bünyesindeki Talim ve Terbiye Kurulu ile Din Öğretimi Genel Müdürlüğü işbirliği içinde çalışmalar başlatmalıdır. Hazırlanacak programlar, rehberlik öğretmenleri ve/veya psikolojik danışmanlar ile işbirliği içinde din kültürü ve ahlâk bilgisi ve imam hatip meslek alan öğretmenleri tarafından okullarda uygulanabilir. Aile ve dinî rehberlik büroları ile diğer kurumların bünyesinde çalışan din psikologları veya dinî danışmanlık ve rehberlik alan uzmanları, Diyanet İşleri Başkanlığının ilgili birimleri tarafından psiko-sosyal konularda hazırlanacak din temelli programları uygulayabilir.

Araştırma, sadece öğrencilerden oluşan çalışma evreninden alınmış deney ve kontrol gruplarıyla sınırlıdır. Bu nedenle, Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının etkililiği, ayrı ayrı ebeveyn ve öğretmenlerden oluşan deney ve kontrol grupları üzerinde de sınanmalıdır. Çünkü ebeveynler çocukları için; öğretmenler ise öğrencileri için birer model olma özelliği taşırlar. Model olma, interaktif etkileşimi içermesi nedeniyle çok daha kalıcı bir etki oluşturmaktadır. Program, ebeveynler ve öğretmenler üzerinde sılandıktan sonra elde edilen neticeye göre, “program olduğu gibi kullanılmalı”, “revize edilmeli” ya da “yeni bir program oluşturulmalı” şeklindeki seçeneklerden biri uygulamaya konulmalıdır. Kişilerarası çatışma çözme becerilerini din temelli geliştirme hususunda, ebeveyn ve öğretmenlere yönelik geçerliliği kanıtlanmış bir programın eksikliği ve böyle bir programın hazırlanmasının ayrı müstakil bir çalışma gerektirmesi münasebetiyle, onlara yönelik herhangi bir uygulama yapılamamıştır. Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının lise öğrencileri üzerindeki etkililiği, ebeveyn ve öğretmenler üzerinde geçerliliği kanıtlanmış bir programla birlikte değerlendirilebilir. Bunun için müstakil bir çalışma şeklinde ebeveyn ve öğretmenlere yönelik program hazırlanarak, etkililiği sınanabilir.

İnteraktif etkileşimin kalıcı etkisi dikkate alındığında, Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının etkililiğinin en açık şekilde ebeveyn ve rol model yoksunluğu içinde olan bireyler üzerinde tezahür edeceği

düşünülmektedir. Çünkü onlar, çeşitli nedenlerle ebeveyn ve rol modelden yoksun veya onlardan uzakta yaşamak zorunda kalan bireyler olma özelliği taşımaktadırlar. Bu nedenle, Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının etkililiği, ebeveyn ve rol model yoksunluğu yaşayan lise öğrencileri üzerinde de sınanabilir.

Geçerliliği ve etkililiği deneysel çalışmalarla kanıtlanmış seküler temelli ve sağlıklı iletişim odaklı psiko-eğitim programları dikkate alındığında, kişilerarası çatışma çözme becerilerinin sadece din temelli geliştirilebileceği şeklindeki kanının öznel bir önyargı olduğu gözlemlenmektedir. Buna karşın öznel önyargının aksini gösteren gözlemlerin bilimsel temele oturtulduğu çalışmaların yokluğu, üzerinde sadece din ve seküler ile din-seküler temelli psiko-eğitim programlarının sınındığı üç ayrı deney grubuyla bir kontrol grubuna yer verilen deneysel çalışmaların yapılmasını zorunlu kılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

Aghababaei, N., Wasserman, J.A. ve Nannini, D. (2014). *The Religious Person Revisited: Cross-Cultural Evidence from the Hexaco Model of Personality Structure*. *Mental Health, Religion and Culture*, 17 (1), 24-29.

Ağırakça, A. ve Eryarsoy, M.B. (2002). *Kur'ân-ı Kerîm Açıklamalı Meâli*. İstanbul: Buruc Yayınevi.

Ağırman, C. (2006). *İdeal Bir Davranış Biçimi Olarak Empati ve Hadislerde Empati Örnekleri*. C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 10 (2), 23-53.

Ahmed b. Hanbel (2001). *El-Müsned I-IV (Tahkik: Şuayb Arnavut)*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

Akbalık, G. (2001). *Çatışma Çözme Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması*. *Türk Psikologlar Derneği Dergisi*, 2 (15), 1-15.

Akkoyun, F. (1982). *Empatik Anlayış Üzerine*. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 15 (2), 62-69.

Akyol, H. (2006). *Türkçe Öğretim Yöntemleri*. Ankara: Kök Yayıncılık.

Akyürek, P.G. (2007). *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinin Öğrencilerin Ahlak Gelişimine Etkisi: Kohlberg'in Ahlak Gelişimi Kuramı Açısından Bir Değerlendirme*. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Allen, B.P. (1997). *Personality Theories*. USA: Allyn and Bacon.

Altuğ, D. (2004). *Çocukluktan Yaşlılığa Kendilik Değeri*. Ankara: Sistem Yayıncılık.

Altun, M. (2006). *İslam Eğitim Geleneğinin Temel Kaynaklarında Empatik Yaklaşım*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Altuntaş, H. ve Şahin, M. (2002). *Kur'ân-ı Kerîm Meali*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Armaner, N. (1980). *Din Psikolojisine Giriş*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.

Arslan, Z. (2006). *Öğretmenlerde Dindarlık, Değerler ve İş Doyumu Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Ataç, A. (2009). *İletişim, Tıp Etiği ve Tıp Uygulamalarında Yansıması*. *Hacettepe Tıp Dergisi*, 40, 89-95.

Atar, F., Çelebi, İ., Erdoğan, M. ve Yaran, R. (2006). *İslâm İlmihali*. İstanbul: Marmara İlahiyat Vakfı Yayınları.

Atkinson, R.L., Atkinson, R.C. ve Hilgard, E.R. (1995). *Psikolojiye Giriş I*. (Çevirenler: Kemal Atakay, Mustafa Atakay ve Aysun Yavuz). İstanbul: Sosyal Yayınlar.

Aydemir, R. E. (2008). *Dindarlık ve Mutluluk İlişkisi (İlk Yetişkinlik Dönemi)*. Yüksek Lisans Tezi, Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.

Aydın, M. (1992). *Din Felsefesi*. İzmir: Selçuk Yayınları.

Ayten, A. (2009a). *Prososyal Davranışlarda Dindarlık ve Empatinin Rolü*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Ayten, A. (2009b). *Affedicilik ve Din: Affetme Eğilimi ve Dindarlıkla İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma*. Marmara Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi, 37, 111-128.

Bahadır, A. (2002). *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*. İstanbul: İnsan Yayınları.

Balcı, D. (2010). *İnşaat Sektörü Çalışanlarının Çatışma Giderim Yaklaşımları Üzerine Bir Çalışma*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Balcı, F. (2011). *Psikolojik ve Öznel İyi Olma Hali ile Dini İnançlar Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Balkaya, F. (2001). *Öfke: Temel Boyutları, Nedenleri ve Sonuçları*. Türk Psikoloji Yazıları, 4 (7), 21-45.

Balkaya, F. ve Şahin, N. H. (2003). *Çok Boyutlu Öfke Ölçeği*. Türk Psikiyatri Dergisi, 14 (3), 192-202.

Baltaş, Z. ve Baltaş, A. (1994). *Bedenin Dili*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Bandura, A. ve Walters, R.H. (1963). *Social Learning and Personality Development*. Newyork: Holt, Rinehart-Winston.

Baron, R.A. ve Greenberg, J. (1990). *Behavior in Organization: Understanding and Managing the Human Side of Work*. Toronto: Allyn and Bacon.

Başaran, İ.E. (2004). *Yönetimde İnsan İlişkileri Yönetimsel Davranış*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Barret-Lennard, G.T. (1993). *The Phases and Focus of Empathy*. British Journal of Medical Psychology, 66 (1), 3-14.

Batson, C., Oleson, K., Weeks, J., Healy, S., Reeves, P., Jennings, P. ve Brown, T. (1989). *Religious Prosocial Motivation: Is it altruistic or egoistic?*. Journal of Personality and Social Psychology, 57, 873-884.

Bayrak, S. (1992). *Örgüt-Çevre Etkileşimi Açısından Çatışma Yönetimi*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Beck, A.T. (1979). *Cognitive Therapy and the Emotional Disorders*. Boston: International University Press.

Bedel, A. (2011). *Kişilerarası Sorun Çözme Beceri Eğitiminin Ergenlerin Sürekli Öfke ve Öfke İfade Tarzlarına Etkisinin İncelenmesi*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.

Bedel, A. ve Arı, R. (2011). *Kişiler Arası Sorun Çözme Beceri Eğitiminin Yetiştirme Yurdunda Yaşayan Ergenlerin Yapıcı Problem Çözme ve Sürekli Öfke Düzeylerine Etkisi*. Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi, 1 (4), 1-10.

Bedel, A. ve Arı, R. (2012). *Kişiler Arası Sorun Çözme Beceri Eğitiminin Ergenlerin Yapıcı Problem Çözme ve Sürekli Öfke Düzeylerine Etkisi*. İlköğretim Online, 11 (2), 440-451.

Belen, F. Z. (2010). *Aile İçi İletişime Manevi Psiko-sosyal Yaklaşım*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Berger, P.L. (1993). *Dinin Sosyal Gerçekliği*. (Çeviren: A. Coşkun). İstanbul: İnsan Yayınları.

Beştepe, E., Erbek, E., Saatçioğlu, Ö., Akar Özmen, H. ve Eradamlar, N. (2010). *Psikiyatrik Yardım Talebi Olan, Olmayan ve Boşanma Aşamasındaki Çiftler Arasında Cinsiyet Yönünden Uyum, Problem Çözme Becerisi, Boyun Eğici Davranış ve Öfke Tutumunun Karşılaştırılması*. Nöropsikiyatri Arşivi, 47, 15-22.

Beyhakî, Ahmed b. El-Huseyin (2003). *Es-Sünenü'l-Kübrâ* (Tahkik: Muhammed Kadir Abdü'l-Ata). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Boman, P. (2003). *Gender Differences in School Anger*. International Education Journal, 4 (2), 71-77.

Bradley, C. (2009). *The Interconnection between Religious Fundamentalism, Spirituality and the Four Dimensions of Empathy*. Review of Religious Research, 51 (2), 201-219.

Budak, S. (2000). *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Buhârî, Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail (1422). *El-Câmi'us-Sahih* (Tahkik: Muhammed Züheyr b. Nasır). Dımaşk: Dâru Tavkı'n-Necat.

Buhârî, Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail (2004). *Sahih-i Buhari ve Tercemesi I- XVII* (Çeviren: Mehmed Sofuoğlu). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Burton, J. (1990). *Conflict: Resolution and Provention*. New York: St.Martin's Press.

Burul, E. (2006). *Sevap ve Günah Algularının Tutum ve Davranışlara Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Büyüköztürk, Ş. (2003). *Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Büyüköztürk, Ş. (2007). *Deneyisel Desenler*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Carlozzi, B.L., Winterowd, C., Harrist, R.S., Thomason, N., Baratkovich, K. ve Worth, S. (2010). *Spirituality, Anger and Stress in Early Adolescents*. Journal of Religion and Health, 49, 445-459.

Certel, H. (2003). *Din Psikolojisi*. Ankara: Andaç Yayınları.

Charters, W.W.Jr. (1952). *A Study of Role Conflict among Fore-men in a Heavy Industry*. Doctoral Dissertation, University of Michigan.

Ciarrochi, J.V., Chan, A.Y.C. ve Caputi, P.A. (1999). *Critical Evaluation of the Emotional Intelligence Construct*. The Journal of Personality and Individual Differences, 28, 539-561.

Cirhinlioğlu, F.G. (2010). *Dini Yönelimler ve Önyargı*. Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 7 (1), 1366-1384.

Corey, G. (2007). *Psikolojik Danışma, Psikoterapi Kuram ve Uygulamaları*. (Çeviren: Tuncay Ergene). Ankara: Mentis Yayıncılık.

Crapps, R.W. (1986). *An Introduction to Psychology of Religion*. Macon, Georgia: Mercer University Press.

Crawford, D. ve Bodine, R. (1996). *Conflict Resolution Education: A Guide to Implementing Programs in School, Youth-Serving Organisations, Community and Juvenile Justice Setting*. Washington: U.S. Department of Justice Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention.

Crum, T.F. (1987). *The Magic of Conflict*. New York: Touchstone.

Cüceloğlu, D. (1996). *İnsan ve Davranışı*. Psikolojinin Temel Kavramları. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Çelik, F. (2005). *Ortaöğretim Öğrencilerinin Okula Yabancılaşma Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Çelik, E. (2008). *Okul Öncesi Eğitim Öğretmenlerinin Empatik Eğilimlerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Çetin, Ü. F. (2010). *Ortaöğretim Düzeyi Gençlerde Dindarlık-Empati İlişkisi (Isparta Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Çiftçi, Ö. (2007). *Aktif Dinleme*. Milli Eğitim Dergisi, 176, 231-242.

Çivitçi, N. (2007). *Çok Boyutlu Okul Öfke Ölçeği'nin Türkçeye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmaları*. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2 (22), 99-109.

Demirgöz Bal, M. (2011). *Kadınların Kişilik Özelliklerinin Menopozal Yakınma ve Yaşam Kalitesine Etkisi*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Demirkan, S. (2006). *Özel Sektördeki Yöneticilerin ve Çalışanların Bağlanma Stilleri, Kontrol Odağı, İşdoymu ve Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin Araştırılması*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Diyanet İşleri Başkanlığı. (2009a). *Ahlâkım*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Diyanet İşleri Başkanlığı. (2009b). *İnancım*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Dökmen, Ü. (1987). *Empati Kurma Becerisi ile Sosyometrik Statü Arasındaki İlişki*. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 20 (1-2), 183-207.

Dökmen, Ü. (1988). *Empatinin Yeni Bir Modele Dayandırılarak Ölçülmesi ve Psikodrama ile Geliştirilmesi*. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 21 (1-2), 154-190.

Dökmen, Ü. (2002). *İletişim Çatışmaları ve Empati*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Dölek, A. (2002). *Bazı Hadislerin Psikoterapi Açısından Yorumlanması*. Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 2, 421-437.

Dubrin, J.A. (1981). *Personal and Human Resource Management*. New York.

Duran, Ö. (2005). *Öfke Kontrol Programının 15-18 Yaş Arası Ergenler Üzerindeki Etkililiğinin Araştırılması*. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 25 (3), 267-280.

Duru, E. (2002). *Öğretmen Adaylarında Kişi-Durum Yaklaşımı Bağlamında Yardım Etme Davranışı Eğilimi, Empati ve Düşünme Stilleri İlişkisi ve Bu Değişkenlerin Bazı Psikososyal Değişkenler Açısından İncelenmesi*. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

D'Zurilla, T.J., Nezu, A.M. ve Maydeu-Olivares, A. (2004). *Social Problem Solving Theory and Assesment*. In E.C. Chang, and T.J. D'Zurilla (Eds.), *Social Problem Solving Theory Research and Training* (Pg.114-130). American Psychological Association. DC:Washington.

Ebu Dâvûd, Süleymân b. Eş'as Es-Sicistânî (1981). *Sünenü Ebî Dâvûd I-V* (Tahkik: Muhammed Muhiddîn Abdülhamîd). İstanbul: Çağrı Yayınları.

Ebu'l-A'lâ Mevdûdî. (1948). *Tefhîmu'l Kur'ân Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri*. (Çevirenler: Muhammed Han Kayanî, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal ve Hamdi Aktaş). İstanbul: İnsan Yayınları.

Ellis, A. A. (1977). *How to Live With and Without It*. USA: Institute for Rational Living.

Er-Rûdânî. (2011). *Büyük Hadis Külliyyatı Cem'u'l-Fevâid*. (Çeviren: Naim Erdoğan). İstanbul: İz Yayıncılık.

Eren, E. (1991). *Yönetim ve Organizasyon*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayınları.

Ergin, A. ve Birol, C. (2005). *Eğitimde İletişim*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Eryılmaz, A. (2010). *Ergenlerde Öznel İyi Oluşu Artırma Stratejilerini Kullanma ile Akademik Motivasyon Arasındaki İlişki*. Klinik Psikiyatri Dergisi, 13, 77-84.

Eryılmaz, A. (2009). *Ergen Öznel İyi Oluş Ölçeğinin Geliştirilmesi*. Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 7 (4), 975-989.

Eskin, M. (2011). *Sorun Çözme Terapisi*. Ankara: HYB Yayıncılık.

Fırat, E. (1976). *Üniversite Öğrencilerinde Allah İnancı ve Din Duygusu*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Fordham, F. (2001). *Jung Psikolojisinin Ana Hatları*. (Çeviren: Aslan Yalçın). İstanbul: Say Yayınları.

Francis, L.J., Croft, J.S. ve Pyke, A. (2012). *Religious Diversity, Empathy and God Images: Perspectives from the Psychology of Religion Shaping a Study among Adolescents in the UK*. Journal of Beliefs and Values: Studies in Religion ve Education, 33 (3), 293-307.

Galavi, T. ve Homayouni, A. (2010). *Comparison of Personality Traits and Religious Orientation between Addicted and Nonaddicted People*. European Psychiatry, 25, 1651.

Gazda, G.M. (1995). *Human Relations Development*. Boston: Simon and Schuster Company.

Gençtan, E. (1986). *İnsan Olmak*. İstanbul: Adam Yayıncılık.

Gençtan, E. (2002). *Psikanaliz ve Sonrası*. İstanbul: Metis Yayınları.

Glock, C.Y. (1972). *On the Study of Religious Commitment, Religions' Influence in Contemporary Society*. In J.E. Fulkner (Ed.), *Readings in the Sociology of Religion* (Pg.38-56). Charles E. Merrill Publishing Cooperation, Ohio.

Gottman, J. (1993). *The Roles of Conflict Engagement, Escalation and Avoidance in Marital Interaction: A Longitudinal View of Five Types of Couples*. Journal of Consulting and Clinical Psychology, 61, 6-15.

Göçet, E. (2006). *Üniversite Öğrencilerinin Duygusal Zeka Düzeyleri ile Stresle Başa Çıkma Tutumları Arasındaki İlişki*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Günay, Ü. (2003). *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları.

Gürsu, O. (2011). *Ergenlik Döneminde Psikolojik Sağlık ve Dindarlık İlişkisi*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Güven, H. (2008). *Depresyon ve Dindarlık İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Hâfız El-Münzirî (2017). *Hadislerle İslâm Tergîb ve Terhîb I-VI*. İstanbul: Huzur Yayınevi.

Hâkîm, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah (1990). *El-Müstedrek Ale's-Sahîhayn* (Tahkik: Muhammed Kadir Abdü'l-Ata). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Hasankahyaoğlu, H.R. (2008). *Dindarlık Empati İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Henry, C.S., Plunkett, S.W., Robinson, L.C., Huey, E.L. ve McMichael, B.J. (2009). *Adolescent Religious Motivation, Family Functioning and Empathic Concern*. Journal of Religion and Spirituality in Social Work: Social Thought, 28 (4), 343-361.

Hinde, R.A. (1974). *Biological Basis of Human Social Behaviour*. London: McGraw-Hill.

Hirsch, J.K., Webb, J.R. ve Jeglic, E.L. (2012). *Forgiveness as a Moderator of the Association between Anger Expression and Suicidal Behaviour*. *Mental Health, Religion and Culture*, 15 (3), 279-300.

Hoffman, M.L. (1990). *Empathy and Justice Motivation*. *Motivation and Emotion*, 14 (2), 151-172.

Hökelekli, H. (2005). *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Hökelekli, H. (2008). *Psikolojiye Giriş*. İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları.

Idris, F., Hamzah, A., Tamam, E., Wong, S.L., Mastor, K.A. ve Suradi, N.R. (2008). *Religious Personality and Perceived Behavior among Faith-Practicing Communities in Malaysia: Uniting or Dividing Factors?*. *The International Journal of Learning*, 15 (4), 1-11.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed El-Büstî (1993). *Sahîhu İbn Hibbân I-XVIII* (Tahkik: Şuayb Arnavut). Beyrut.

İbn Mâce, Abdurrahman b. Yezîd El-Kazvîni (1995). *Sünenü İbni Mâce I-II* (Tahkik: Cemîl Attâr). Beyrut.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir (1997). *El-Musannef* (Tahkik: Adil b. Yusuf ve Ahmed b. Ferîd). Riyad: Dâru'l-Vatan.

İbn Kesîr, Ebûlfida İmadüddin İsmail b. Ömer (1999). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azim* (Tahkik: Sami b. Muhammed). Riyad: Dâru Taybe.

İmam Nevevî. (2002). *Riyâzü's Sâlihîn*. (Çeviren: Abdullah Parlıyan). Konya: Konya Kitapçılık.

James, W. (1917). *Varieties of Religious Experience: A Study in Human Nature*. New York: Longmans, Green and Cooperation.

Karaca, R. (2008). *İlahiyât Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Karagöz, S. (2010). *Otistik Çocukların Anne Babalarında Anlamlandırma ve Dini Başa Çıkma*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Karasar, N. (2000). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Karip, E. (2010). *Çatışma Yönetimi*. Ankara: Pegem Yayıncılık.

Karpat, V. (2010). *Eşi Alkol Bağımlısı Olan ve Olmayan Kadınların Anne-Baba Kabul-Reddi, Psikolojik Uyum, Eş Kabul-Reddi ve Eşler Arası Çatışma Açısından İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Karşlı, N. (2012). *Dindarlık ve Öfke Kontrolü İlişkisi Üzerine Tecrübî Bir Araştırma*. Ekev Akademi Dergisi, 16 (50), 57-70.

Kartopu, S. (2013). *Narsisizmin Dindarlık Eğilimleriyle İlişkisi: Gümüşhane Üniversitesi Örneği*. The Journal of Academic Social Science Studies, 6 (6), 625-649.

Kartopu, S. (2017). *Üniversite Öğrencilerinin Kur'anı Kerim'e Yönelik Algıları: Müslüman-Türk Örneklem Üzerine Metaforik Bir Araştırma*. Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 6 (12), 235-253.

Kayıklık, H. (2000). *Dini Yaşayış Biçimleri: Psikolojik Temelleri Açısından Bir Değerlendirme*. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Kayıklık, H. (2006). *Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç-Davranış Etkileşimi*. İslâmî Araştırmalar Dergisi, 19 (3), 491-499.

Khoynezhad, G., Rajaei, A.R. ve Sarvarazemy, A. (2012). *Basic Religious Beliefs and Personality Traits*. Iranian Journal of Psychiatry, 7, 82-86.

Kısaç, İ. (1997). *Üniversite Öğrencilerinin Bazı Değişkenlere Göre Sürekli Öfke ve Öfke İfade Düzeyleri*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Koç, M. (2008). *Yetişkinlik Döneminde Dindarlık ile Benlik Kavramı Değişkenleri Arasındaki İlişki*. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Koç, M. (2009). *Dindarlık ile Benlik Saygısı Arasındaki İlişki: Yetişkinler Üzerine Ampirik Bir Araştırma*. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 18 (1), 473-493.

Koç, A. (2011). *Üniversite Öğrencilerinde Tanrı Tasavvuru, Benlik Algısı ve Öfke Yaşantısı*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Korkut, F. (1996). *İletişim Becerileri Değerlendirme Ölçeğinin Geliştirilmesi: Güvenirlilik ve Geçerlik Çalışmaları*. Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 2 (7), 18-23.

Kökdemir, H. (2004). *Öfke ve Öfke Kontrolü*. Pivolka, 3 (12), 7-10.

Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr (2002). *El-Câmi' Li Ahkâmi'l-Kur'an*. Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi.

Kuzu, T. S. (2003). *Eğitim-Öğretim Ortamında Etkili Sözel İletişim*. Milli Eğitim Dergisi, 158, 44-56.

Leach, M.M., Berman, M.E. ve Eubanks, L. (2008). *Religious Activities, Religious Orientation ve Aggressive Behavior*. Journal for the Scientific Study of Religion, 47 (2), 311-319.

Lichtenberg, J., Burnstein, M. ve Silver, D. (1984). *Empathy*. New Jersey: The Analytic Press of Lawrence Associates.

Lochman, J.E., Palardy, N.R., Mcelroy, H.K., Philips, N.J. ve Holmas, K. (2004). *Anger Management Interventions*. Journal of Early and Intensive Behavior Intervention, 1 (1), 47-56.

Lu, J. (2005). *The Listening Style Inventory as an Instrument for Improving Listening Skills*. Sino-US English Teaching, 2 (5), 45-50.

Marsh, R. ve Dallos, R. (2001). *Roman Catholic Couples: Wrath and Religion*. Family Process, 40 (3), 343-360.

Martin, R. ve Watson, D. (1997). *Style of Anger Expression and Its Relation to Daily Experience*. Personality and Social Psychology Bulletin, 23 (3), 284-294.

Mazidi, M. ve Sadati, S. (2010). *Personality Traits, Religious Orientation and Happiness*. Procedia-Social and Behavioral Sciences, 9, 63-69.

McCrae, R.R. ve Costa, P.T. (1985). *Openness to Experience*. In R. Hogan ve W.H. Hones (Eds), *Perspectives in Personality: A Research Annual* (Pg.136-151). JAI Press, USA.

McCrae, R.R. ve Costa, P.T. (1986). *Personality, Coping, and Coping Effectiveness in an Adult Sample*. Journal of Personality, 54, 385-405.

McInerney, D.M. ve McInerney, V. (2002). *Educational Psychology: Constructing Learning*. Australia: Pearson Education.

McIntosh, D.N. (1995). *Religion as Schema, with Implications for the Relation between Religion and Coping*. The International Journal for the Psychology of Religion, 5 (1), 1-16.

Mefford, L., Thomas, S.P., Callen, B. ve Groer, M. (2014). *Religiousness/Spirituality and Anger Management in Community-Dwelling Older Persons*. Issues in Mental Health Nursing, 35, 283-291.

Mehmedoğlu, A. U. (2006). *İlahiyât Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık-Değer İlişkisi (Marmara Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Örneği)*. Marmara Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi, 30, 133-167.

Moberg, P.J. (2001). *Linking Conflict Strategy to The Five-Factor Model: Theoretical and Empirical Foundations*. The International Journal of Conflict Management, 12 (1), 47-68.

Morgan, C.T. (2009). *Psikolojiye Giriş*. (Çevirenler: Sirel Karakaş ve Rükzan Eski). Konya: Eğitim Kitabevi.

Morris, B.R. (2005). *Adolescents: Associations with Religiosity and Spirituality*. Unpublished Master Thesis, West Virginia University.

Müslim b. El-Haccâc, Ebu'l Huseyin El-Kuşeyrî (1981). *El-Câmiu's-Sahih I-IV* (Tahkik: Muhammed Fuad El-Bakî). İstanbul: Çağrı Yayınları.

Myers, I.B. ve Myers, P.B. (1997). *Kişilik: Farklı Tipler Farklı Yetenekler*. (Çeviren: H. Ovacık). İstanbul: Kuraldışı Yayınları.

Nesâî, Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Sinan b. Bahrel-Horasanî (2012). *Es-Sünenü'l Kübrâ I-XII*. İstanbul: Ocak Yayıncılık.

- Navaro, L. (2000). *Bir Cadı Masalı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- O'Brein, T.B. ve DeLongis, A. (1996). *The Interactional Context of Problem, Emotion, and Relationship-Focused Coping: The Role of the Big Five Personality Factors*. Journal of Personality, 64 (4), 775-813.
- Öğülmüş, S. (2001). *Kişiler Arası Sorun Çözme Becerileri ve Eğitimi*. Ankara: Nobel Yayın ve Dağıtım.
- Okumuş, E. (2006). *Gösterişçi Dindarlık*. Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 6 (2), 17-35.
- Öner, U. (2000). *Çatışma Çözme ve Arabuluculuk Eğitimi*. Kuzgun, Y. (Editör). İlköğretimde Rehberlik. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Özbay, M. (2005). *Dinleme Eğitimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özcan, Z. (2007). *Empati ve Dini İnanç Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Özer, K.A. (1994). *Öfke, Kaygı ve Depresyon Eğilimlerinin Bilişsel Alt Yapısıyla İlgili Bir Çalışma*. Türk Psikoloji Dergisi, 9 (31), 12-25.
- Özkan, A. N. (2008). *Dinî Motiflerin Öfke Kontrolü Üzerindeki Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özmen, F. (1997). *Fırat ve İnönü Üniversitelerinde Örgütsel Çatışmalar ve Çatışma Yönetimi Yaklaşımları*. Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Özmen, A. (2006). *Öfke: Kuramsal Yaklaşımlar ve Bireylerde Öfkenin Ortaya Çıkmasına Neden Olan Etmenler*. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 39 (1), 39-56.
- Öztürk, S. (2011). *Temel İletişim Becerileri*. İpekli, E. (Editör). *Bireylerarası İletişim*. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Pargament, K. ve Diğerleri. (1992). *God Help Me 2: The Relationship of Religious Orientations to Religion Coping with Negative Life Events*. Journal for the Scientific Study of Religion, 31 (4), 146-154.
- Peker, Ö. ve Aytürk, N. (2000). *Yönetim Becerileri Öğrenilebilir ve Geliştirilebilir*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Peker, H. (2011). *Din Psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Paydak, Ö. (2008). *Yapı Şantiyelerinde Çatışma Yönetimi ve Performans İlişkisi: Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma*. Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Adana.
- Rahim, M.A., Magner, N.R. ve Shapiro, D.L. (2000). *Do Justice Perceptions Influence Styles of Handling Conflict with Supervisors?: What Justice Perceptions Precisely?.* The International Journal of Conflict Management, 11 (1), 9-31.
- Rahim, M.A. (1983). *A Measure of Styles of Handling Interpersonal Conflict*. The Academy of Management Journal, 26 (2), 368-376.

- Rahim, M.A. (2001). *Nature of Conflict: Managing Conflict in Organizations*. CT Westport: Quorum Books.
- Rahim, M.A. (2002). *Toward A Theory of Managing Organizational Conflict*. *The International Journal of Conflict Management*, 13 (3), 206-235.
- Robins, S. ve Novaco, R.W. (1999). *Systems Conceptualization and Treatment of Anger*. *Journal of Clinical Psychology*, 55, 325-337.
- Romas, A. ve Sharma, M. (2000). *Practical Stress Management*. USA: Allyn and Bacon.
- Rost, M. (1991). *Listening in Language Learning*. In N.Candlin (Ed), *Applied Linguistics and Language Study* (Pg.1-16). Longman, London.
- Schuerger, J.M. (1979). *Understanding, and Controlling Anger*. In S. Elsenberry and L.E. Patterson (Eds), *Helping Clients with Special Concerns* (Pg.79-102). Houghton Mifflin Company, London.
- Schwartz, A.M. (1998). *Listening in a Foreign Language: Professional Preparation of Teaching Assistants in Foreign Language*. Washington: Center for International Education.
- Scobie, G.E.W. (1975). *Psychology of Religion*. New York: John Wiley and Sons.
- Sharp, S. (2010). *How Does Prayer Help Manage Emotions?*. *Social Psychology Quarterly*, 73 (4), 417-437.
- Silva, A. S. F. ve Laher, S. (2011). *Religious Orientation and Personality Styles in Psychology Students*. *Ife PsychologIA*, 19 (2), 365-379.
- Smith, J.C. (1993). *Creative Stress Management: The 1-2-3 Cope System*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Solmaz, B. ve Şahin, A. (2012). *Ergenlerde Dindarlık ve Sosyal Benlik*. *Marife Dinî Araştırmalar Dergisi*, 12 (2), 145-158.
- Solmuş, T. (2001). *Örgütlerde Kişilerarası-Gruplararası Çatışmalar ve Çatışma Yönetimi*. *Türk Psikoloji Bülteni*, 7 (20), 40-49.
- Soykan, Ç. (2003). *Öfke ve Öfke Yönetimi*. *Kriz Dergisi*, 11 (2), 19-27.
- Spielberger, C.D., Jacobs, G.A., Russell, S. ve Crane, R.S. (1983). *Assessment of Anger: The State-trait Anger Scale*. In J.N. Butcher and C.D. Spielberger (Eds.), *Advances in Personality Assessment* (V.2, Pg.161-189). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Stevens, A. (1999). *Jung*. (Çeviren: Ayda Çayır). İstanbul: Kaknüs Yayınevi.
- Stotland, E., Mathews, J.E., Sherman, E.S., Hansson, O. ve Richardson, B.R. (1978). *Empathy, Fantasy and Helping*. Beverly Hills: Sage Publishers.
- Sweeney, B. ve Carruthers, W. L. (1996). *Conflict Resolution: History, Philosophy, Theory and Educational Applications*. *The School Counselor*, 43, 326-343.

Sun, Y.S. ve Jin, N.C. (2009). *Do Big Five Personality Factors Affect Individual Creativity? The Moderating Role of Extrinsic Motivation*. *Social Behavior and Personality*, 37 (7), 941-956.

Şzilagyı, A.D. ve Wallace, M.J. (1990). *Organizational Behavior and Performance*. London: Harper Collins Publishers.

Şentürk, L. ve Yazıcı, S. (1997). *Diyanet İslâm İlmihali*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Şahin, A. (1993). *Yetiştirme Yurtlarındaki Gençlerin Dinî Duygu, Düşünce, Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Şahin, A. (1999). *İlahiyat, Tıp ve Mühendislik Fakültelerinde Okuyan Öğrencilerde Dinî Hayatın Boyutları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma*. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Şahin, A. (2005). *Ergenlerde Dindarlık-Benlik Saygısı İlişkisi*. Selçuk Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi, 19, 187-197.

Şahin, A. (2007). *Ergenlerde Dindarlık ve Benlik (Dindarlığın Ergen Benliğine Etkisi Üzerine Bir Araştırma)*. Konya: Adal Ofset.

Şahin, A. (2007). *Din Psikolojisinde Bilişsel Yaklaşım: McIntosh'un "Bilişsel Bir Şema Olarak Din" Teorisi Örneği*. Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 23, 35-50.

Şahin, A. (2008). *Dine Psikolojik Yaklaşımlar*. Konya: Adal Ofset.

Şahin, A. (2008). *Ergenlerde Dindarlık ve Empati*. *Marife Dinî Araştırmalar Dergisi*, 8 (1), 149-166.

Şahin, A. (2013). *Reflections on the Possibility of an Islamic Psychology*. *Archive for the Psychology of Religion*, 35, 321-335.

Şahin, A. (2014). *Birlikte Yaşamın Kodları: Dindarlık ve Etnokültürel Empati*. Konya: Aybil Yayınları.

Şahin, H. (2000). *Öfke Denetimi Eğitiminin Çocuklarda Gözlenen Saldırgan Davranışlar Üzerindeki Etkisi*. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3 (26), 47-61.

Şengül, F. (2007). *Dindarlık ve Ruh Sağlığı İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Şimşek, Ö. (2006). *İnsan Dinamiği Kişilik Özelliklerinin İncelenmesine Yönelik Ölçek Geliştirme Çalışması*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Taberanî, Süleymân b. Ahmed (1994). *El-Mu'cemü'l-Kebîr* (Tahkik: Hamdi b. Abdülhamîd). Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye.

Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Abdullah b. Cerîr (1996). *Câmiu'l-Beyân An Te'vîli Âyi'l-Kur'ân I-IX* (Çevirenler: Hasan Karakaya ve Kerim Aytekin). İstanbul: Hisar Yayınları.

Taş, K. (2006). *Dindarlığın Kriterleri Üzerine Tipolojik Bir Araştırma (Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi)*. Adana: Karahan Kitabevi.

Tavris, C. (1989). *Anger: Misunderstood Emotion*. New York: Simon and Schuster.

Tatlılıoğlu, K. ve Karaca, M. (2013). *Öfke Olgusu Hakkında Sosyal Psikolojik Bir Değerlendirme*. International Journal of Social Science, 6 (6), 1101-1123.

Temur, T. (2010). *Dinleme Metinlerinden Önce ve Sonra Sorulan Soruların Üniversite Öğrencilerinin Dinlediğini Anlama Beceri Düzeyine Etkisi*. Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi, 29, 303-319.

Thomas, S.P. (1993). *Women and Anger*. In S.P. Thomas (Ed), *Focus on Women Series* (V.15, Pg.224-242). Springer Publishing Cooperation, New York.

Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre Es-Sülemi (2007). *Sünenü't Tirmizî I-IV*. Dimeşk: Daru İbn Kesir.

Topuz, İ. (2013). *Dindarlık Tipolojileri ile Benlik Saygısı Arasındaki İlişki: Yetişkinler Üzerine Bir Araştırma*. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 30, 139-154.

Tuzcu Eken, D. (2011). *Yabancı Dil Olarak Türkçe ve İngilizce Öğretiminde Temel Düzey Dinleme ve Anlama Etkinliklerinin Karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Ungan, S. (2007). *İlköğretimde Türkçe Öğretimi*. Ankara: Pegem Yayınları.

Uysal, Z. (2006). *Çatışma Çözme Eğitim Programının Ortaöğretim Dokuzuncu Sınıf Düzeyindeki Öğrencilerin Çatışma Çözme Becerilerine Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Uysal, V. (2007). *Kentsel Hayatta Dindarlık ve Oruç İbâdetinin Bireysel-Toplumsal Yansımaları*. Marmara Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi, 32, 19-44.

Ülker, G. (2011). *Evlilik Çatışmasının Sıklık ve Yaygınlığının Bazı Değişkenlere Göre Yordanması*. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Volkan, V.D. (2000). *Kan Bağı: Etnik Gururdan Etnik Teröre*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Volkan, V.D. (2007). *Kimlik Adına Öldürmek: Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme*. (Çeviren: Medine Banu Büyükkal). İstanbul: Everest Yayınları.

Wach, J. (1990). *Din Sosyolojisi*. (Çeviren: Ünver Günay). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Basımevi.

Wall, J. (1990). *Diagnostic Model of Interpersonal Conflict*. New York: Practices in Management Sett Press.

Wasner, M., Longaker, C. ve Borasio, G.D. (2005). *Effects of Spiritual Care Training for Palliative Care Professionals*. Palliative Medicine, 19, 99-104.

- Watson, P. J. (1987). *The Relationship Between Religiosity and Narcissism*. Counseling and Values, 32 (2), 179-184.
- Yaparel, R. (1987). *Dinin Tarifi Mümkin mü ?*. Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 4, 403-414.
- Yavuz, K. (1982). *Din Psikolojisinin Araştırma Alanları*. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 5, 87-108.
- Yavuz, K. (1987). *Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Yavuz, K. (1988). *Günümüzde Din Psikolojisi*. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi, 8, 253-263.
- Yavuzer, H. (1995). *Çocuk Eğitimi El Kitabı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yeğin, H.İ. (2010). *Öfke Duygusu ve Dinî Açıdan Baş Edebilme Yolları*. Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 10 (2), 235-258.
- Yıldız, M. (2006). *Ölüm Kaygısı ve Dindarlık*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Yılmaz, H. (2002). *Türk Müslümanlığı, Dindarlık ve Modernlik*. İslâmiyât Dergisi, 5 (4), 57-66.
- Yiğit, R. (1998). *Hasta ve Ailesine Ölümle Baş Etmelerinde Yardım Etme*. C.Ü.Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi, 2 (2), 9-15.
- Yurtsever, B. (1999). *Dönüşen Organizasyonlarda Paradigmatik Paradoksların Çatışma Yönetimi Tekniği Olarak Kullanılması*. Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Yüce, F. (2009). *Gençlerde Dinî Yönelim ve Kişilik*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

EKLER LİSTESİ

1. KİŞİLERARASI ÇATIŞMA ÇÖZME BECERİLERİNİ DİN TEMELLİ GELİŞTİRME PROGRAMI

PROGRAMIN GENEL AMAÇLARI:

1. Kişilerarası çatışma çözme becerilerini din temelli geliştirme.
2. Kişilerarası çatışmaların yaşanmasını önleyici dinî kişilik geliştirme.

HEDEF KİTLE: Lise Öğrencileri

YETERLİK ALANI: Kişilerarası İlişkiler

OTURUM SAYISI: 11

OTURUM SÜRESİ: 60 Dakika

OTURMA DÜZENİ: U Düzeni

GRUP ÜYE SAYISI: 25

BİRİNCİ OTURUM: TANIŞMA, PROGRAM ve TEMEL KAVRAMLARINI TANIMA

Hedefler:

1. Grup üyelerini tanıma.
2. Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının uygulanması sürecinde uyulması gereken kuralları bilme.
3. Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının amaçlarını bilme.
4. Kişilerarası çatışma ve çatışma çözmenin ne demek olduğunu bilme.
5. Kişilerarası çatışmaların esas ögesi olan insanı, din açısından bir bütün olarak tanıma.

Kazanımlar:

1. Grup üyeleri birbirlerini tanıır.
2. Grup üyeleri, Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme programının uygulanması sürecinde uyulması gereken kuralları bilir.
3. Grup üyeleri, Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme programının amaçlarını bilir.
4. Grup üyeleri, kişilerarası çatışma ve çatışma çözmenin ne demek olduğunu bilir.
5. Grup üyeleri, kişilerarası çatışmaların esas ögesi olan insanı, din açısından bir bütün olarak tanıır.

Materyaller: Kâğıt ve Kalem

Süreç:

Grup üyelerini, “Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programına Hoş geldiniz.” diyerek karşılayınız ve aşağıdaki şekilde bilgilendiriniz:

“Birinci oturumun konularını; grup üyelerinin birbirleri ile tanışması, kişilerarası çatışma ve çatışma çözme, kişilerarası çatışmaların esas ögesi olan insanı din açısından bir bütün olarak tanıma, Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının amaçları ve uygulanması sürecinde uyulması gereken kurallar oluşturacaktır.”

“Bu oturumun sonunda; din açısından insan, Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının amaçları ve uygulanması sürecinde uyulması gereken kurallar, kişilerarası çatışma ve çatışma çözme kavramları hakkında bilgi sahibi olmuş olacaksınız. Ayrıca grup üyeleri birbirleri ile tanışmış olacaktır. Bu oturumda edinilen bilgiler, programdan etkin bir şekilde faydalanmanızı, programa uyum sağlamanızı ve sonraki oturumlara alt yapı oluşturmanızı sağlayacaktır.”

Hedef 1: Grup üyelerini tanıma.

Kazanım 1: Grup üyeleri birbirlerini tanır.

Üyelerden, kendilerini sırasıyla gruba takdim etmelerini isteyin.

Hedef 2: Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme programının uygulanması sürecinde uyulması gereken kuralları bilme.

Kazanım 2: Grup üyeleri, Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının uygulanması sürecinde uyulması gereken kuralları bilir.

“Üyelere, programın uygulanması sürecinde uyulması gereken bir takım olmazsa olmaz kurallar olduğunu, bu kuralları biraz sonra onlarla paylaşacağınızı bunun yanı sıra üyelerin eklemek istedikleri başka kurallar varsa bu kuralları grubun tüm üyelerinin ortak onayı ile grup kuralları listesine alacağınızı vurgulayın.”

“Olmazsa olmaz nitelikteki kurallar şunlardır:

1. Oturumlarda ifade edilen yönergeler iyi dinlenmelidir.
2. Anlaşılamayan konularda soru sormaktan çekinilmemelidir.
3. Söz almadan konuşulmamalıdır.

4. Konuşan kişi dikkatle dinlenmelidir.
5. Konuşan kişinin sözü kesilmemelidir.
6. Hiç kimse için aşağılayıcı, küçük düşürücü ve yargılayıcı ifadeler kullanılmamalıdır.
7. Hiç kimse ile alay edilmemeli ve hiç kimseye lakap takılmamalıdır.
8. Her bir üye etkinliklerde aktif olmaya çalışmalıdır.
9. Konuyla ilgili ifade edilmek istenilen hususlar, çekinilmeden paylaşılmalıdır.
10. İfade edilmek istenilenlerin konuyla ilgili olmasına dikkat edilmelidir.
11. Oturumlardaki paylaşımların gizliliği korunulmalıdır.
12. Hiç kimse ile kişisel çatışmalara girilmemelidir.
13. Oturumlara zamanında gelinmeli ve sürekli katılım sağlanmalıdır.”

Hedef 3: Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının amaçlarını bilme.

Kazanım 3: Grup üyeleri, Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının amaçlarını bilir.

“Üyelerden gönüllülük çerçevesinde, yaşadıkları kişilerarası bir çatışmayı paylaşımlarını, paylaşımda bulunurken aşağıdaki hususlara vurgu yapmalarını isteyin:

- a) Çatışmanın neden kaynaklandığı,
- b) Kendisinin ve karşı tarafın/ tarafların nasıl bir tepkide bulunduğu,
- c) Kendi tepkisinin karşı taraf/ taraflarda oluşturduğu duygu,
- d) Karşı taraf/ tarafların tepkisinin kendisinde oluşturduğu duygu,
- e) Kendi tepkisine ve karşı taraf/ tarafların tepkisine bir eleştirisinin olup olmadığı,
- f) Kendisi ve karşı taraf/ taraflar nasıl bir tepki vermiş olsaydı kişilerarası çatışmanın yaşanmayacağı.”

“Grup üyelerinin paylaşımı alındıktan sonra siz de yukarıda ifade edilen hususlara vurgu yaparak başınızdan geçen bir kişilerarası çatışmayı grup üyeleriyle paylaşın.”

“Paylaşımlardan sonra, kişilerarası çatışma çözme becerilerini din temelli geliştirme programının amaçlarını aşağıdaki şekilde vurgulayın:

Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programıyla, yaşadığımız kişilerarası çatışmalarla ilgili paylaşımlar esnasında vurgu yaptığımız hususlarda grup üyelerinin;

- a) kişilerarası çatışma çözme becerilerini din temelli geliştirmeleri
- b) kişilerarası çatışmaların yaşanmasını önleyici dinî kişilik geliştirmeleri amaçlanmaktadır.”

Hedef 4: Kişilerarası çatışma ve çatışma çözmenin ne demek olduğunu bilme.

Kazanım 4: Grup üyeleri, kişilerarası çatışma ve çatışma çözmenin ne demek olduğunu bilir.

“Grup üyelerine “Kişilerarası çatışma nedir?” ve “Çatışma çözmeyi nasıl tanımlayabiliriz?” şeklinde iki soru yöneltin. Paylaşımlardan sonra kişilerarası çatışma ve çatışma çözme hakkında aşağıdaki şekilde bilgi verin:”

Kişilerarası çatışma, zıt değerler ve birbirlerinin gereksinimlerine aksi yönde müdahale etmeleri nedeniyle bireyler arasında yaşanan uyumsuzluk, zıtlasma, kavga ve sürtüşmelerdir. Çatışmalar, kişilerarası ilişkilerin doğal bir parçasıdır. Her ilişkide az ya da çok ve açık ya da örtülü bir biçimde olmak üzere farklı bileşimlerde yer almaktadır.

Yaşanan çatışmaların olumlu ya da olumsuz bir nitelik kazanmasını sağlayan temel etken, tarafların çatışma sürecinde verdikleri tepkilerdir. Çatışma sürecinde gösterilen olumsuz tepkiler, tarafların yıkıcı olmalarına neden olurken; olumlu tepkiler ise gelişmelerine imkân verecek şekilde yapıcı olmalarını sağlar. Çatışmanın taraflarının verdiği olumlu ve olumsuz tepkiler, yaşanan çatışmanın çözümü adına harcanan çabalardır.

Çatışma çözme; tarafların, aralarındaki uyumsuzlukları yatıştırmak ve olumlu bir sonuca ulaştırmak için uğraştıkları bir süreçtir. Çatışma çözümünde birden fazla yöntem kullanılmaktadır. Yaşanan çatışmalarda hangi yöntemin kullanılacağına

karar verilebilmesi için kullanılan her bir yöntemin olumlu ve olumsuz sonuçları bilinmelidir.

Çatışma çözme stratejilerinde iki farklı boyut vardır. Bunlardan birinci boyut, taraflardan her birinin kendi ilgi ve ihtiyaçlarının doyurulmasına verdikleri önemin derecesi, ikinci boyut ise taraflardan her birinin diğer tarafların ilgi ve ihtiyaçlarına verdikleri önemdir.

Çözülmemiş çatışmalar zaman ve enerji kaybettirir. Yeni çatışmaların ortaya çıkmasına neden olur. Çatışmaların çözümü ise kişilerarası ilişkileri güçlendirir.

Başarılı bir kişilerarası çatışma çözenin anahtarı uygun tepkiyi verebilmek ve uygun tekniği kullanabilmektir. Her bir teknik sonuca ulaşabilmek için farklı yollar sunar.

Hedef 5: Kişilerarası çatışmaların esas ögesi olan insanı, din açısından bir bütün olarak tanıma.

Kazanım 5: Grup üyeleri, kişilerarası çatışmaların esas ögesi olan insanı, din açısından bir bütün olarak tanıma.

“Grup üyelerine “İnsan denilen varlığı nasıl tanımlayabiliriz?” şeklinde bir soru yöneltin. Paylaşımlardan sonra insan hakkında aşağıdaki şekilde bilgi verin:”

İnsan, zeka ve düşünme yeteneği nedeniyle gelişime açık, anlama, anlaşılma ve yargıya varma özellikleri bulunan bir canlıdır. Bu özellikleriyle diğer canlılardan farklı olmakla birlikte biyolojik yapısı ve içgüdüleri açısından onlarla benzer özelliklere sahiptir. Ruhî ve bedenî olmak üzere iki farklı yönü bulunmaktadır. Onun esas özelliklerini, yaratılışını ve yaratılış gayesini bütün mahiyetiyle Kur’ân-ı Kerîm’de de görmek mümkündür. Kur’ân-ı Kerîm, bir din kitabı olmakla birlikte, Allah’ın (c.c.) kul olarak yarattığı insanın bazı zaafalarını, özelliklerini, topluma ilişkisini ve nasıl olması gerektiğini bildirir. Bu niteliği, O’nun bir psikoloji kitabı olduğu anlamına gelmez. Çünkü insanı konu edinirken, Allah, insan ve evren ilişkisini kulluk bağlamında ele alır.

Kur’ân-ı Kerîm’e göre insanoğlu, beşeri ve ekolojik çevreyle ilişkilerini vahiy çerçevesinde dizayn etme sorumluluğuyla yükümlüdür. Taşındığı irade, bu

sorumluluklarını zorunlu kılmaktadır. Çünkü insan, “*Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yükledi. Çünkü insan çok zalim, çok cahildir.*” (33 Ahzâb 72) ayetinden anlaşılacağı üzere irade sahibidir ve iradesini şer doğrultusunda kullanabilmektedir.

Sosyal bir varlık olması nedeniyle, insanın sosyal yönüne ilişkin çok sayıda hüküm, ayet ve hadislerle vurgulanmıştır. Ayet ve hadisler çerçevesinde, İslâm açısından arzulanan insan profili, başkalarının ve kendisinin mutluluğu için sosyal yaşamın içinde varolan, dinî sosyal problem çözme becerilerini içselleştirmiş ve sosyal içerikli problemler karşısında bu becerilerini etkin kullanan birey şeklinde tanımlanabilir. Yaşamdan kendisini soyutlamış ve münzevi bir yaşam süren birey, kâmil bir mü'min olarak değerlendirilmemektedir.

Bireyin maddi ve manevi olmak üzere sonsuz sayıda ihtiyaçları vardır ve bu ihtiyaçlarını tek başına giderebilmesi mümkün değildir. Bu nedenle diğer bireylerle etkileşim içinde olmak zorundadır. Bu etkileşimden, hem birey hem de başkaları açısından alınacak en ideal fayda, etkileşimin birtakım karşılıklı onaylara dayalı olmasına bağlıdır. Birtakım karşılıklı onaylar, sorumluluk bilincini zorunlu kılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'e göre insan, sorumluluk bilinciyle yoğrulmuştur. Sosyal yaşama dair sorumluluklar, Allah'a karşı sorumluluğun birer aracı olma niteliği taşır. Çünkü Allah'a karşı sorumluluklar sadece ibadetlerle yerine getirilememektedir. Bu hususla ilgili olarak, münzevi bir yaşam süren bir sahabiye Hz. Muhammed (s.a.v.): “*Zamanını sadece ibadetlerle meşgul etmen doğru değildir. Şüphesiz senin üzerinde çocuklarının, hanımının, misafirlerinin ve bedeninin hakkı vardır ve her hak sahibine hakkını vermelisin.*” (Buhârî, Savm 55; Müslim, Sıyam 181) şeklinde buyurmak suretiyle sorumluluğun farklı boyutlarına dikkat çekmiştir. Bir başka hadisi şerifinde ise, “*Hepiniz çobansınız ve gözetiminiz altında bulunanlardan sorumlusunuz.*” (Buhârî, Cuma 11; Müslim, İmara 20) şeklinde buyurarak gözetme ve koruma sorumluluğuna dikkat çekmiştir.

“Yukarıda ifade edildiği gibi gerekli bilgilendirmeler yapıldıktan sonra aşağıdaki şekilde bir açıklama yapınız:”

“Kur’ân-ı Kerîm ve Hz. Muhammed’in (s.a.v.) kişilerarası iletişim ve çatışmalarda takip etmemizi emrettiği yol ve tepki tarzları, sonraki oturumlarda görüleceği üzere Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının özünü oluşturacaktır.”

“Oturumun özetini yapın. Üyelerin oturumla ilgili değerlendirme yapmalarına ve soru sormalarına imkân tanıyın. Paylaşmak istedikleri herhangi bir düşünce ve duyguları olup olmadığını sorun. Bir sonraki oturumun konusunu ve zamanını belirterek oturumu tamamlayınız.”



İKİNCİ OTURUM: EMPATİ ve EMPATİ KURABİLME

Hedefler:

- 1.Bilim ve din açısından empati kavramını tanımlayabilme.
- 2.Empati kavramının mahiyetini bilme.
- 3.İyi bir empati kurabilmenin yollarını bilme.

Kazanımlar:

- 1.Grup üyeleri, bilim ve din açısından empati kavramını tanımlar.
- 2.Grup üyeleri, empati kavramının mahiyetini bilir.
- 3.Grup üyeleri, iyi bir empati kurabilmenin yollarını bilir.

Materyaller: Kâğıt, Kalem

Süreç:

“Grup üyelerini, “Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının İkinci Oturumuna Hoş geldiniz” diyerek karşılayınız. Grup üyelerini aşağıdaki şekilde bilgilendiriniz:”

“İkinci oturumun konularını; bilim ve din açısından empati, empati kavramının mahiyeti ve iyi bir empati kurabilmenin yolları oluşturacaktır.”

“Bu oturumun sonunda, bilim ve din açısından empati, empati kavramının mahiyeti ve iyi bir empati kurabilmenin yolları konusunda bilgi sahibi olmuş olacaksınız. Bu konulardaki bilgiler, hem sonraki oturumlara alt yapı oluşturmanıza hem de yaşadığımız kişilerarası çatışmalarda genel bir iletişim perspektifi oluşturabilmenize katkı sağlayacaktır.”

Hedef 1: Bilim ve din açısından empati kavramını tanımlayabilme.

Kazanım 1: Grup üyeleri, bilim ve din açısından empati kavramını tanımlar.

“Grup üyelerini, bilim ve din açısından empati kavramı hakkında aşağıdaki şekilde bilgilendiriniz:”

Sosyal etkileşim örüntüsü, bireylerin anlama ve anlaşılma yetilerinin birbirine olan oranının dengeli olması nispetinde ruh sağlığı için koruyucu bir etki oluşturur. Bu denge, empati kurabilme becerisi olarak değerlendirilir. Sosyal etkileşimde empati kurabilme becerisinin yokluğu, başkalarının duygu ve düşünceleri üzerinde hükmedici olma davranışının sergilenmesine neden olur. Böyle bir davranış ise aktif ve pasif saldırganlığı doğuracaktır.

Empati kurabilme becerisinin doğasında, etkileşimde bulunan bireylerin birbirlerinin zihinlerinde varolan psiko-sosyal dinamiği anlama, hissetme ve onu karşı tarafa resmetme arzusu vardır. Din, bu arzunun yaşanmasını tetikleyici rol oynar ve kişisel hırslardan arınık bir süreç içerisinde ilerlemesine katkıda bulunur. Çünkü bütün yaşamı kuşatıcı bir etkiye sahiptir. Örnek verecek olursak; *“Sizden biriniz kendisi için istediğini başkaları için de istemedikçe gerçek manada imân etmiş olamaz.”* (Buhârî, İmân 7; Müslim, İmân 71, 72; Tirmizî, Kıyâme 59; Nesâî, İmân 19, 33) hadisi şerifi, yaşadığı herhangi bir sosyal problem karşısında bireyi öznel olmaktan alıkoyup, probleme nesnel bir analizle yaklaşma konusunda motive eder. Çünkü hangi öğelerin birbirleriyle bağdaşmadığına ilişkin bilişsel bir vurguda bulunmaktadır. Bu bilişsel vurgunun yanısıra bazı dinî ritüeller de bireyi empatik düşünmeye, hissetmeye ve davranmaya sevkeder. Oruç ibadeti, yoksul insanların içinde buldukları koşulların daha iyi anlaşılıp, hissedilmesine ve onlar için birtakım maddi ve manevi desteğin esirgenmemesine imkân sağlamaktadır.

Hedef 2: Empati kavramının mahiyetini bilme.

Kazanım 2: Grup üyeleri, empati kavramının mahiyetini bilir.

“Grup üyelerini, empati kavramının mahiyeti hakkında aşağıdaki şekilde bilgilendiriniz:”

Empati, iletişim sürecinin üç aşamadan oluşan ve tekrar eden “tez, anti-tez ve sentez” tekniğiyle işlenmesi neticesinde, herhangi bir sentez üzerinde karar kılınmasıdır. Bu durum, sonuç itibarıyla karşılıklı ikna edilmiş olma şeklinde tezahür etmekle birlikte tarafları, karşılıklı onaydan geçen yeni eylemler için motive eder.

Herhangi bir hususta birbirleriyle tutarlılık arzetmeyen en az iki farklı bakış açısı, birbirlerine göre tez veya anti-tez özelliği taşır. Sentez ise, bu iki ögenin etkileşiminin ürünüdür. Etkileşimin öznellikten arınık bir şekilde yaşanması halinde senteze ulaşılabilir. Aksi halde, farklı bakış açıları birbirlerine göre tez veya anti-tez özelliği taşımaya devam edecektir. Öznellikten arınık sosyal bir etkileşim, farklı bakış açılarının birbirlerini tanımalarını, modifiye etmelerini, çürütmelerini, doğrulamalarını veya özgün bir iletişim örüntüsü üzerinde anlaşmalarını sağlar. Ancak böyle bir durumda, bireylerarası ilişkiler sağlıklı bir görünüm arz eder. Varlığımızdan hariç başkalarının varlığı ve onların doğal hakları, sağlıklı bir etkileşimi zorunlu kılmaktadır. Aksi halde, sosyal etkileşim yarar getirmekten çok tahrip edici bir özelliğe bürünecektir. Çünkü anlama ve anlaşılmaya harcanan zaman oranında mutlu yaşanılabilir.

Empati, bilişsel ve duyuşsal olmak üzere iki farklı öge ile yapılanmıştır. Bilişsel öge, iletişimde zihinsel imgeleme tekniği olarak ifade edilebilir. Zihinsel imgeleme tekniği, iletişim içinde bulunan bireyin bakış açısından iletişim konusunu kavrama, analiz etme ve senteze ulaşma sürecidir. Duyuşsal öge ise, muhatabımızın bakış açısından kaynağını alan duyuşsal uyarılmayı yaşamak ve bu uyarılmanın ürettiği sinerjiyi ona yansıtabilmektir. Sinerji, karşı tarafa ses ve beden diliyle yansıtılır. Bireylerarası çatışma hususunda, birlikte karar kılmayı ve karşılıklı onaydan geçen eylemleri zorunlu kılar. Muhatabımızın bakış açısını ve bu bakış açısının ürettiği duyuşsal uyarılmayı içselleştirme davranışını zorunlu kılmaz. Gönüllülüğe dayalı, anlama ve anlaşılma eylemine hizmet eden bilişsel ve duyuşsal içerikli bir çabanın ürünüdür. Din, bu noktada modifiye niteliği taşır. Doğruluk, adalet, affetme, hoşgörü ve kök itibarıyla kontrol altına alma, bağlama, ahlâkî direnç anlamına gelen sabır vb. kavramlara atfettiği önemle, bu çabayı kutsal bir davranış haline getirir. Aynı zaman da bu çabaya nesnellik/objektiflik katar. Dinin takdim ettiği bu objektiflik ilkeleri, ilahî kaynaklıdır. Pro-sosyal davranışların kaynağı ve bu davranışlardan sapmanın panzehiridir. Çünkü, sorumlu davranmaya işaret ederler.

Hedef 3: İyi bir empati kurabilmenin yollarını bilme.

Kazanım 3: Grup üyeleri, iyi bir empati kurabilmenin yollarını bilir.

“Grup üyelerini, iyi bir empati kurabilmenin yolları hakkında aşağıdaki şekilde bilgilendiriniz:”

Empati, etkin bir dinleyici olmayı gerektirir. Dinleme, işitsel verilerin bilişsel şemalar doğrultusunda anlamlandırılması sürecidir. Sadece işitsel bir eylem değildir. İşitsel verilerin anlamlandırılması yönüyle, fiziksel, fizyolojik ve psikolojik süreçleri içeren bir eylemdir. Başkalarını dikkate almayı ve önemsemeyi zorunlu kılar. Önemsenmeyen bir bireye veya fikre, birtakım olumlu katkılarda bulunmak veya onlardan kendi lehimize bir şeyler almak mümkün değildir. Ancak kendilerine ve başkalarına birtakım yapıcı eleştirilerde bulunmayı kişisel gelişimin anahtarı olarak görenler etkin bir dinleyici olabilirler.

Konumumuzu korumaya dönük çabalar, yerinde saymaktan başka bir şey değildir. Çünkü çözüm odaklı eylemlere işaret etmezler; kaçınma, savunma, pasif ve aktif saldırganlık gibi davranışları doğururlar. Hz. Muhammed’in (s.a.v.) daveti karşısında, Kitap ehli Yahudiler, daveti sadece işitmekle yetindikleri için, gerçek Yahudiliği doğrulamak üzere tebliğ edilen İslâm dinine saldırmak ve isyan etmek gibi bir tavır içerisine girmişlerdir. Bu durum ve dinlemenin işitmeden ibaret olmadığı, Kur’ân-ı Kerîm’de şu şekilde ifade edilir: *“Yahudilerin bir kısmı, kelimeleri yerlerinden tahrif edip, dillerini eğerek ve dine saldırarak ‘İşittik (fakat) isyan ettik.’ diyorlar. Dinle, dinlenilmeyesice! Eğer Onlar, ‘Dinledik, itaat ettik, dinle ve bizi de gözet!’ deselerdi onlar için daha hayırlı ve daha doğru olurdu. Ancak küfürleri sebebiyle Allah, Onları rahmetinden uzaklaştırdı. Onların çok azı iman ederler.”* (4 Nisâ 46).

Empati kurabilme becerisi, işitsel veriler dinî bilişsel şemalar doğrultusunda anlamlandırıldığı sürece gerçek anlamda yaşanabilir. Çünkü empati kurabilme becerisinin mayası, ilâhî ahlâktır. İlâhî ahlâkın birer yansımaları olma niteliği taşıyan Esmâ’ül-Hüsna’dan (Allah’ın güzel isimlerinden) hareketle, iyi bir empati için sergilenmesi gereken ahlâkî tavırlar şu şekilde sıralanabilir (Altun, 2006:37-39):

El-Vedûd: Kök itibariyle el-vedd (sevgi) kelimesinden türetilen bu isim, Allah'ın ayırım gözetmeksizin tüm yarattıklarını sevmesi anlamı taşır.

Birinci Ahlâkî Tavr: İletişim içinde bulunulan bireye, herhangi bir ayırım gözetmeksizin sevgi ile yaklaşılmalıdır.

Es-Selâm: Allah'ın her türlü ayıptan selâmette ve uzak olması anlamını taşımakla birlikte, O'nun barış ve esenlik kaynağı olduğu anlamını da taşır.

İkinci Ahlâkî Tavr: İletişim içinde bulunulan bireyin kendisini güvende hissedebilmesi için bir güven atmosferi oluşturulmalıdır.

El-Halîm: Allah'ın, kullarına nazik davranması anlamını taşır.

Üçüncü Ahlâkî Tavr: İletişim içinde bulunulan bireye nazik davranılmalıdır.

Es-Sabûr: Allahın sabırlı olması anlamını taşır.

Dördüncü Ahlâkî Tavr: İletişim içinde bulunulan birey, sabırla dinlenmelidir.

El-Mucîb: Allah'ın, kullarının isteklerine icabet etmesi anlamını taşır.

Beşinci Ahlâkî Tavr: Kurulmak istenen iletişim talebi, olumlu karşılanmalıdır.

El-Mü'min: Allah'ın kullarına güven vermesi anlamını taşır.

Altıncı Ahlâkî Tavr: İletişim içinde bulunulan bireye, yadırganmayacağı ve anlatılanların gizliliğinin korunacağı konusunda güven verilmelidir.

El-Veliyy: Allah'ın kullarına yardımcı ve dost olması anlamını taşır.

Yedinci Ahlâkî Tavr: Sorunlarını paylaşan bireye, sorunlarının anlaşılması ve çözümlenmesi konusunda yardımcı olunacağı mesajı verilmelidir.

El-Fettah: Allah'ın, kullarının işlerini kolaylaştırıcı, onlar için rızık ve rahmet kapılarını açan olması anlamını taşır.

Sekizinci Ahlâkî Tavr: İletişim içinde bulunulan bireye, sorunlarını aşabilmesi için farklı bakış açıları sunulmalıdır.

El-Afûv: Allah'ın kullarına karşı bağışlayıcı olması anlamını taşır.

Dokuzuncu Ahlâkî Tavr: Empati kurulmadan önce, sorun yaşanan birey bağışlanmalıdır.

El-Latîf: Allah'ın, kullarına iyilik ve güzellikle muamele etmesi anlamını taşır.

Onuncu Ahlâkî Tavr: İletişim içinde bulunan bireye, iyilik ve güzellikle muamele edilmelidir.

El-Karîb: Allah'ın herşeye, herşeyden daha yakın olması anlamını taşır.

Onbirinci Ahlâkî Tavr: İletişim içinde bulunan bireye karşı içten ve yakın olunmalıdır.

El-Metîn: Allah'ın çok güçlü olması ve bu nedenle her fiilinde güçlükle karşılaşmaması anlamını taşır.

Onikinci Ahlâkî Tavr: Sorun yaşayan bireyin içinde bulunduğu durumdan, duygusal açıdan negatif yönde etkilenmemek ve böylece ona kolaylıkla yardım edebilmek için, onunla empati kurulduktan sonra kendimize dönülmelidir.

“Oturumun özetini yapın. Üyelerin oturumla ilgili değerlendirme yapmalarına ve soru sormalarına imkân tanıyın. Paylaşmak istedikleri herhangi bir düşünce ve duyguları olup olmadığını sorun. Bir sonraki oturumun konusunu ve zamanını belirterek oturumu tamamlayınız.”

ÜÇÜNCÜ OTURUM: İSLÂMİYET’TE EMPATİ

Hedefler:

- 1.İslâmiyet bağlamında empatik tepki verme.
- 2.İslâmiyet’te empatinin yerini ve önemini bilme.
- 3.Kur’ân-ı Kerîm’deki empati örneklerini, kişilerarası çatışmalarda referans çerçevesi yapabilme.

Kazanımlar:

- 1.Grup üyeleri, İslâmiyet bağlamında empatik tepki verir.
- 2.Grup üyeleri, İslâmiyet’te empatinin yerini ve önemini bilir.
- 3.Grup üyeleri, Kur’ân-ı Kerîm’deki empati örneklerini, kişilerarası çatışmalarda referans çerçevesi yapar.

Materyaller: Kâğıt, Kalem

Süreç:

“Grup üyelerini, “Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının Üçüncü Oturumuna Hoş geldiniz” diyerek karşılayınız ve aşağıdaki şekilde bilgilendiriniz:”

“Üçüncü oturumun konularını; İslâmiyet bağlamında empatik tepkiler, İslâmiyet’te empatinin yeri ve önemi ile Kur’ân-ı Kerîm’de empati örnekleri oluşturacaktır.”

“Bu oturumun sonunda, İslâmiyet bağlamında empatik tepkiler, İslâmiyet’te empatinin yeri ve önemi ile Kur’ân-ı Kerîm’de empati örnekleri konularında bilgi sahibi olmuş olacaksınız. Bu konulardaki bilgiler, sonraki oturumlara alt yapı oluşturmanızı sağlayacak; yaşadığınız kişilerarası çatışmalarda hem genel bir iletişim perspektifi oluşturabilecek hem de sergileyeceğiniz empatik yaklaşımlarda İslâmî değerleri referans olarak kullanabileceksiniz.”

Hedef 1: İslâmiyet bağlamında empatik tepki verme.

Kazanım 1: Grup üyeleri, İslâmiyet bağlamında empatik tepki verir.

“Grup üyelerini, İslâmiyet bağlamında empatik tepkiler hakkında aşağıdaki şekilde bilgilendiriniz:”

Empati, iki farklı tepkiyi bünyesinde barındırır. Birinci tepki, iletişim içinde bulunan bireye belli bir bakış açısı sunabilmek için mevzuyla ilgili verilerden hareket etmektir. İkinci tepki ise, muhataptan gelen veriler doğrultusunda mevzuyla ilgili bakış açımızı sorgulamaktır.

Birinci tepkiye ilişkin olarak Allah (c.c.) Kur’ân-ı Kerîm’de takvanın önemini vurgulamadan önce, Hz.Adem ve eşi ile Şeytan arasında cerayan etmiş bir olaydan bahseder. Böylece verilerden yola çıkarak takvanın önemini insanlara kolaylıkla benimsetir. Olay, Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle anlatılır: *“Allah buyurdu ki: “Ey Adem! Sen ve eşin şu cennete yerleşin, dilediğinizden yiyin, yalnızca şu ağaca yaklaşmayın yoksa zalimlerden olursunuz.” Kendilerinden gizlenen avret yerlerini, şeytan onlara açmak için onlara vesvese verdi ve dedi ki: “Rabbimiz, sizin melek olmanızı veya burada sonsuza değin kalanlardan olmanızı engellemek için size bu ağacı yasakladı. Ben size nasihat edenlerdenim.” şeklinde onlara yemin etti. Böylece onları hileyle aldattı. Ağacı tattıklarında, onların avret yerleri açılıverdi. Cennet yapraklarını üzerlerine örtmeye başladılar. Rableri Onlara: “Ben sizi ağaçtan yasaklamamış mıydım ve şeytan sizin için apaçık bir düşmandır dememiş miydim?” dedi. Her ikisi: “Rabbimiz, biz nefislerimize zulmettik, eğer sen, bizi affetmez ve bize acımazsan hüsrana düşenlerden oluruz.” dediler. (Allah) “Birbirinize düşman olarak inin. Bir zamana kadar yeryüzünde sizin için yerleşilecek yer ve geçinmek vardır. Orada yaşayacaksınız, orada öleceksiniz ve oradan çıkarılacaksınız” dedi. Ey Ademoğulları! Muhakkak size çirkin yerlerinizi örtecek ve sizi süsleyecek elbise indirdik. Takva elbisesi ise işte o, daha hayırlıdır. İşte bu, Allah’ın ayetlerindedir ve öğüt almaları içindir. Ey Ademoğulları! Şeytan sizin anne ve babanızın çirkin yerlerini onlara göstermek için onların elbiselerini soyarak onları cennetten çıkarttığı gibi, sizi de fitneye düşürmesin. O ve onun kabilesi sizi, sizin*

göremeyeceğiniz yerden görürler. Muhakkak biz şeytanları, iman etmeyenlerin dostu kıldık.” (7 A’râf 19-27).

Ayetlerden anlaşıldığı üzere Şeytan kıyamete kadar kişilerarası ilişkiler dahil hayatın her alanında insanları takvadan saptırmak ve uzaklaştırmak için her türlü yolu deneyecektir. Hedef noktası, insanların zaafiyetleridir. Zaafiyetler takvayla işlenmesi halinde ise, Şeytan’a karşı birer savunma silahına dönüşecektir. İnsanın Şeytan’a karşı düşmanlığı, takvadan sapmamaya yönelik bir çabadır. Buna karşın Şeytan’ın insana karşı düşmanlığı, onu takvadan uzaklaştırmaya böylece dünya ve ahirette zillete düşürmeye dönüktür.

İkinci tepki olarak, mevzuyla ilgili bakış açımızı sorgulamanın gereği ve sorgulamanın özünü oluşturması gereken adaletin önemi, Kur’ân-ı Kerîm’de şu şekilde ifade edilir: *“Bir kötülük yaptıklarında “Biz atalarımızı bunun üzerinde bulduk, Allah da bize onu emretti.” dediler. De ki: “Allah asla kötülüğü emretmez. Bilmediğiniz şeyleri Allah’a mı söylüyorsunuz?” De ki: “Rabbim adaleti emretti. Her secde yerinde yüzünüzü doğrultun, dini O’na halis kılarak, O’na dua edin. Sizi O, yarattığı gibi yine O’na döneceksiniz.””(7 A’râf 28-29).*

Ayetler duygu, düşünce ve davranışlarımızı sorgulamaya ve sorgularken tarafsızlığımızı korumamıza işaret etmektedir. Bu iki niteliksel özelliğin içselleştirilmiş varlığının garantisini, adalet anlayışımızın ilahi kaynaklı olmasına dayalıdır.

Hedef 2: İslâmiyet’te empatinin yerini ve önemini bilme.

Kazanım 2: Grup üyeleri, İslâmiyet’te empatinin yerini ve önemini bilir.

“Grup üyelerini, İslâmiyet’te empatinin yeri ve önemi hakkında aşağıdaki şekilde bilgilendiriniz:”

İslâm, kişilerarası ilişkilerde nefsi arzulara kapılmadan başkalarını dikkate almayı ve anlamayı çok önemser. Çünkü İslâm’a göre, nefsi arzulardan arınık bir muhakemeden kaynağını alan duygu, düşünce ve davranışlar, muhatabımızda olumlu duyguların yaşanmasını sağlar. Bu durum, aynı zaman da muhatabımızın gönlünde yer etmemize de vesile olur ki, empati kurabilme becerisinin etkinliğine işaret eder.

Çünkü başkalarının gönlünde yer edinebilmek, onlar tarafından dikkate alınabilmemiz ve önemsenebilmemiz açısından büyük bir önem taşır.

Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sünnetinden kaynağını alan ahlâkî değerler, bir bütün halinde empati kavramını vurgular. Çünkü Allah, İslâm'ı toplumcu bir anlayış üzerine temellendirmiştir. Toplumcu bir anlayışta, hiç kimsenin hak ve hukukunun ihlaline müsaade edilmez. Bu anlayışa göre, edilen her ihlal, ihlal edenin hak ve hukukunun ihlali şeklinde vuku bulur. Allah (c.c) bu durumu Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde ifade eder: *“Kim kötülük yaparsa, onunla cezalanır.”* (4 Nisa 123), *“Kim günah işlerse, işlediği kendisine zarar verir. Allah her şeyi bilendir, Hakim'dir.”* (4 Nisa 111). Hz. Muhammed'in (s.a.v.) *“Sizden biriniz kendisi için istediğini, başkaları için de istemedikçe gerçek manada imân etmiş olamaz.”* (Buhârî, İmân 7; Müslim, İmân 71,72; Tirmizî, Kıyâme 59; Nesâî, İmân 19,33) hadis-i şerifi, başkalarının da bakış açısından yola çıkılarak beklenti içinde olunması gerektiğini vurgular.

Hedef 3: Kur'ân-ı Kerîm'deki empati örneklerini, kişilerarası çatışmalarda referans çerçevesi yapabilme.

Kazanım 3: Grup üyeleri, Kur'ân-ı Kerîm'deki empati örneklerini, kişilerarası çatışmalarda referans çerçevesi yapar.

“Grup üyelerini, Kur'ân-ı Kerîm'deki empati örnekleri hakkında aşağıdaki şekilde bilgilendiriniz:”

İnsanın içinde bulunduğu koşullar, konum, rol, gelişim özellikleri ve yaşam alanı onun olaylara bakış açısını ve beklentilerini belirleyici rol oynamaktadır. Kur'ân-ı Kerîm bu anlayıştan hareketle, insanlara birtakım mesajlar sunar. Başkalarının da dünyasından bakmayı ve ona göre tavır ve duruş sergilemeyi emreder. Bir başka deyişle, empati kavramına atıfta bulunur. Bu atıf, insanlararası etkileşimin sadece türüyle sınırlı değildir; etkileşimin niteliğinin hak ve hukuk eksenli olmasına da dayalıdır. Hayatın bütün alanlarını kuşatıcıdır.

Kur'ân-ı Kerîm, anne-baba ve çocuk arasındaki etkileşim türüyle ilgili empatik duruşu şu şekilde ifade eder: *“Rabbin, kendisinden başkasına ibadet*

etmemenizi ve anne-babaya iyiliği emretti. Eğer onlardan biri veya her ikisi, senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırlarsa onlara “öf” bile deme, onları azarlama, onlara güzel söz söyle.” (17 İsrâ 23). Görüldüğü üzere, anne-baba ve çocuk arasındaki etkileşim türüyle sınırlı olan bu emir, hak ve hukuk eksenlidir. Çünkü bir zamanlar, anne ve babalar çocuklarına karşı, onların bakıma muhtaç, güçsüz ve çaresiz oldukları dönemde koruyucu, kollayıcı ve esirgeci davranışlar içinde bulunmuşlardı. Onların bu davranışlarının kaynağı, Allah’ın merhametinden (2 Bakara 37, 128, 143; 3 Âli-imrân 89, 129; 6 En’am 12) kaynağını alan empatik duygu, düşünce ve davranışlardı. Empatik duygu, düşünce ve davranışları, çocuklarının dünyalarını ahlâk, beden, biliş, sosyal, dil vb. gelişim alanları açısından anlamalarına ve onların beklentilerini karşılamalarına katkı sağlamıştır. Buna karşın anne ve babalar, çocuklarının bir zamanlar kendilerinden bekledikleri koruyucu, kollayıcı ve esirgeci davranışları, yaşlılık döneminde onlardan beklemeye başlarlar. Çünkü yaşlılık nedeniyle bakıma muhtaç, güçsüz ve çaresiz bir hale gelmişlerdir. Onlara karşı empati kurması gerekenler, artık çocuklarıdır. Buna ilişkin ayet, şu şekilde ifade edilir: *“Her ikisine de rahmetten tevazu kanadını indir. Ey Rabbim, onlar beni küçüklüğümde nasıl terbiye ettilerse sen de onlara merhamet et! de.”* (17 İsrâ 24). Ayet, çocukluk dönemindeki bağımlılığa, bağımlılık psikolojisine ve ebeveynlerin çocuklarına karşı koruyucu, kollayıcı ve esirgeyici davranışlarına işaret etmektedir. Bu hatırlatmayla, anne ve babalara karşı sergilenecek empatik duygu, düşünce ve davranışlar için ilahî kaynaklı bir motivasyon oluşturulmaktadır.

Kur’ân-ı Kerîm’in yetim ve öksüzlerle olan etkileşimin empatik bir temele dayalı olması gerektiğine ilişkin mesajları da oldukça manidardır. Yetim ve öksüzlerin korunma, kollanma ve esirgenmeye olan ihtiyaçları, çocuklarına karşı koruyucu, kollayıcı ve esirgeci olma kaygısı taşıyan ebeveynlerin bakış açısından yürek yakıcı bir şekilde vurgulanır. Bu vurgu, şu şekilde ifade edilmektedir: *“Arkalarında zayıf çocuklar bırakacak olmaları durumunda, onların akibetinden kaygı duyanlar başkalarının çocuklarına vasi veya veli olduklarında onlara haksızlık etmekten çekinsinler. Allah’tan sakınsınlar ve doğru söz söylesinler.”* (4 Nisâ 9). Bu ayetle zihinlerde oluşturulan muhakeme, empatik duygu, düşünce ve davranışları doğurmakta, daha da ötesine giderek yetim ve öksüzlerin öz-evlat görülmesi

derecesinde sempatiye dönüşmektedir. Çünkü yetim ve öksüzlerin hak ve hukukunun korunması, aynı zaman da Allah'tan sakınmanın bir alameti olarak takdim edilmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm, *“Yakında Rabbin sana verecek ve sen razı olacaksın. Seni yetim olarak bulup barındırmadı mı? Seni kaybolmuş bulup yol göstermedi mi? Seni fakir bulup zengin etmedi mi? Öyleyse sakın yetime zulmetme. İsteyeni sakın azarlama. Rabbinin nimetini daima an.”* (93 Duhâ 5-11) ayetleriyle de, yetimlere ve birşey talep edenlere karşı tepkimizin belirleyicisinin onların içinde buldukları koşul, konum, rol, gelişim özellikleri, yaşam alanı vb. özellikler olması gerektiğini vurgulamaktadır. Bir başka deyişle muhatabımızı, içinde bulunduğu arka planı dikkate alarak değerlendirmemizi emretmektedir. Bu şekilde yapılacak bir değerlendirme, tepkilerimizin daha âdil olmasına vesile olacaktır.

İslâm, sosyal etkileşimin âdil ve objektif duygu, düşünce ve davranışlarla yapılandırılmasını, takvaya yakınlığın ve Allah'tan sakınmanın bir işareti olarak değerlendirir. Bu durum, aynı zaman da Allah'a bağlılığın bir yansıması olarak değer taşır. Konuyla ilgili ayetler şu şekilde ifade edilir: *“Ey iman edenler! Allah için adaleti ayakta tutup, gözetenler olunuz. Bir topluma olan kininiz, sizi adaletsizliğe sürüklemesin. Adil olunuz. Bu takvaya daha yakındır. Allah'tan sakının. Elbette Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.”* (5 Mâide 8). *“Yetimin malına yaklaşmayın. Ancak ergenlik çağına ulaşıncaya kadar güzel bir şekilde (yönetmek için) yaklaşın. Ölçüyü ve tartıyı adaletle yapın. Hiçbir kimseye gücünün üstünde yük yüklemeyiniz. Akrabanız dahi olsa konuştuğunuz vakit, adil olun. Allah'a olan sözünüzü yerine getirin. Öğüt alınız diye Allah bunları size vasiyyet etti.”* (6 En'âm 152). Görüldüğü üzere Kur'ân-ı Kerîm, âdil olmanın önemine ilişkin vurgusunun yanı sıra kin ve kan bağı, empatinin mayasını teşkil eden adalet duygusu için birer engel olarak görür. İman edenlerin bu konuda dikkatli olmasını ister. Çünkü kin, öfkenin düşmanlığa bürünmüş bir halidir. Bu nedenle bireyin kendisi ve muhatapları için yıkıcı tepkilere neden olmaktadır. Kan bağı ise çoğu zaman bireyde, yakın sosyal çevresine karşı bir sahiplenme duygusu oluşturur ki, bu durum bir döngü halinde sosyal çevrenin de bireye sahiplenmesini sağlar. Sahiplenme döngüsü, zamanla birey ve sosyal çevresine karşılıklı birtakım kazançlar getirir. Birey ve sosyal çevresi, bu

kazançlardan alıkonmamak için çoğu zaman âdil olma duygularını işlevsel kılmaz. Kur'ân-ı Kerîm, âdil olma duygusunu koşullar ne olursa olsun canlı tutmak için *“Onlar diriltileceklerini sanmıyorlar mı?”* (83 Mutaffifin 4) ayetiyle ahirete; *“Kendileri için tam ölçen fakat başkaları için eksik ölçerek, ölçü ve tartıda hile yapanların vay haline!”* (83 Mutaffifin 1-3) ayetleriyle de ahirette sorulacak hesaba dikkat çeker.

“Oturumun özetini yapın. Üyelerin oturumla ilgili değerlendirme yapmalarına ve soru sormalarına imkân tanıyın. Paylaşmak istedikleri herhangi bir düşünce ve duyguları olup olmadığını sorun. Bir sonraki oturumun konusunu ve zamanını belirterek oturumu tamamlayınız.”

DÖRDÜNCÜ OTURUM: PEYGAMBER EFENDİMİZ (S.A.V.) ve EMPATİ

Hedefler:

1.Kişilerarası bir çatışma çözme becerisi olarak empatik yaklaşım sergilemede sahip olunması gereken kişilik özelliklerini Peygamber Efendimizin (s.a.v.) şahsında kavrama.

2.Peygamber Efendimizin (s.a.v.) çocuklara karşı davranışlarındaki empati örneklerini, kişilerarası çatışmalarda referans çerçevesi yapabilme.

3.Peygamber Efendimizin, (s.a.v.) aile bireylerine karşı davranışlarındaki empati örneklerini, kişilerarası çatışmalarda referans çerçevesi yapabilme.

4.Peygamber Efendimizin (s.a.v.) çocuk ve aile bireyleri haricindeki diğer insanlara karşı davranışlarındaki empati örneklerini, kişilerarası çatışmalarda referans çerçevesi yapabilme.

Kazanımlar:

1.Grup üyeleri, kişilerarası bir çatışma çözme becerisi olarak empatik yaklaşım sergilemede sahip olunması gereken kişilik özelliklerini Peygamber Efendimizin (s.a.v.) şahsında kavrar.

2.Grup üyeleri, Peygamber Efendimizin (s.a.v.) çocuklara karşı davranışlarındaki empati örneklerini, kişilerarası çatışmalarda referans çerçevesi yapar.

3.Grup üyeleri, Peygamber Efendimizin, (s.a.v.) aile bireylerine karşı davranışlarındaki empati örneklerini, kişilerarası çatışmalarda referans çerçevesi yapar.

4.Grup üyeleri, Peygamber Efendimizin (s.a.v.) çocuk ve aile bireyleri haricindeki diğer insanlara karşı davranışlarındaki empati örneklerini, kişilerarası çatışmalarda referans çerçevesi yapar.

Materyaller: Kâğıt, Kalem

Süreç:

“Grup üyelerini, “Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının Dördüncü Oturumuna Hoş geldiniz.” diyerek karşılayınız ve aşağıdaki şekilde bilgilendiriniz:”

“Dördüncü oturumun konularını; Peygamber Efendimizin (s.a.v.) çocuklara, aile bireylerine ve diğer insanlara karşı davranışlarındaki empati örnekleri ile empatik yaklaşıma ruh katan kişilik özellikleri oluşturacaktır.”

“Bu oturumun sonunda, Peygamber Efendimizin (s.a.v.) çocuklara, aile bireylerine ve diğer insanlara karşı davranışlarındaki empati örnekleri ile empatik yaklaşıma ruh katan kişilik özellikleri konularında bilgi sahibi olmuş olacaksınız. Bu konulardaki bilgiler, sonraki oturumlara alt yapı oluşturmanızı sağlayacak, yaşadığınız kişilerarası çatışmalarda hem genel bir iletişim perspektifi oluşturabilecek hem de sergileyeceğiniz empatik yaklaşımlarda İslâmî değerler size referans olacaktır.”

Hedef 1: Kişilerarası bir çatışma çözme becerisi olarak empatik yaklaşım sergilemede sahip olunması gereken kişilik özelliklerini Peygamber Efendimizin (s.a.v.) şahsında kavrama.

Kazanım 1: Grup üyeleri, kişilerarası bir çatışma çözme becerisi olarak empatik yaklaşım sergilemede sahip olunması gereken kişilik özelliklerini Peygamber Efendimizin (s.a.v.) şahsında kavrar.

“Grup üyelerini, Peygamber Efendimizin (s.a.v.) empatik yaklaşıma ruh katan kişilik özellikleri hakkında aşağıdaki şekilde bilgilendiriniz:”

Hz. Muhammed (s.a.v.) nezaket, merhamet, affetme, hoşgörü, adalet, bağlılık, güvenilirlik, hemhâl olma vb. konulardaki özellikleriyle bir ahlâk abidesiydi. Bu ahlâki özellikleriyle her döneme hitap eden bir örnek insan ve son peygamberdi. Ahlâk modeli, evrensel değerleri taşıyıcı özelliğinin ötesinde; bütün kültürlerin, güzel özellikleriyle kendisini onda temsil bulduğu bir cevherdi. Çünkü O, kendisine vahy edileni yaşıyor ve tebliğ ediyordu. Tebliğ ettiği mesajlar ve yaşam modeli arasındaki tutarlılık, insanların gönlünde güvenilir bir insan sıfatıyla yer edinmesini

sağlamıştı. Allah (c.c.) O'nun ahlâkının örnekliğini şu şekilde ifade eder: *“Hiç şüphesiz sen büyük bir ahlâk üzeresin.”*(68 Kalem 4). *“And olsun! Umudunu Allah'a ve ahiret gününe bağlayıp, Allah'ı çokça zikreden sizler için Allah'ın Rasûlü'nde en güzel örnek vardır.”*(33 Ahzâb 21). Bu ayetler, Peygamber Efendimizin (s.a.v.) ahlâk modelini, bütün ahlâk modelleri için bir ölçü, bir başka deyişle mihenk taşı olarak takdim eder.

Hız. Muhammed (s.a.v.) doğmadan önce babasını kaybetmişti. Yoksul bir çocukluk evresi yaşadı. Gençlik yıllarında güvenilir, şefkatli, âdil, çalışkan, bağışlayıcı vb. güzel özellikleriyle insanların sevgisini kazandı. İdeal bir tüccar, eş, siyasi ve askeri liderdi. Çünkü O, yaşama dair bütün hususlarda Allah'ın (c.c.) vahy ettiği mesajları yaşamakla; kısa, öz ve etkili bir şekilde tebliğle yükümlü kılınmıştı. O'nun ahlâk modelinin mükemmelliği, kaynağının vahiy olmasından ileri gelir. *“O'nun ahlâkı, bizâtihi Kur'ân-ı Kerîm ahlâkı'ydı.”* (Müslim, Müsâfirîn 139). *“Muhakkak ki iyilik edenlere Allah'ın rahmeti yakındır.”* (7 A'râf 56) ayeti, O'nun üzerindeki rahmetin ve insanlara karşı sarsılmaz merhametinin delilidir. O, bu delilden hareketle şöyle buyurur: *“Merhametin, Allah'tan karşılığı rahmettir. O halde yeryüzündekilere karşı merhametli olun ki, gökte bulunanlar da size rahmet etsinler...”* (Tirmizî, Birr 16; Ebû Dâvûd, Edeb 66). *“İnsanlara karşı merhametli olmayana Allah, rahmette bulunmaz.”* (Buhârî, Tevhid 2, Edeb 27; Müslim, Fedâil 66; Tirmizî, Birr 16).

Hedef 2: Peygamber Efendimizin (s.a.v.) çocuklara karşı davranışlarındaki empati örneklerini, kişilerarası çatışmalarda referans çerçevesi yapabilme.

Kazanım 2: Grup üyeleri, Peygamber Efendimizin (s.a.v.) çocuklara karşı davranışlarındaki empati örneklerini, kişilerarası çatışmalarda referans çerçevesi yapar.

“Grup üyelerini, Peygamber Efendimizin (s.a.v.) çocuklara karşı davranışlarındaki empati örnekleri hakkında aşağıdaki şekilde bilgilendiriniz:”

Çocuk, Allah'ın insana bir lütfudur. Çünkü insan neslinin devamı, ancak çocukla mümkündür. Sağlıklı bir toplum, sağlıklı yetişmiş bireylerden oluşur. Bu

nedenle ebeveynlerin asli görevi, çocuklarını sağlıklı bir şekilde yetiştirmektir. Sağlıklı bir eğitim, empati ile işlenmesi neticesinde mümkündür.

Hz. Muhammed (s.a.v.) insanlarla iletişimini gelişim dönemi, statü, rol, kişilik, kavrayış düzeyi vb. özellikleri dikkate alarak empati ile yapılandırmıştır. O'nun empatik duygu, düşünce ve davranışlarının özünü merhamet, şefkat ve sevgi duyguları oluşturmaktadır. Bu duygularını çocuklardan esirgememiş, onları severken bir akranıymış gibi onlara davranmıştır. Çünkü merhamet, şefkat ve sevgi duygularının asıl anlamı, sadece O'nun duygu dünyasından akseder.

Peygamber Efendimizin (s.a.v.) İbrahim adında bir oğlu vardı. O'nun vefatı nedeniyle çok üzülmüş; gözyaşlarına boğulmuştu. O an orada bulunanlar, bu hâli karşısında, *“Allah'ın Rasûlü de mi ağlar?”* dediler. Bu söz karşısında, Peygamber Efendimiz (s.a.v.) *“Evet, Allah'ın Rasûlü de ağlar! Çünkü ağlama, rahmet ve şefkat duygularının ifadesidir. Şüphesiz göz ağlar, kalp mahzun olur... Ey İbrahim! Senin ayrılığında çok mahzun ve kederliyiz.”* demişti (Buhârî, Cenâiz 43).

Kızına her misafir oluşunda, *“Torunlarımı bana getirin!”* der, onları kucağına alır, okşar, sever ve koklardı (Tirmizî, Menakıb 30). *“En iyi Kureyş kadınları evlatlarına, onların çocukluklarında en şefkatli davranmış olanlardır.”* derdi (Buhârî, Nafakât 9). Birgün Hz. Muhammed (s.a.v.) çocuklarla oynuyor, onları kucağına alıyor ve sevip, okşuyordu. Bu duruma şaşırıp kalan göçebe bir Arap, Peygamber Efendimize şöyle seslendi: *“Çocukları böyle okşayıp, sever misiniz? Onları biz hiç böyle okşayıp, sevmeyiz!”* Göçebe Arab'ın bu tepkisine, Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şaşırıldı. Üzgün bir üslupla şöyle bir karşılıkta bulundu: *“Allah gönlünden merhameti alıkoymuşsa ben ne diyebilirim.”* (Buhârî, Edeb 18, 22). Bir başka rivayete göre, Akra'b.Hâbis, Peygamber Efendimizin, (s.a.v.) torunu Hasan'ı öpmesini garip karşılamış ve şöyle demişti: *“On evlat babasıyım. Ancak evlatlarımdan hiçbirini öpmedim.”* O'nun bu hâline üzülen Hz. Muhammed, (s.a.v.) *“Merhametli olmayana merhamet edilmez.”* dedi (Buhârî, Edeb 18; Müslim, Fedâil 65; Tirmizî, Birr 12; Ebû Dâvûd, Edeb 156). Hz. Peygamber'in (s.a.v.) çocuklara karşı merhamet, şefkat ve sevgi yüklü yaklaşımı, onların duygularına nüfûz edebilmenin zirvesini ifade eder. Bu yaklaşım, çocuklarla kurulan mükemmel empatik bir iletişimden başka bir şey değildir.

Çocuklar, Allah Rasûlü'nün (s.a.v.) nazarında yetişkinlerle eşdeğerti; onların sadece gelişim dönemlerine göre değışen psiko-sosyal ihtiyaç ve özellikleri vardı. Bu bakış açısından hareketle, sevgi ve önemsenme ihtiyaçlarına hitap etmek için çocuklarla selâmlaşırđı. (Buhârî, İsti'zân 15). Onlarla sohbet eder, onların anlayabileceği bir dille konuşur, onları kucaklar, okşar ve öperdi (Buhârî, Edeb 22). Bazen de onlarla oynar ve şakalaşırđı (Buhârî, İlm 18). Mahmûd İbnu'r Rabî', çocukken Peygamber'le (s.a.v.) olan bir hatırasını şöyle anlatır: *“Beş yaşıındaydım. Rasûlullah (s.a.v.) benimle oynamak için ağzına su aldı ve üzerime püskürttü.”* (Buhârî, İlm 18).

Enes'in (r.a.) Ebû Umeyr lakablı kardeşinin oyun yıllarıydı. Çok sevdiği için kuşlarla özenle ilgilenirdi. Kesin bilinmemekle birlikte, ilgilendiği kuşlar “Ğumeyr” türü kuşlardı veya kuşlarına “Ğumeyr” ismini vermişti. Hz. Peygamber (s.a.v.) günlerden birgün Ebû Umeyr'in kederli bir haliyle karşılaştı. O an orada bulunanlara Ebû Umeyr'in neden üzgün olduğunu sordu. *“Kuşu öldü.”* dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) O'nu sakinleştirmek için, *“Ey Ebû Umeyr, ne yaptın Ğumeyr?!”* şeklinde şaka vari ve kafiyeli bir söz sarf etti (Buhârî, Edeb 81, 112; Müslim, Edeb 30; Ebû Dâvûd, Edeb 69; Tirmizî, Salât 131, Birr 57).

Câbir b. Semure (r.a.) Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) çocuklarla iletişimine ilişkin hatıralarını şöyle anlatır: *“Rasûlullah, çocukluk yıllarımda kendisiyle kıldığım ilk namaz sonrası, evine doğru yol aldı. O'na yol boyunca eşlik ettim. Evine vardığımızda kendisini karşılayan çocukların yanaklarını ve yanağıını okşadı.”*(Müslim, Fezâil 80). Rasûlullah bütün çocuklarla, onların herhangi bir beşeri özelliğini dikkate almaksızın özel ilgilenirdi. Hizmetinde bulunan ve Yahudi olan çocuğun hastalandığını duydu. Bu haber üzerine O'nu ziyaret etti.(Buhârî, Cenâiz 80, Mardâ 11; Ebû Dâvûd, Cenâiz 5).

Rasûlullah (s.a.v.) Mekke'de kendisini karşılayan Abdulmuttalib'in çocuklarından birini deve üzerinde arka tarafına, diğerini ise ön tarafına bindirdi. (Nesâi, Menâsik 121). Rasûlullah (s.a.v.) namaz ibadeti esnasında kendisine yaklaşan torunlarından Umâme bt. Zeyneb ve Ebû'l-Âs b. Rabîa'yı sırtına aldı. Onları her secdeye varışında yavaşça yere indiriyor, kıyama kalkarken sırtına alıyordu. (Buhârî, Salât 106; Müslim, Mesâcid 41-43; Ebû Dâvûd, Salât 165). Abdullah b. Şeddâd,

babasının bu rivayete yakın bir hatırasını şu şekilde paylaşır: “Vakit, akşam veya yatsı namaz vaktiydi. Rasûlullah (s.a.v.) torunlarından Hasan veya Hüseyin ile birlikte namaza geldi. Tekbirle namazı kıdırmaya başladı. Secde esnasında, uzun bir süre durdu. Bu durum beni meraklandırdı. Bunun üzerine başımı kaldırdım. Torunu, Rasûlullah’ın (s.a.v.) sırtındaydı. Bu bakışın ardından secdeye vardım. Namaz sonrası, Peygamber Efendimize (s.a.v.) şöyle seslendiler: “Ey Rasûlullah! (s.a.v.) Namaz esnasında uzun süren secde nedeniyle vahiy indi veya bir vâkıa yaşandı zannettik!” Bu seslenişe Rasûlullah! (s.a.v.) şu şekilde cevap verdi: “Ne vahiy indi ne de bir vâkıa yaşandı. O esnada torunum sırtıma çıktı. Bu arzusu dinmeden O’nu yere indirmedi ve inmesini bekledim.” (Nesâî, İftitah 83).

Ya’la b. Mürre’nin (r.a.) rivayetine göre; “Rasûlullah (s.a.v.) birkaç sahabî eşliğinde, kendilerine yapılan davete icabet etmek üzere yol alıyordu. Yol üzerinde torunu Hüseyin’in çocuklarla oynadığını gördü. O’nu tutmak istedi. Bu durum karşısında torunu Hüseyin, sağa ve sola doğru kaçtı. Rasûlullah (s.a.v.) O’nun sağa ve sola kaçışını taklit ederek yakalayınca kadar arkasından koştu. O’na ulaştıktan sonra, çenesinin altını ve ensesini tutup, yanağını öptü. “Hüseyin bendendir, ben de Hüseyin’denim! Kim Hüseyin’i severse Allah da onu sevsin...” buyurdu” (İbn Mâce, Sunne 11).

Bir başka rivayete göre ise, Ummu Hâlid isimli bir sahabî çocukluk yıllarında babasının Rasûlullah’a (s.a.v.) yaptığı ziyarete eşlik etmişti. Ziyaret esnasında Rasûlullah’ın (s.a.v.) Nübüvvet mührüyle oynadı. Bu davranışı nedeniyle babası tepki gösterdi. Babasının tepkisi karşısında Hz.Peygamber (s.a.v.) “Çocuğa müdahale etme!” dedi ve ardından çocuğa yöneldi. Üzerinde sarı bir elbise vardı. “Elbisen sırtında paralansın!” şeklinde dua etti ve O’nunla şakalaştı (Buhârî, Edeb 17).

Bu rivayetler, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) çocuklara karşı sergilediği empatik duygu, düşünce ve davranışlarının birer işaretleridir.

Hedef 3: Peygamber Efendimizin, (s.a.v.) aile bireyelerine karşı davranışlarındaki empati örneklerini, kişilerarası çatışmalarda referans çerçevesi yapabilme.

Kazanım 3: Grup üyeleri, Peygamber Efendimizin, (s.a.v.) aile bireyelerine karşı davranışlarındaki empati örneklerini, kişilerarası çatışmalarda referans çerçevesi yapar.

“Grup üyelerini, Peygamber Efendimizin, (s.a.v.) aile bireyelerine karşı davranışlarındaki empati örnekleri hakkında aşağıdaki şekilde bilgilendiriniz:”

Sağlıklı aile içi ilişkiler, aile içi iletişimin empatik duygu, düşünce ve davranışlarla temellendirilmesi neticesinde mümkündür. Empati ile temellendirilmiş iletişim, sevgi, esneklik ve sabır kavramlarıyla işlenmiştir. Bu iletişim tarzı aile üyelerini anlamaya, sevgiyle gönüllü olmayı ve onlar tarafından anlaşılmaya, sabırlı olmayı gerektirir. Ancak o zaman, kendimizi fevri olmaktan alıkoyabilir ve fevri davranışlarından sakınabiliriz. Çünkü şiddet içeren bütün davranışların altında anlama ve anlaşılmanın önemini yeterince kavranmamış olması yatar.

Sonsuz sayıdaki ihtiyaçlarına, kendi kendine yetememesi insanı sosyal bir varlık kılmıştır. Onun ilk sosyal çevresi, bakımından sorumlu kişilerden oluşur. Bunlar çoğunlukla anne ve babalardır. Anne ve babalar, çocuklarının her bir gelişim döneminde üstlendikleri fizyolojik, bilişsel, duygusal ve sosyal destek nedeniyle, bebeklikten yetişkinliğe kadar süren bir gelişim sürecinin mimarlarıdır. Bu durum, İslâm açısından ailenin varlığına verilen önemin önemli nedenlerinden birini oluşturur.

Ailenin ana, baba ve çocuk olmak üzere üç önemli ögesi vardır. Bu üç ögenin birbirlerine karşı sorumlulukları konusunda din, önemli ve belirleyici bir rol oynamaktadır. İslâm, çocuğun temel ihtiyaçlarının giderilmesinden ve onun eğitiminden babayı sorumlu kılmıştır. Baba kendisine yüklenen bu sorumlulukla, annenin çocuğuna karşı sorumluluklarını tamamlayıcı rol oynar. Bu durum karşısında çocuğa düşen sorumluluk, anne ve babasına karşı sevgi ve saygısını esirgememek; ihtiyaç hissetmeleri halinde onlara karşı koruyucu ve kollayıcı olmak ve bu davranışlarını Allah’ın rahmeti ve affı için birer araç olarak görmektir.

Hız. Peygamber (s.a.v.) doğmadan önce babasını kaybetmiş ve altı yaşındayken de öksüz kalmıştı. Bu nedenle, onlara karşı görev ve sorumluluklarını ifa edememiş ve onların ayrılığının acısını çok derin hissetmişti. Bir rivayete göre, savaşmak üzere kendisinden izin talep eden Câhime adlı bir sahabîye, Hız. Peygamber (s.a.v.) annesinin yaşayıp, yaşamadığını sordu. Bu soru karşısında “Evet!” şeklinde karşılık aldı. Bunun üzerine “Git annenın hizmetinde bulun! Çünkü Cennet annelerin ayakları altındadır.” şeklinde buyurdu (Nesâî, Cihâd 6).

Annesinin henüz İslâm’a inanmadığı bir vakit, kendisine ziyareti karşısında Hız. Peygamber’in (s.a.v.) eşlerinden Esmâ (r.a.): “Ya Rasûlallah! Annem ziyaretime geldi. O’nunla ilgileneyim mi?” şeklinde Hız. Peygamber’e (s.a.v.) seslenmiş, bu suali karşısında Hız. Peygamber (s.a.v.) “O’nunla ilgilen!” şeklinde karşılık vermiştir (Müslim, Zekât 49, 50).

İslâm’ı din olarak kabul etmediği halde, bir anneye karşı empatik yaklaşımın sergilenmesi hususunda Hız. Peygamber’in (s.a.v.) gösterdiği hassasiyetin kaynağı Kur’ân-ı Kerîm’dir. Kur’ân-ı Kerîm, anne ve babaya karşı empatik yaklaşımın sergilenmesini herhangi bir koşula bağlamaz. Bu hususta Kur’ân-ı Kerîm’de çok sayıda ayet vardır. Bu konuya ilişkin örnek iki ayet şu şekildedir: “*Biz insana ana ve babasına iyilik etmesini tavsiye ettik. Annesi onu güçsüzlük üstüne güçsüzlükle taşımıştır. Onun süttten kesilmesi de iki yılda olur. Bana, anne ve babana şükret! Dönüş yalnızca banadır. Eğer onlar, bilmediğin şeyi bana ortak koşman için seni zorlarlarsa, onlara itaat etme. Ancak dünyada onlarla iyi geçin ve sen bana dönenlerin yoluna uy. Sonra dönüşünüz bana olacaktır. Ben de sizlere neler yapmakta olduğunuzu haber veririm.*” (31 Lokmân 14-15).

Hedef 4: Peygamber Efendimizin (s.a.v.) çocuk ve aile bireyleri haricindeki diğer insanlara karşı davranışlarındaki empati örneklerini, kişilerarası çatışmalarda referans çerçevesi yapabilme.

Kazanım 4: Grup üyeleri, Peygamber Efendimizin (s.a.v.) çocuk ve aile bireyleri haricindeki diğer insanlara karşı davranışlarındaki empati örneklerini, kişilerarası çatışmalarda referans çerçevesi yapar.

“Grup üyelerini, Peygamber Efendimizin (s.a.v.) çocuk ve aile bireyleri haricindeki diğer insanlara karşı davranışlarındaki empati örnekleri hakkında aşağıdaki şekilde bilgilendiriniz:”

“Allah’ın rahmeti vesilesiyle sen onlara nazik davrandın. Şayet kaba ve katı kalbli birisi olsaydın, elbette onlar etrafından dağılırlardı.” (3 Âl-i İmrân 159) ayetinden anlaşılacağı üzere Hz. Muhammed’in (s.a.v.) insanî ilişkilerinin özü, sevgi, acıma, şefkat ve merhamet duygularından oluşmaktaydı. Bu nedenle hasımları dâhil hiçkimseye karşı aşırı bir tepki içerisinde bulunmamıştır. Çünkü O, *“Biz seni ancak âlemlere bir rahmet olarak gönderdik.”* (21 Enbiyâ 107) ayetinden anlaşılacağı üzere bir sevgi peygamberiydi. Bir vakit kendisinden müşriklere bedduada bulunmasını talep eden bir grup insana sevgi peygamberi olma özelliği nedeniyle şöyle bir karşılık vermiştir: *“Bedduada bulunmak için değil, yalnızca rahmet için gönderildim.”* (Müslim, Birr 87).

O, müminler için iletişimde empatik yaklaşımın önemini; müminlerin birbirleri hakkında olması gereken duygu, düşünce ve davranışlarını şöyle bir benzetmeyle dile getirirdi: *“Birbirlerine olan sevgisi, acıma ve şefkat duygularıyla müminler, bir vücudun organlarıdır. Organlardan biri hastalandığında, diğerleri de bu durum nedeniyle rahatsızlanır.”* (Buhârî, Edeb 27; Müslim, Birr 66).

Hz. Muhammed (s.a.v.) iletişimde empatik yaklaşıma verdiği önem nedeniyle, hiçkimseyi hatalarından dolayı kesinlikle kırmazdı, ikâzlarda bulunurken herhangi bir kimseye işaret etmeden imâlarda bulunurdu (Buhârî, Ezân 92). O’na göre insan olmak, değer görmek için yeterli bir ölçüttü. O’nun gözünde herkes eşit değerliydi. Peygamber ve devlet başkanı şeklindeki özel konumunu kullanarak hiçkimse için eziyet edici olmadı ve birilerinin birileri için eziyet edici olmasını da

görmezlikten gelmedi (Buhârî, İman 22, Itk 15, Edeb 44; Müslim, Eymân 40; Ebû Dâvûd, Edeb 133; Tirmizî, Birr 29).

Bir vakit hizmetçilerine attığı tokat nedeniyle babası, hem Muaviye b. Süveyd'i hem de hizmetçiyi karşısına aldı. Hizmetçiden Muaviye b. Süveyd'e tokat atmasını istedi. Hizmetçi O'nu affettiğini söyledi ve tokat atmak istemedi. Bu olayın ardından Muaviye b. Süveyd'in babası şöyle dedi: *“Mukarrinoğullarından biri hizmetçilerine tokat atmıştı. Olayın kulağına gitmesi üzerine Rasûlullah (s.a.v.) hizmetçinin azad edilmesini istedi. Sadece bir hizmetçileri olduğu bilgisi üzerine imkân elde edilene kadar hizmetçinin hizmetinden faydalanmasına müsaade etti. İmkân elde edildiği vakit hizmetçinin azad edilmesini istedi.”* (Müslim, Eymân 31; Tirmizî, Nüzür 14; Ebû Dâvûd, Edeb 133).

Ebû Mes'ûd el-Bedrî'nin (r.a.) kölesine kamçıyla vurmasına Rasûlullah'ın (s.a.v.) müdahil olması ile ilgili hatırası şöyledir: *“Kölemi kamçılarken “Ebû Mes'ûd, bil ki!” şeklinde öfkeyle ifade edilen bir ses duydum. Öfkeli ifade edilişi nedeniyle sesin kime ait olduğunu çıkaramadım. Bana doğru gelenin Rasûlullah (s.a.v.) olduğunu farkettim. Yaklaştıkça “Ebû Mes'ûd bil ki!” demeye devam ediyordu. Bana vardığında, şöyle dedi: “Ebû Mes'ûd! Bil ki! Bu köleye olan hükmün, Allah'ın sana olan kudretinden daha azdır.” Bu uyarı nedeniyle “Bu andan itibaren hiçbir zaman köleye dokunmayacağım.” şeklinde karşılık verdim* (Müslim, Eymân 34; Ebû Dâvûd, Edeb 133; Tirmizî, Birr 30).

Rasûlullah (s.a.v.) İslâm'ı şefkatle tebliğ ederdi. Ebû Mûsa (r.a.) ve Muaz'ı, Yemen'de İslâm'ı tebliğle görevlendirmiş; tebliğ esnasında dikkat edilmesi gereken hususları şöyle buyurmuştu: *“İnsanları güzellikle İslâm'a çağırın. Müjdeleyin, sevdiren. Kolaylaştırın. Uyumlu olun.”* (Buhârî, Megâzî 60, İcâre 8, İstitâbe 2, Ahkâm 7, 12; Müslim, Cihâd 7, Eşribe 71; Ebû Dâvûd, Hudûd 1; Nesâî, Tahâret 4).

Hiz. Muhammed (s.a.v.) kendisine iletilen talepleri, talepte bulunan bireyin özelliklerini gözönünde bulundurarak değerlendirirdi. Kendisini memur olarak atmasını isteyen Sahabe Ebû Zerr'e (r.a.) şöyle buyurmuştu: *“Ey Ebû Zerr, güçlü değilsin. Gereği yerine getirilemeyen memurluk emanetinin ahiretteki sonu, rezillik ve nedâmettir. Her kim memuriyete layık olur ve onun gerektirdiğini hakkıyla*

üstlenirse o zaman başka.” (Müslim, İmâret 17; Ebû Dâvûd, Vesâyâ 4; Nesâî, Vesâyâ 10).

Hz. Muhammed (s.a.v.), kendisine problemlerini anlatırken tedirgin olanları, birtakım sakinleştirici ifadelerle rahatlatırdı. Bir vakit, korkudan titreyerek derdini anlatmaya çalışan bir adamı şöyle rahatlatmıştı: *“Rahat ol! Kral değilim, güneşte kurutulmuş et yiyen bir kadının oğluyum.”* (İbn Mâce, Et’ime 30).

Hz. Muhammed (s.a.v.) davranış, görünüm, ifade ve vücut diliyle sosyal çevresindeki insanlar için rahatsız edici olmamaya özen gösterirdi. Bu nedenle dış temizliğini ve güzel kokuyu çok önemserdi (Buhârî, Cumu’a 2, 3, 12, Ezân 161, Şehâdât 18; Muvattâ’, Cumu’a 4; Müslim, Cumu’a 5; Ebû Dâvûd, Tahâret 129; Nesâî, Cumu’a 6, 8; Tirmizî, Salât 381). Saçlarının dağınıklığıyla hoş bir görünüm vermeyenleri ikâz ederdi (Ebû Dâvûd, Libâs 17). Terin hoş olmayan kokusunu önlemek amacıyla haftada en az bir defa boyca temizlenmeyi ve bülüğ çağındaki herkesin Cuma günleri boy abdesti almasını tavsiye etmiştir (Muvattâ’, Cumu’a 2).

Hz. Muhammed (s.a.v.) zor durumda olanların en büyük yardımcısıydı. Yolculuklarda, güçsüzlükleri nedeniyle hayvanlarını kervana yetiştiremeyenlere eşlik eder; hayvanları kervana ulaştırmaya çalışırdı (Ebû Dâvûd, Cihâd 103).

Hz. Muhammed (s.a.v.) kendisine karşı kaba davrananlara da hoşgörülüydü. Bir vakit aniden bineğinin yularından tutarak ilerlemesine engel olan bir adam, cennetle ödüllendirilmesine vesile olacak bir amel buyurmasını istedi. Adamın tavrı, orada bulunanlar tarafından kaba bulundu ve adama müdahale edilmek istendi. Hz. Muhammed (s.a.v.) bir zaruriyetinin olabileceği gerekçesiyle, adama müdahale edilmesini istemedi. Ardından adama şöyle buyurdu: *“Hiçbir şeyi ortak koşmadan Allah’a kulluk etmek, zekât vermek ve sila-ı rahimde bulunmak!”* (Buhârî, Zekât 1, Edeb 10). Hz. Muhammed (s.a.v.) üzerinde bulunan ve kenarları çok sert bir hırkayı arkadan kaba bir şekilde çekerek boynuna zarar veren bedevînin kendisine de ganimetten pay verilmesi isteğini dikkate almıştı (Buhârî, Libâs 18, Humus 19, Edeb 68).

Hz. Muhammed (s.a.v.), en şiddetli hasımları dahil hiçbir kimseden intikam alma davranışı içinde bulunmamış aksine hep affedici olmuştur (Buhârî, Menâkıb 23,

Edeb 80, Hudûd 10; Müslim, Fedâil 77, Edeb 4). Kureyşliler'in kendisine karşı yaptıkları savaşlara, girişikleri öldürme girişimine; saldırganlık, hakaret ve alay içeren bütün tavırlarına rağmen onları Mekke'nin fethinde affetmiştir (Ebû Dâvûd, Cihâd 117).

“Oturumun özetini yapın. Üyelerin oturumla ilgili değerlendirme yapmalarına ve soru sormalarına imkân tanıyın. Paylaşmak istedikleri herhangi bir düşünce ve duyguları olup olmadığını sorun. Bir sonraki oturumun konusunu ve zamanını belirterek oturumu tamamlayınız.”



BEŞİNCİ OTURUM: ÖFKE ve ÖFKE ile DİNÎ AÇIDAN BAŞEDEBİLME

Hedefler:

- 1.Öfke duygusunun ne demek olduğunu bilme.
- 2.Öfke duygusunu harekete geçiren etkenleri bilme.
- 3.Öfke duygusunun derecelerini bilme.
- 4.Öfke ile dinî açıdan başedebilme.

Kazanımlar:

- 1.Grup üyeleri, öfke duygusunun ne demek olduğunu bilir.
- 2.Grup üyeleri, öfke duygusunu harekete geçiren etkenleri bilir.
- 3.Grup üyeleri, öfke duygusunun derecelerini bilir.
- 4.Grup üyeleri, öfke ile dinî açıdan başeder.

Materyaller: Kâğıt, Kalem

Süreç:

“Grup üyelerini, “Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının Beşinci Oturumuna Hoş geldiniz” diyerek karşılayınız ve aşağıdaki şekilde bilgilendiriniz:”

“Beşinci oturumun konularını; öfke duygusu, öfke duygusunu harekete geçiren etkenler, öfke duygusunun dereceleri ve öfke ile dinî açıdan başedebilme oluşturacaktır.”

“Bu oturumun sonunda, öfke duygusunun mahiyeti, öfke duygusunu harekete geçiren etkenler, öfke duygusunun dereceleri ve öfke ile dinî açıdan başedebilme konularında bilgi sahibi olmuş olacaksınız. Bu konulardaki bilgiler, öfkenizin doğasını ve tarzını daha sağlıklı analiz edebilmenize imkân sağlayacak böylelikle öfkeniz, sizi değil; siz öfkenizi yönetebileceksiniz. Yaşadığımız kişilerarası çatışmalarda ya da genel iletişiminizde daha sağlıklı bir duyuş, düşünüş ve davranış

içerisinde olacaksınız. Bu sağlıklı duyuş, düşünüş ve davranışlarınızın referans çerçevesini İslâmî değerler oluşturacaktır.”

Hedef 1: Öfke duygusunun ne demek olduğunu bilme.

Kazanım 1: Grup üyeleri, öfke duygusunun ne demek olduğunu bilir.

“Grup üyelerini, öfke duygusu hakkında aşağıdaki şekilde bilgilendiriniz:”

Öfke duygusunun kaynağı, bireyin kendisine yönelik hissettiği şiddet, tehdit, engellenme, mahrum edilme, aldatılma, komplo vb. faktörlerdir. Bu faktörlerin varlığı halinde birey, faktörlerle ilişkisini algıladığı birey, grup, örgüt vb. sosyal ögelere karşı tavır, şiddet, saldırganlık vb. davranışlar içinde bulunmaktadır. Öfkenin niteliği, mizaçta varolan ancak bireyin karakter özelliklerine göre kontrol edilebilme derecesi değişen heyecansal bir durum olmasıdır. Karakterin, kişiliğin eğitimle kazanılan yönü olduğu dikkate alındığında öfkeyle baş edebilme sonradan kazanılan bir beceridir. Bu beceri, bireyin kendisini tanımasını, gelişime açık olmasını ve sağlıklı kişiler arası ilişkiler içinde olmasını içerir.

Öfke duygusunun yoğun bir şekilde yaşanması halinde, birey öz-kontrolünü kaybetmekte ve bu nedenle üstesinden gelinmesi çok zor kişilerarası çatışmalar yaşanmaktadır. Çünkü birey öfke anında hem kendisi hem de başkaları için pozitif anlamlar taşıyan kararlar verememektedir. Ayrıca öfkenin etkisiyle sevgi, şefkat vb. olumlu duygulardan yoksun kalmakta ve düşmanca davranışlar sergilemektedir.

Hedef 2: Öfke duygusunu harekete geçiren etkenleri bilme.

Kazanım 2: Grup üyeleri, öfke duygusunu harekete geçiren etkenleri bilir.

“Grup üyelerini, öfke duygusunu harekete geçiren etkenler hakkında aşağıdaki şekilde bilgilendiriniz:”

Öfkenin en önemli etkeni, algılanan engellenme duygusudur. Engellenme duygusu, arzu, istek ve ihtiyaçların tatminine yönelik çabaların çeşitli nedenlerle işlevsel kılınmaması halinde hissedilir. Çünkü söz konusu çabalar, arzu, istek ve ihtiyaçların tatmini aracılığıyla keyif alma amacına dönüktür. Engellenme duygusunu doğuran çok çeşitli nedenler vardır. Kibir, iftira, zorbalık, yalan, alay, ayıplanma,

taciz, sosyal dışlanma, tahrik vb. yollarla benliğe, özel haklara, önemsenen maddi, sosyal ve ahlâkî değerlere karşı sergilenen olumsuz davranışlar bunların başında gelmektedir. Söz konusu nedenler, bireyin kendisine ilişkin algısına, sosyal çevresinin ona ilişkin izlenimine ve bunlara yüklenen anlama dayalı olarak bireyin fenomonolojik dünyasında farklı anlamlar taşır. Bundan dolayı bireyler, engellenme duygusunu doğuran nedenlere karşı farklı tür ve derecelerde öfkeli davranışlar gösterirler.

Gelişim dönemlerine dayalı özel durumlar, birey tarafından engellenici olarak algılanabilmekte ve bu nedenle öfke kaynağı olabilmektedir. Bu özel durumlar, çocukluk çağındaki sınır tanımaz arzu ve taleplere getirilen sınırlamalar, özgüven eksikliğinden kaynaklanan ebeveyn bağımlılığına karşın ergenin özgür yaşama isteği, yetişkinlik çağındaki mesuliyet kaynaklı yaşam zorlukları ve yaşlılıktan kaynaklanan sınırlılıklardır. Engellenme duygusuna neden olan hususların dışında bazı fizyolojik ve psikolojik hastalıklar öfke kaynağı olabilmektedir.

Hedef 3: Öfke duygusunun derecelerini bilme.

Kazanım 3: Grup üyeleri, öfke duygusunun derecelerini bilir.

“Grup üyelerini, öfke duygusunun dereceleri hakkında aşağıdaki şekilde bilgilendiriniz:”

Genetik, gelişim dönemleri, cinsiyet ve karakter üzerinde belirleyici olmakla birlikte öfke duygusunun yoğunluk düzeyini belirleyen çok sayıda faktör bulunmaktadır. Öfke duygusu, bu faktörlere dayalı olarak aşırı öfke, normal öfke ve öfkesizlik şeklinde üç farklı yoğunluk düzeyinde yaşanır.

1. Aşırı Öfke Düzeyi

Aşırı öfke düzeyi, öz-kontrolün kaybı halinde yaşanır ve şiddetle sonuçlanır. Birey kendisine ve/veya başkalarına şiddet uygular. Çünkü o anda düşünme yetisini kullanamaz hale gelmiştir ve şiddet içeren davranışlarının neden olabileceği kayıpların farkında değildir. Aşırı öfke düzeyinde sevgi, şefkat vb. pozitif duyguların yerini intikam duygusu alır. Birey bu duygunun etkisiyle iftira, zorbalık vb. davranışlarda bulunabilir.

Aşırı öfkeli bireyler, engellenme duygusunu çok çabuk ve yoğun yaşadıkları için her an gergin ve saldırmaya hazır haldedirler. Bu nedenle başkalarıyla çatışma halinde olup hiç kimseyle iletişim kuramaz hale gelmişlerdir.

2. Öfkesizlik Düzeyi

Öfkesizlik düzeyi, cesaretsizlikten kaynaklanır. Birey cesaretsizliği nedeniyle, öfke duygusunu ya bilinç dışına atmakta veya çok hafif düzeyde yaşamaktadır. Bu nedenle her türlü istismara, kötü muameleye ve hak ihlaline açık hale gelir. Cesaretsizlik, esasen öğrenilmiş bir acizlik ifadesidir. Birey psiko-eğitim, bireysel ve grupla psikolojik danışma vb. müdahaleler aracılığıyla farklı yaşantılara açık hale getirilmesi halinde cesaretsizliğin üstesinden gelebilmektedir.

3. Normal Öfke Düzeyi

Normal öfke, varoluşa yönelik ve tehdit içeren birtakım unsurlarla başedebilmek için gerekli olan bir öfke düzeyidir. Bireyin, hem kendisi hem de başkaları için yıkıcı olmadan, arzu ve istekleri doğrultusunda sosyal çevresine birtakım etkilerde bulunmasını sağlar. Kontrol altında oluşu, normal öfke düzeyini birey açısından işlevsel kılmaktadır. Normal öfke, psikolojik açıdan sağlıklı bireylerde bulunan bir öfke düzeyidir.

Öfke düzeyi ve öfke ifade tarzı açısından Hz. Muhammed'in (s.a.v.) yaptığı bir sınıflandırmaya göre insanlar **zor öfkelenip, hemen veya zor sakinleşen; hemen öfkelenip, zor veya hemen sakinleşen** şeklinde dört farklı kategoriye ayrılmaktadır. Bu kategorilerden **hemen öfkelenip, zor sakinleşen öfkeli birey tarzı** yıkıcı olarak ifade edilirken; **zor öfkelenip, hemen sakinleşen öfkeli birey tarzı** ise normal olarak ifade edilmektedir (Tirmizî, Fiten, 26).

Hedef 4: Öfke ile dinî açıdan başedebilme.

Kazanım 4: Grup üyeleri, öfke ile dinî açıdan başeder.

“Grup üyelerini, öfke ile dinî açıdan başedebilme hakkında aşağıdaki şekilde bilgilendiriniz:”

Fizyolojik ve psikolojik hastalıkların bir nedeni de öfke duygusunun birey ve sosyal çevresi için tahrip edici olacak şekilde yaşanmasıdır. Bu durum, psiko-enerjinin tükenmesiyle sonuçlanır. Öfke duygusunun birey için tahrip edici olacak şekilde yaşanması bireyin, öfkesini kendisine yöneltmesini ifade eder. Bu nedenle migren, ülser vb. psikolojik kökenli fizyolojik hastalıklar yaşanır. Bireyin sosyal çevresine kontrolsüz bir şekilde yönelttiği öfke duygusu ise, kişilerarası çatışmaları beraberinde getirir.

İslâm, bu kadar tahrip edici özellikleri bulunan öfkeyle baş edebilmek için çeşitli vurgularda bulunur. İslâm'ın bu konudaki vurguları, muhakeme yeteneğimizi destekleyen, bizleri duyuşsal yönden güçlü kılan mesajları ve dinî davranışları içerir. İslâm, Allah'ın (c.c.) günahlarını örteceği, affedeceği, rahmetiyle lütufta bulunacağı ve cennetle ödüllendireceği kullarının öfkeyle baş edebilme özelliklerini takdir eder. Onların özelliklerini şöyle takdim eder: *“Rabbinizden bir mağfiret ve takvâ sahipleri için hazırlanmış, eni göklerle yer (kadar) olan cennete koşun. Onlar bolluk ve darlıkta infâk edenler, öfkelerini yutanlar ve insanları affedenlerdir. Allah iyilik edenleri sever.”* (3 Âl-i İmrân 133-134). *“Onlar ki, büyük günahlardan, hayâsızca davranışlardan uzak dururlar. Öfkelendiklerinde de bağışlarlar.”* (42 Şûrâ 37). Ayetlerden anlaşıldığı üzere öfke anında da bağışlayıcı olmak, takva sahibi kulların bir özelliği; öfke kontrolü ise bir iyilik ifadesidir. İslâm, yapılan iyiliğin veya kötülüğün ahiretteki karşılığını şu şekilde ifade eder: *“Şüphe yok ki Allah zerre kadar haksızlık etmez. (Yapılan eğer bir kötülük ise, Allah kötülüğün ceza olarak karşılığını adaletle verir.) İyilik olursa onu katlar (kat kat arttırır), kendinden de büyük mükâfat verir.”* (4 Nisâ 40). İslâm, öfkenin neden olabileceği kötü davranışlardan bizleri alıkoymak için dünya hayatının hırslarına ilişkin şu sakinleştirici mesajları verir: *“Size verilen şeyler, dünya hayatının geçim vasıtası ve süsüdür. Allah katında olanlar ise, daha hayırlı ve daha kalıcıdır. Hâlâ buna aklınız ermeyecek mi?”* (28 Kasas 60).

Allah (c.c.) katında daha hayırlı ve kalıcı maneviyat öğelerinden sevgi duygusu, panzehiri olması münasebetiyle insanı öfkeden alıkoyar. İslâm'a göre, gönüllerin birbirleriyle kaynaşması ancak sevgiyle mümkündür. İslâm, sevgiyle bezenmiş kişilerarası ilişkilerin önemini ve insanlar üzerindeki barışçıl etkisini şöyle

dile getirir: “*ve O, gönülleri sevgiyle birleştirendir. Sen yeryüzünde varolan herşeyi toptan harcasaydın yine de gönüllerini birleştiremezdin. Fakat Allah aralarını sevgiyle bulup, kaynaştırdı. Çünkü O Azîzdir. Hakîmdir.*” (8 Enfâl 63). Allah (c.c.) ayet-i kerimeyle yalnızca sevginin önemini vurgulamakla kalmamakta, azîz ve hakîmliğini de vurgulayarak içinde bulunulan her koşulda kendisine güven duyulmasını emretmektedir. Bu nedenle kendimize yapıldığını düşündüğümüz herhangi bir haksızlık durumunda birtakım olumlu alternatif çözümler aramalı, çözümlerin sonuçlarını Allah’ın (c.c.) takdirine bırakmalıyız.

Hiz. Muhammed (s.a.v.) önemini vurgulamak amacıyla, öfke kontrolünü pehlivan ve yudum kavramlarıyla ilişkilendirmiştir. Nefsin öfke anındaki yıkıcı arzularıyla baş edebilmeyi, pehlivanlık olarak tanımlamış ve en sevaplı yudum olarak nitelendirmiştir. O’na göre; “*Asıl pehlivan, güçlü olan değildir, öfkeliyken nefsinin esiri olmayandır.*” (Buhârî, Edeb 76; Müslim, Birr 107). “*Allah nazarında en sevaplı yudum, O’nun rızası için kendine hâkim olunup, yutulan öfke yudumudur.*” (İbni Mâce, Hilm 18).

Hiz. Muhammed (s.a.v.) insanlara güzel muâmelede bulunmayı, Allah (c.c.) nazarında mükâfata layık bir davranış; aksini ise Allah’ın iyiliklerinden yoksun kalmanın bir gerekçesi olarak belirtmiştir. O’na göre; “*Kaba insan, bütün iyiliklerden yoksun kalır.*” (Müslim, Birr 74-76; İbni Mâce, Edeb 9). “*Allah, kaba insandan yoksun bıraktığı mükâfatını, nazik mizaçlı insana vermiştir.*” (Ebu Dâvûd, Edeb 11).

Öfkeyle baş edebilmek için İslâm’ın muhakeme yeteneğimizi destekleyen ve bizleri duyuşsal yönden güçlü kılan mesajlarının yanısıra; Hiz. Muhammed (s.a.v.) öfke anında bir takım dinî davranışlarda bulunmamızı önermiştir. Bunlar; susmak, besmele çekmek, ayaktayken oturmak ve hâlâ öfke dinmediyse uzanmak, abdest almak, toprağa dokunmak ve dua etmek şeklindedir.

“*Öfkeliyken sus! buna rağmen öfken dinmeyecek olursa tekrar sus!*” (Beyhâki, Şuabu’l-İman VI) şeklindeki hadis-i şerifin gerekçesi şöyle nakledilir: Bir vakit, Hiz. Muhammed (s.a.v.) bir kişinin Hiz. Ebû Bekir’le tartışmasına tanık olmuştu. Tartışma, Hiz. Ebû Bekir’e sarf edilen ve hoş olmayan ifadeler nedeniyle

başlamıştı. Hz. Ebû Bekir önce sessiz kalmayı tercih etti. Sessizliğini bozduğu an, Hz. Muhammed (s.a.v.) oradan ayrıldı. Hz. Ebû Bekir, daha sonra Hz. Muhammed'den (s.a.v.) o anki davranışlarını değerlendirmesini istedi. Hz. Muhammed (s.a.v.) şöyle buyurdu: *“Tartışma esnasında sessizliğini koruduğun için o kişiye karşılık veren bir melek vardı. Ancak sen, sana davranıldığı gibi davranmaya başlayınca melek oradan ayrıldı. Ayrılan meleğin yerini şeytan aldı. Bu nedenle oradan ayrıldım.”* (Ebû Dâvud, Edeb 49).

Öfke, şeytandan gelen vesveselerin bir neticesidir. Allah (c.c.) şeytandan gelen vesveselere karşı kendisine sığınılmasını; vesvese anında gerçeği görmenin ve bilmenin yolu olarak iyice düşünmeyi emretmektedir. Bu emir, Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyrulmaktadır: *“Sana şeytandan bir vesvese gelirse, hemen Allah’a sığın. Çünkü O, herşeyi işitendir, en iyi bilendir. Takvâ sahipleri, şeytandan bir vesvese geldiğinde iyice düşünürler. Bakarsın ki onlar görüp bilmişler bile.”* (7 A’râf 200-201).

Hz. Muhammed (s.a.v.) öfke anında *“Eûzübillâhimineşşeytânirrâcîm”* zikredilmek suretiyle şeytana karşı Allah’a (c.c.) sığınabileceğini buyurmaktadır. *“Kovulmuş şeytandan Allah’a sığınırım.”* manasındaki *“Eûzübillâhimineşşeytânirrâcîm”* ifadesinin zikrine ilişkin hadis-i şerif, Muâz bin Cebel’den (r.a.) şöyle nakledilir: *“Hz. Muhammed (s.a.v.) bir vakit, birbirine öfkelenmiş ve öfkenin etkisiyle küfürleşen iki kişinin tartışmasına tanık olmuştu. Onların bu durumları karşısında şöyle buyurdu: “Bir ifade biliyorum. Bu, “Eûzübillâhimineşşeytânirrâcîm”dir. Onlar bu ifadeyi sarf etselerdi, öfkeden alıkonulmuş olacaktı.”* (Buhârî, Edeb 44; Tirmizî, Da’avat 53). Anlaşıldığı üzere, Hz. Muhammed (s.a.v.) besmeleyi, öfke karşısında bir korunma tedbiri olarak önermiştir.

Hz. Muhammed’in (s.a.v.) öfke duygusuna ilişkin nitelendirmesi, öfkenin bir ateş parçası olduğu şeklindedir. Hz. Muhammed (s.a.v.) öfke duygusuna ilişkin ateş nitelendirmesini ve bu ateşle baş edebilmek için bedenle yapılması gerekenleri şöyle buyurmaktadır: *“Öfke, âdemoğlunun kalbinde bir kordur. Gözlerinin kızarmasını, avurtlarının şişmesini görmüyor musunuz? Kim, öfkeden bir başlangıç hissederse, sırt üstü toprağa yatsın, öfkesi geçinceye kadar öyle kalsın.”* (Tirmizî, Fiten 26).

“Biriniz ayakta iken öfkelenirse otursun. Öfkesi geçerse ne âlâ, geçmezse yatsın.” (Ebû Dâvud, Edeb 4). *“Öfke şeytandandır, şeytan da ateşten yaratılmıştır. Ateş ise su ile söndürülür. Öyleyse, biriniz öfkelenince hemen kalkıp abdest alsın.”* (Ebû Dâvud, Edeb 4).

Öfke ile baş edebilmenin bir diğer yolu, Allah’a (c.c.) dua etmektir. Allah (c.c.) Kur’ân-ı Kerîm’de kendisinden dua ile yardım istenmesini emretmektedir. *“Bana dua edin. Ben de duanızı kabul edeyim.”* (40 Mü’min 60) ve *“Rabbimize gönülden ve gizlice dua edin.”* (7 A’râf 55) ayet-i kerîmeleri, maddî ve manevî güven için Allah’ın (c.c.) mutlak bir umut kapısı olduğunun birer delilidir. Hz. Muhammed (s.a.v.) Hz. Aişe’ye (r.a.) öfke anında şu duayı etmesini buyurmuştur: *“Ey Nebî Muhammed’in Rabbi olan Allah’ım! Günahlarımı affet ve kalbimin öfkelerini gider!”* (Ahmed İbni Hanbel, Müsned VI; Ebû Davûd, Edeb, 45).

“Oturumun özetini yapın. Üyelerin oturumla ilgili değerlendirme yapmalarına ve soru sormalarına imkân tanıyın. Paylaşmak istedikleri herhangi bir düşünce ve duyguları olup olmadığını sorun. Bir sonraki oturumun konusunu ve zamanını belirterek oturumu tamamlayınız.”

ALTINCI OTURUM: DİNİ SOSYAL DIŞADÖNÜKLÜK I (İFTİRA, YALAN, YALAN ŞAHİTLİĞİ ve GIYBET BİLEŞENLERİ)

Hedefler:

1. Başkalarına iftira etmekten kaçınma.
2. Yalandan ve yalan şahitliğinden kaçınma.
3. Gıybet etmekten kaçınma.

Kazanımlar:

1. Grup üyeleri, başkalarına iftira etmekten kaçınır.
2. Grup üyeleri, yalandan ve yalan şahitliğinden kaçınır.
3. Grup üyeleri, gıybet etmekten kaçınır.

Materyaller: Kâğıt, Kalem

Süreç:

“Grup üyelerini, “Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının Altıncı Oturumuna Hoş geldiniz” diyerek karşılayınız ve aşağıdaki şekilde bilgilendiriniz:”

“Altıncı oturumun konularını; iftira, gıybet, yalan ve yalan şahitliği oluşturacaktır. Bu oturumun sonunda iftira, gıybet, yalan ve yalan şahitliği konularında bilgi sahibi olmuş olacaksınız. Edineceğiniz bu bilgiler yaşanan kişilerarası çatışmaların tetikleyicilerinden bazılarının iftira, gıybet, yalan ve yalan şahitliği olduğunu fark etmenize katkı sağlayacaktır. Bu katkı, genel iletişiminizde İslâmî değerlerden kaynağını alan sağlıklı bir duyuş, düşünüş ve davranış içerisinde olmanıza vesile olacaktır. Yani hem dünya hem de ahiret mutluluğunu elde etmek amacıyla iftira, gıybet, yalan ve yalan şahitliğinden kaçınma konularında daha dikkatli ve gayretli olacaksınız. Böylelikle kişilerarası çatışmalar yaşamayacak; farkında olunmadan kişilerarası çatışmalar yaşanması durumunda, çatışmalarda taraf

olan herkesin mutlu ve tatmin olmasına vesile olacak şekilde çözüm üretebilecek ya da çözüme katkı sağlayabileceksiniz.”

Hedef 1: Başkalarına iftira etmekten kaçınma.

Kazanım 1: Grup üyeleri, başkalarına iftira etmekten kaçınır.

“Grup üyelerini, başkalarına iftira etme hakkında aşağıdaki şekilde bilgilendiriniz:”

İftira, kişilerarası çatışmalara neden olan, çatışmaları alevlendiren, insan şeref, haysiyet ve iffetini zedeleyen sosyal bir problemdir. İftiranın sosyal bir problem olması, doğru olma özelliği taşımayan ve hoş olmayan bir vaziyet, hal veya durumun, belirli bir amaç doğrultusunda kasıtlı olarak belli bir gruba veya kişiye yüklenmesinden kaynaklanır. İslâm, birey ve toplum üzerindeki tahrip edici özellikleri nedeniyle iftira atmayı günah ve işleyenin aleyhine bir durum olarak addetmiştir. Allah (c.c.) bu hususta Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyurmaktadır: “*Kim bir hata veya (büyük) bir günah kazanırsa, sonra da onu, bir suçsuzun üzerine atarsa, muhakkak büyük bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmiş olur.*” (4 Nisâ 112); “*Kim bir günah kazanırsa, bunu ancak kendi aleyhine kazanmış olur. Allah çok iyi bilendir, hüküm ve hikmeti sonsuz olandır.*” (4 Nisâ 111). Hz. Muhammed (s.a.v.) bir kimsenin iftirada bulunması halinde, yüklendiği günahın nasıl kendi aleyhine dönüşeceği hakkında şöyle buyurmaktadır: “*Her kim bir mü’mine iftirada bulunursa Allah, o kimseyi yüklediği günahın vebâlerinden kurtuluncaya kadar sırat köprüsü üzerinde bekletir.*” (Ebû Davûd, Edeb 36).

İftirada bulunmak, manevi açıdan müflis duruma düşmenin sebeplerinden birini oluşturur. Hz. Muhammed (s.a.v.) bulunduğu bir sosyal ortamda, oradakilere müflisin kim olduğunu sormuştu. Onlar, “*Bizim nazarımızda müflis, varını-yoğunu kaybetmiş kimsedir.*” şeklinde karşılık verdi. O, aldığı cevabı şöyle düzeltti: “*Hayır! Müflis mü’min, Allah’ın huzuruna kelime-i şehâdet, namaz, oruç, zekat ve hac ibadetiyle gelmiş ancak kan dökmüş, küfretmiş, haksız kazanç elde etmiş ve iftirada bulunmuş kimsedir. Bu durumda onun sevapları, günahları nispetince hak sahiplerine paylaştırılır. Karşılayamaması durumunda hak sahiplerinin günahları,*

hakları nispetinde ona yüklenir. Ardından o kimse cehenneme atılır.” (Müslim, Birr 60).

Kur’ân-ı Kerîm’de, iftiradan kaçınılmasının yanı sıra iftiraya ilişkin istenmeyen durumları yaşamamak için alınan her haberden emin olunması emredilmektedir. Çünkü atılmak istenen bir iftira olabilir. Bu emirler, şöyle buyrulmaktadır: *“Bilmediğin bir şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz ve kalbin her biri yapılandan sorumludur.”* (17 İsrâ 36); *“Ey iman edenler, eğer bir fâsık (günahkâr) size bir haber getirirse bilgisizce bir kavme sataşıp da sonra yaptığınızı pişman olmamak için aldığınız haberi iyice araştırın.”* (49 Hucurât 6). Bu emirlerle tutarlı olarak Hz. Muhammed (s.a.v.) doğruluğundan emin olunmadan duyulan her haberin konuşulmasını yalan olarak nitelendirmiştir ve bu husus hakkında şöyle buyurmaktadır: *“Her duyduğunu dile getirmesi, kişiye yalan olarak yeter.”* (Müslim, Mukaddime 3).

Hedef 2: Yalandan ve yalan şahitliğinden kaçınma.

Kazanım 2: Grup üyeleri, yalandan ve yalan şahitliğinden kaçınır.

“Grup üyelerini, yalan ve yalan şahitliği hakkında aşağıdaki şekilde bilgilendiriniz:”

Belli bir durumu olduğundan farklı göstermek amacıyla söylenen ve gerçeklerle hiçbir ilgisi bulunmayan ifadeler yalan denilmektedir. Yalanın ahlâka aykırı bir davranış olma özelliği, sağlıklı kişilerarası ilişkiler kurulmasına mani olmasından doğar. Çünkü insanların birbirlerine olan güvenlerini zedeler. Böyle durumlarda insanlar birbirlerine karşı şüphe duygusu içindedirler. Bu şüpheyile her an zarar görme, hak ihlaline uğrama ve birilerinin hak ihlaline uğramasına neden olma kaygısı yaşarlar. İslâm, bu denli olumsuz özellikler taşıyan yalandan kaçınmayı emretmiş; yalan söylemeyi, Allah’ın ayetlerine inanmayanların bir özelliği olarak atfetmiştir. Bu hususla ilgili olarak Allah (c.c.) Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyurmaktadır: *“Yalan söylemekten kaçının.”* (22 Hacc 30); *“Ancak Allah’ın ayetlerine iman etmeyenler, yalan uydurup düzerler. İşte yalancıların tâ kendileri onlardır.”* (16 Nahl 105).

İslâm'a göre, Allah'tan korkmak ve dosdoğru söz söylemek, Allah'ın amellerimizi lehimize düzeltmesinin, günahlarımızı bağışlamasının ve bizleri büyük kurtuluşa erdirmesinin vesileleridir. Allah (c.c.) bu hususta Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmaktadır: *“Ey iman edenler, Allah'tan korkun ve dosdoğru söz söyleyin. O da amellerinizi lehinize olmak üzere düzelsin. Günahlarınızı da bağışlasın. Kim Allah'a ve Rasûlü'ne itaat ederse, büyük bir kurtuluşa kurtulmuş olur.”* (33 Ahzâb 70-71).

Hz. Muhammed (s.a.v.) kendisine yöneltilen *“Müslüman korkak, cimri ve yalancı olabilir mi?”* şeklindeki soru karşısında şöyle buyurmuştur: *“Müslüman korkak ve cimri olabilir ancak yalancı olamaz.”* (Tenviru'l-Havalik ala Muvatta'il-İmam Malik, C.2 S.252). Çünkü O'na göre yalancılık, münafıklığın üç özelliğinden birini oluşturur. Hz. Muhammed (s.a.v.) münafık hakkında şöyle buyurmuştur: *“Münafığın üç özelliği vardır. Bunlar; konuştuğunda yalan söyler, söz verdiğinde sözünde durmaz, kendisine emanet edilene hıyanet eder.”* (Buharî, İman 24; Müslim, İman 25).

Hz. Muhammed (s.a.v.) doğruluğun ve yalancılığın akıbetini şöyle buyurmaktadır: *“Doğruluğu benimseyin, doğruluktan uzaklaşmayın. Çünkü, doğruluk iyiliğe, iyilik de cennete götürür. Bir kimse doğru söyledikçe ve doğruyu araştırdıkça Allah katında doğru yazılır. Yalandan kaçının, çünkü yalan kötülüğe, kötülük de cehenneme götürür. Bir kimse yalan söyledikçe ve yalan ardında koştukça Allah katında yalancı yazılır.”* (Buharî, Edeb 69; Müslim, Birr 29). Hz. Muhammed (s.a.v.) yalan hakkındaki bu vurgusunun yanı sıra yalan şahitliğini, en büyük günahlardan biri şeklinde takdim eder. Konuyla ilgili şöyle buyurmaktadır: *“Günahların en büyükleri Allah'a ortak koşmak, yalan şahitliği, anne ve babaya âsi olmaktır.”* (Buharî, Şehadet 10; Müslim, İman 38). Anlaşıldığı üzere yalan şahitliği, büyüklüğünün derecesi açısından Allah'a ortak koşmakla eşdeğerdir.

Kur'ân-ı Kerîm yalan şahitliğini, adalet için bir tehdit olarak görür. Şahitlik yapılırken çok hassasiyet gösterilmesine vurgu yapmak amacıyla, kendileri, ebeveynleri ve yakınları aleyhindeki şahitlikte mü'minlerin takınması gereken tavrına işaret eder. Bu tavır şöyle buyrulmaktadır: *“Ey iman edenler! Kendinizin yahut ana-babanızın ve yakınlarınızın aleyhine dahi olsa, adaleti hassasiyetle yaşatan ve Allah için şahitlik edenler olun. Zengin veya fakir olsunlar (haklarında*

şahitlik yaptıklarınıza) Allah, (sizden) daha yakındır. Artık adaletten vazgeçerek hevâya uymayın. Şahitliğinizi lekeler veya şahitlikten yüz çevirirseniz şüphemiz olmasın Allah yaptıklarınızdan haberdardır.” (4 Nisâ 135).

Hedef 3: Gıybet etmekten kaçınma.

Kazanım 3: Grup üyeleri, gıybet etmekten kaçınır.

“Grup üyelerini, gıybet etmek hakkında aşağıdaki şekilde bilgilendiriniz:”

Gıybet, görünüm, karakter, huy, sülale, ahlâk vb. birtakım özelliklerini konu ve kusur ederek bir insanı gıyabında (arkasından) çekiştirmektir. Gıybet, Kur’ân-ı Kerîm’de ölü kardeşin etinin yenilmesine benzetilir ve Allah’a karşı âsi davranışlardan biri olarak kabul edilir. Bu kabul ve benzetmeyle gıybetin ne kadar tiksindirici ve Allah nazarında hoş görülmeleyen bir davranış olduğunun farkına varılması amaçlanır. Bu husus, Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyrulmaktadır: “*Kiminiz kiminizin gıybetini yapmasın. Sizden biriniz ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanırmı? İşte bundan tiksindiniz. O halde Allah’a karşı gelmekten sakının. Allah tevbeleri kabul edendir, rahîmdir.*” (49 Hucurât 12).

Zihnin ürettiği ve dilin ikrar ettiği (saklamayarak söyleme) gıybetin akıbetini Hz. Muhammed (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: “*Bir insan, ne kastettiğini düşünmeden bir söz söyleyiverir ki bu nedenle cehennemden doğu ve batı arasındaki mesafeden daha uzak bir yerine düşer.*” (Müslim, Zühd 6). Hadis-i şeriften anlaşılacağı üzere, farkında olunmadan gıybette bulunmamak için her ifadenin söylenmeden önce sorgulanması gerekir.

“*Mi’rac gecesi, tırnakları bakırdan bir kavimle karşılaştım. Bu kavim, yüz ve göğüslerini tırnaklarıyla tırmalıyordu. Cebrâil’e kim olduklarını sordum. “Bunlar, gıybette bulunanlar, başkalarının şeref ve iffetlerine el uzatanlardır.” şeklinde cevap verdi.*” (Ebû Davûd, Edeb 40).

Ebû Hureyre (r.a.) gıybet hususunda şöyle rivâyet eder: “*Hz. Muhammed (s.a.v.) Ashab’a “Gıybetin ne olduğunu bilir misiniz?” sualini yöneltti. Ashab suale, “Allah ve Rasûlü bu hususta bizden daha yetkindir.” şeklinde karşılık verdi. Bu karşılıktan sonra Hz. Muhammed (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Gıybet, mü’min kardeşini*

duymaktan hoşlanmayacağı bir hususla arkasından anmandır.” Ashab, bu cevap karşısında şöyle dedi: “Mü’min kardeşimiz hakkındaki husus eğer varsa, gıyabında yapılan anma gıybet olur mu?” Ardından Hz. Muhammed (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Mevzu edilen kusur eğer varsa yapılan gıybettir aksi halde iftiradır.” ”(Müslim, Birr 20; Ebû Davûd, Edeb 40).

Hz. Aişe, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) hanımlarından Safiyye hakkında yaptığı gıybeti ve ardından aldığı tepkiyi şöyle anlatır: *“Hz. Muhammed’e (s.a.v.) “Ey Allah’ın Peygamberi! Safiyye’nin şöyle, böyle oluşu (Bazı râvilere göre Hz. Safiyye’nin kısa boylu oluşunu mevzu etmiştir.) sana yeter.” demiştim. Bunun üzerine Hz. Muhammed (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Aişe, öyle bir laf ettin ki, bu lafın denize karışsaydı her halde deniz suyunu bozardı.” ”(Ebû Davûd, Edeb 40; Tirmizî, Birr 20).*

Hz. Aişe gıybet hususundaki bir başka anısını şöyle anlatır: *“Bir kişinin fizikî görünümünü ve tavırlarını, ona benzetmeye çalışarak canlandırmıştım. Bu nedenle Hz. Muhammed (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Karşılığında dünya verilse dahi bir kişiyi hoşgörmeyeceği bir durumla taklit ve tavsif etmekten katiyen hoşlanmam.” ” (Ebû Davûd, Edeb 40; Tirmizî, Birr 20).*

İslâm, gıybette bulunmayı günah saymanın yanısıra hakkında gıybet yapılan bir mü’mine arka çıkılmasını, cehennemden uzaklaştıran bir davranış olarak kabul eder. Hz. Muhammed (s.a.v.) şöyle buyuruyor: *“Her kim mü’min kardeşini, onun ırz ve şerefi hakkında gıybet yapana karşı kollarsa, Allah (c.c.) onu kıyamet günü Cehennem’den uzaklaştırır.” (Tirmizî, Birr 20).*

“Oturumun özetini yapın. Üyelerin oturumla ilgili değerlendirme yapmalarına ve soru sormalarına imkân tanıyın. Paylaşmak istedikleri herhangi bir düşünce ve duyguları olup olmadığını sorun. Bir sonraki oturumun konusunu ve zamanını belirterek oturumu tamamlayınız.”

YEDİNCİ OTURUM: DİNİ SOSYAL DIŞADÖNÜKLÜK II (KOĞUCULUK, SÛ-I ZAN ve ÖZEL HAYATIN GİZLİLİĞİ BİLEŞENLERİ)

Hedefler:

- 1.Koğuculuk yapmaktan kaçınma.
- 2.Sû-i zandan kaçınma.
- 3.Özel hayatın gizliliğini araştırmaktan kaçınma.

Kazanımlar:

- 1.Grup üyeleri, koğuculuk yapmaktan kaçınır.
- 2.Grup üyeleri, sû-i zandan kaçınır.
- 3.Grup üyeleri, özel hayatın gizliliğini araştırmaktan kaçınır.

Materyaller: Kâğıt, Kalem

Süreç:

“Grup üyelerini, “Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının Yedinci Oturumuna Hoş geldiniz” diyerek karşılayınız ve aşağıdaki şekilde bilgilendiriniz:”

“Yedinci oturumun konularını; koğuculuk yapmak, sû-i zanda bulunmak ve özel hayatın gizliliğini araştırmak oluşturacaktır. Bu oturumun sonunda koğuculuk yapmak, sû-i zanda bulunmak ve özel hayatın gizliliğini araştırmak konularında bilgi sahibi olmuş olacaksınız. Edineceğiniz bu bilgiler yaşanan kişilerarası çatışmaların tetikleyicilerinden bazılarının koğuculuk yapmak, sû-i zanda bulunmak ve özel hayatın gizliliğini araştırmak olduğunu fark etmenize katkı sağlayacaktır. Bu katkı, genel iletişiminizde İslâmî değerlerden kaynağını alan sağlıklı bir duyuş, düşünüş ve davranış içerisinde olmanıza vesile olacaktır. Yani hem dünya hem de ahiret mutluluğunu elde etmek amacıyla koğuculuk yapmaktan, sû-i zanda bulunmaktan ve özel hayatın gizliliğini araştırmaktan kaçınma konularında daha dikkatli ve gayretli olacaksınız. Böylelikle kişilerarası çatışmalar yaşamayacak; farkında olunmadan

kişilerarası çatışmalar yaşanması durumunda, çatışmalarda taraf olan herkesin mutlu ve tatmin olmasına vesile olacak şekilde çözüm üretebilecek ya da çözüme katkı sağlayabileceksiniz.”

Hedef 1: Koğuculuk yapmaktan kaçınma.

Kazanım 1: Grup üyeleri, koğuculuk yapmaktan kaçınır.

“Grup üyelerini, koğuculuk hakkında aşağıdaki şekilde bilgilendiriniz:”

Koğuculuk, kasıtlı olarak kişilerarasında çatışma ortamı oluşturacak şekilde söz taşınmasıdır. Mü'minler ve aile üyeleri arasındaki manevi bütünlük için teşkil ettiği tehdit nedeniyle İslâm açısından günah sayılan davranışlardandır. Çünkü koğuculuğun alışkanlık haline geldiği sosyal etkileşim ortamlarında güvensizlik, kin ve düşmanlık duyguları hâkim olmaktadır. Böyle ortamlarda, kişilerarası problemlerin çözümü imkânsız hale gelmektedir. Halbuki kişilerarası problemlerin çözümü, psikolojik sağlığın korunması açısından büyük bir önem taşımaktadır.

İslâm, koğuculuğun aksine kişilerarasındaki manevi bütünlüğün güçlü kılınmasını emretmektedir. Bu gaye için koğuculuğun alışkanlık haline gelmesini engelleyici ayet-i kerime, Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulmaktadır: “*Ayıplayıp durana, onun bunun sözünü taşıyana sakın itaat etme!*” (68 Kalem 10-11).

Hz. Muhammed (s.a.v.) koğuculuktan sakınılmasını, güven ve sevgiyle işlenmiş kişilerarası iletişim için bir ön koşul olarak buyurmaktadır. Bu nedenle ashabından şöyle bir talepte bulunur: “*Hiçbir ashabım, bir başkası hakkında duymak istemeyeceğim bir hususu bana iletmesin. Çünkü sizlere güven ve sevgi dolu bir kalble çıkmak istiyorum.*” (Ebû Davûd, Edeb 33). Ayrıca şöyle buyurmaktadır: “*Koğuculuk yapan kimse, cennet'e giremez.*” (Buharî, Edep 50; Müslim, İman 45); “*Şüphesiz ki insanların en kötü olanları birine bir yüzle, diğerine başka bir yüzle gelen iki yüzlü kimselerdir.*” (Buharî, Cenaiz 82; Edep 49).

İbn Abbas (r.a.) ise koğuculuğa ilişkin bir hadis-i şerifi şöyle nakletmektedir: “*Hz. Muhammed (s.a.v.) yakınında yer alan iki mezara işaret etti ve şöyle buyurdu: “Bu mezarlarda bulunanlar, kendilerince önemsiz görünen günahlar için azab içindeler. Bu günahları kendilerine göre önemsiz görünsede büyük günahlar*

işlemişlerdir. Bunlardan birisi idrardan kaçınmaz ve yeterince arınmazlardı. Diğeri ise koğuculuk yaparlardı.””(Buharî, Cenaiz 89; Müslim, Tahare 111).

Hedef 2: Sû-i zandan kaçınma.

Kazanım 2: Grup üyeleri, sû-i zandan kaçınır.

“Grup üyelerini, sû-i zan hakkında aşağıdaki şekilde bilgilendiriniz:”

Sû-i zan, birtakım fiziksel, sosyal, duygusal, psikolojik vb. belirtilere dayalı olarak varılan ve negatif içerikli atıfları içeren hükümlerdir. Sû-i zan, tahminlere dayalı olması nedeniyle, çoğu zaman hem sû-i zanda bulunanı hem de hakkında sû-i zan edileni zor durumda bırakır. Sû-i zanların dayalı olduğu tahminlerin bir kısmı, kin ve düşmanlık neticesinde başkalarının uydurulmuş ve yayılmış yalan bilgileri içerir. Bu özellikleri nedeniyle Allah (c.c.), sû-i zan hakkında Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyurmaktadır: “*Bilmediğin bir şeyin ardına düşme...*” (17 İsrâ 36); “*Ey iman edenler! Zannın bir çoğundan kaçının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır.*” (49 Hucurât 12).

Hz. Muhammed (s.a.v.) “*Her işitilenin dile getirilmesi, insana yalan olarak yeter.*” (Müslim, İman 3) şeklinde buyurarak sû-i zanın kaynağına işaret etmektedir. Bu nedenle mü’min her işittiğini kesin bilgi olarak görmemeli, onun doğruluğundan emin olmalıdır. Aksi halde telafisi mümkün olmayan bir takım olumsuz durumlarla karşılaşabilir veya başkalarının haksızlığa uğramasına neden olabilir.

Hz. Muhammed (s.a.v.) sû-i zanı, sözlerin en yalanı şeklinde nitelendirmektedir. O’nun bu nitelendirmesinin altında sû-i zanın kesin bilgiye dayalı olmaması yatmaktadır. Bu nedenle “*Sû-i zanda bulunmaktan kaçınınız; Çünkü sû-i zan, sözlerin en yalanıdır.*” (Buharî, Edep 58; Müslim, Birr 9) hadis-i şerifi bir mü’min için her duygu, düşünce ve davranışında bir mihenk taşı olmalıdır.

İtban b. Malik (r.a.) sû-i zana ilişkin bir mevzuyu şöyle nakleder: “*Beni Sâlime kavmine namaz kıldırduğım mescid ile evim arasında yer alan dere, yeterince göremediğim için yağmur yağdığı zamanlarda mescide ulaşmama engel oluyordu. Yağmur yağdığı zaman namaz kıldırma üzere evimin bir yerini namazgâh kılmak istedim. Bu durumu, Hz. Muhammed’e (s.a.v.) anlattıktan sonra kendisinden evimin*

bir yerinde, orayı namazgâh edinmek üzere namaz kıldırmasını talep ettim. “Allah izin verirse olur!” şeklinde cevap verdi. Bir sonraki günün sabahında güneş çıkarken Ebû Bekir’le birlikte evime geldi ve girmek için mücadele istedi. “Buyur!” dedim fakat oturmadı. Namaz kıldırmasını istediğim yeri sordu. O yeri işaret ettikten sonra hemen namaza durdu. Bize iki re’kat namaz kıldırıp, selâm verdi. Ardından O’na içyağıyla pişirilmiş un çorbası ikram ettim. O’nun gelişiyle evim, mahalle halkıyla doldu. O sırada mahalle halkından biri Malik b. Ed-Duhşum’un nerede olduğunu sordu. Orada bulunanlardan biri, “O, Allah’ı ve Resûl’ünü sevmeyen bir münafıktır.” şeklinde karşılık verdi. Bu karşılık üzerine Hz. Muhammed (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Bu şekilde konuşma! O’nun Allah’ın rızası için “Lâ İlâhe İllallah” ifadesini zikrettiğini görmüyor musun?” Ardından adam, “Allah ve Resûl’ü bu hususu daha iyi bilir, fakat Allah’a yemin ederiz ki, Malik’in münafıkları sevdiğini ve onlarla konuştuğunu görüyoruz.” deyince, Hz. Muhammed (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Allah, O’nun rızası için “Lâ İlâhe İllallah” diyen kimseye cehennem’i haram kılmıştır.” (Müslim, Mesacid 47).

Hedef 3: Özel hayatın gizliliğini araştırmaktan kaçınma.

Kazanım 3: Grup üyeleri, özel hayatın gizliliğini araştırmaktan kaçınır.

“Grup üyelerini, özel hayatın gizliliği hakkında aşağıdaki şekilde bilgilendiriniz:”

Herkesin kendisine has, sadece kendisinde ve kendisi için özel anlam taşıyan kişilerde saklı kalmasını arzuladığı özel bir yaşamı ve kusurları vardır. Bu özel durumları öğrenmek amacıyla bir çaba içerisinde olunması tecessüs şeklinde tanımlanmaktadır. Tecessüsün altında merak duygusu vardır. Birey, herhangi bir sebeple (amir, meslektaş, arkadaş olma vb.) kendisiyle ilişkilendirdiği kişiyle olan ilişkisini kontrol altına almak veya kendisini o kişiye karşı daha güçlü kılmak amacıyla onun özel bilgilerine gereksinim duyar. Bu gereksinim merak duygusu uyandırır.

Her bireyde duruma, zamana ve kişiye göre değişmekle birlikte çok farklı düzeylerde tecessüsde bulunma ihtiyacı vardır. Birey bu ihtiyacını doyumlayarak arzulamakla birlikte, hakkında tecessüste bulunulmasını hoş karşılamaz. Çünkü

başkalarının nazarında mükemmel görünme ve başkaları üzerinde savunma amaçlı kontrol gücüne sahip olma arzusunu birlikte taşır. Özel yaşamının ve kusurlarının araştırılmasına yönelik çabaları, başkalarının nazarındaki pozitif imajına ve başkalarına karşı olan savunma gücüne yönelik bir tehdit olarak algılar. Bu nedenle tecessüs, kişilerarası çatışmaların önemli nedenlerinden birini oluşturur. İslâm, bu özelliğini dikkate alarak tecessüs etmeyi yasaklamıştır. Tecessüse ilişkin esas hüküm, Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde buyrulmaktadır: *“Ey iman edenler! Tecessüs etmeyin.”* (49 Hucurât 12). İslâm, kasıtlı yapılan tecessüse ilişkin bu esas hükmünün yanısıra istenmeden oluşabilecek tecessüs durumları için de önleyici birtakım hükümler vermektedir. Bu hükümler ise şöyle buyrulmaktadır: *“İyilik ve taat, evlere arkalarından girmeniz değildir. Fakat iyilik, kişinin (bundan) sakınmasıdır. O halde evlere kapılarından girin. Allah'tan korkun ki kurtuluşa eresiniz.”* (2 Bakara 189); *“Ey iman edenler! Evlerinizden başka evlere, izin almadan ve o ev halkına selâm vermeden girmeyin! Bu sizin için daha hayırlıdır. Olur ki (bunları düşünüp) öğüt alırsınız.”* (24 Nûr 27).

Bu hükümlerin mevzu edildiği, Hz. Ömer ve bir adam arasında geçen bir kıssa şöyle rivâyet edilir: *“Hz. Ömer, halife olması münasebetiyle her gece vakti olduğu gibi Medine şehrinin huzur, sükûnet ve güvenliği için denetim görevini yürütüyordu. O esnada şarkı seslendiren bir yetişkin erkek sesi duydu. Sesin işitildiği yöne doğru ilerledi. Ses bir evden geliyordu. Ne olup bittiğini anlamak için duvarından atlayarak eve girdi. Bir kadınla ve kenarında şarap olan bir adamla karşılaştı. Bu durum karşısında adama şöyle çıkıştı: “Ey Allah'ın düşmanı günahına rağmen Allah'ın seni koruyup kollayacağını mı zannettin?” Hz. Ömer'in tepkisi karşısında adam şöyle dedi: “Dur bakalım! Ey müslümanların emiri! Benim bir günahım varsa senin üç günahın var. Allah şöyle buyurmuyor mu?: “Ey iman edenler! Tecessüs etmeyin.” (49 Hucurât 12); “İyilik ve taat, evlere arkalarından girmeniz değildir. Fakat iyilik, kişinin (bundan) sakınmasıdır. O halde evlere kapılarından girin. Allah'tan korkun ki kurtuluşa eresiniz.” (2 Bakara 189); “Ey iman edenler! Evlerinizden başka evlere, izin almadan ve o ev halkına selâm vermeden girmeyin! Bu sizin için daha hayırlıdır. Olur ki (bunları düşünüp) öğüt alırsınız.” (24 Nûr 27).”*

Okunan ayetler karşısında kusurlu olduğunu anlayan ve kabul eden Hz. Ömer şöyle karşılık verdikten sonra oradan ayrıldı: “Sizi bağışlarsam, siz de beni bağışlar ve günahınız nedeniyle tevbe eder misiniz?” (Suyûtî, Ed-Dürrü’l-Mensûr: C.6, S.93).

Hz. Muhammed (s.a.v.) tecessüse ilişkin Kur’ân-ı Kerîm’de geçen hükümlerle örtüşecek şekilde, müslümanların kusurlarının araştırılmasını onaylamamaktadır. Aksi halde Allah’ın (c.c.) kusur araştıran kişiyi, kusurlarıyla rezil edeceğini şöyle buyurmaktadır: *“Mü’minlerin kusurlarını araştırmayın. Her kim mü’minlerin kusurlarını araştıracak olursa Allah, onun kusurlarının ardına düşer, onu evinde olsa dahi rüsva eder.”* (Tirmizî, Birr 83). Hz. Muhammed (s.a.v.) bir mü’min hakkında bilgi sahibi olunan kusurun ifşa edilmemesi halinde, Allah (c.c.) nazarındaki ödülü ve aksi halde verilecek cezayı şöyle buyurmaktadır: *“Kim bir mü’min’in ayıbını gizli tutarsa Allah ahirette onun ayıbını gizli tutar (affeder). Kim de açığa vuracak olursa Allah da ahirette onun ayıbını açığa vurur.”* (İbn Mace, Hudud 5).

“Oturumun özetini yapın. Üyelerin oturumla ilgili değerlendirme yapmalarına ve soru sormalarına imkân tanıyın. Paylaşmak istedikleri herhangi bir düşünce ve duyguları olup olmadığını sorun. Bir sonraki oturumun konusunu ve zamanını belirterek oturumu tamamlayınız.”

**SEKİZİNCİ OTURUM: DİNİ SOSYAL DIŞADÖNÜKLÜK III
(İNSANLARI KÜÇÜK DÜŞÜRME, SELÂMLAŞMA, ALÇAKGÖNÜLLÜLÜK
ve SÖZÜNDE DURMA BİLEŞENLERİ)**

Hedefler:

1. İnsanları küçük düşürmekten kaçınma.
2. Selâmlaşmanın gereğini, önemini ve şeklini bilme.
3. Alçakgönüllü olma.
4. Verilen sözde durma.

Kazanımlar:

1. Grup üyeleri, insanları küçük düşürmekten kaçınır.
2. Grup üyeleri, selâmlaşmanın gereğini, önemini ve şeklini bilir.
3. Grup üyeleri, alçakgönüllü davranır.
4. Grup üyeleri, verdikleri sözde durur.

Materyaller: Kâğıt, Kalem

Süreç:

“Grup üyelerini, “Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının Sekizinci Oturumuna Hoş geldiniz” diyerek karşılayınız ve aşağıdaki şekilde bilgilendiriniz:”

“Sekizinci oturumun konularını; insanları küçük düşürmek, selâmlaşmanın gereği, önemi ve şekli, alçakgönüllü olma ve verilen sözde durma oluşturacaktır. Bu oturumun sonunda insanları küçük düşürmek, selâmlaşmanın gereği, önemi ve şekli, alçakgönüllü olma ve verilen sözde durma konularında bilgi sahibi olmuş olacaksınız. Edineceğiniz bilgiler yaşanan kişilerarası çatışmaların tetikleyicilerinden bazılarının insanları küçük düşürmek, selâmlaşmanın gereğini ve önemini bilmemek, alçakgönüllü olmamak ve verilen sözde durmamak olduğunu fark etmenize katkı sağlayacaktır. Bu katkı, genel iletişiminizde İslâmî değerlerden kaynağını alan

sağlıklı bir duyuş, düşünüş ve davranış içerisinde olmanıza vesile olacaktır. Yani hem dünya hem de ahiret mutluluğunu elde etmek amacıyla insanları küçük düşürmekten kaçınma, selâmlaşmanın gereğini ve önemini bilme, alçakgönüllü olma ve verilen sözde durma konularında daha dikkatli ve gayretli olacaksınız. Böylelikle kişilerarası çatışmalar yaşamayacak; farkında olunmadan kişilerarası çatışmalar yaşanması durumunda halinde, çatışmalarda taraf olan herkesin mutlu ve tatmin olmasına vesile olacak şekilde çözüm üretebilecek ya da çözüme katkı sağlayabileceksiniz.”

Hedef 1: İnsanları küçük düşürmekten kaçınma.

Kazanım 1: Grup üyeleri, insanları küçük düşürmekten kaçınır.

“Grup üyelerini, insanları küçük düşürmek hakkında aşağıdaki şekilde bilgilendiriniz:”

İslâm’ın insana yüklemiş olduğu anlam, insanın saygın ve değerli bir varlık olduğu gerçeğinin kabulü üzerine kuruludur. İslâm bu kabulden yola çıkarak insanın onur ve şerefini koruma ve kollama isteğini temel bir hak olarak benimsemiştir. Bu temel hakka yönelik tehditleri vurgulayarak, insanların birbirleri için yıkıcı olmalarını engellemeye çalışır. Çünkü İslâm’a göre, onur ve şerefe yönelik her türlü tehdit, hayatı yaşanılmaz hale getirir. Bu tür tehditlerin hüküm sürdüğü yaşam koşullarında insanların mutlu olması ve diğer insanların mutluluğuna katkıda bulunması imkansızdır.

Alay, insan onur ve şerefine yönelik tehditlerin birini teşkil eder. Bu özelliği, insanın kendisini değerli hissetmesini tahrip etmesinden kaynaklanır. Süreç alay konusu edilen insanın, değersiz olduğu hissini kendisine dikte ettirilmeye çalışıldığını fark etmesiyle başlar. Bu ise onun için kabul edilemez bir durumdur ve bu nedenle birtakım negatif heyecansal belirtiler göstermeye başlar ve savunmaya hazır hale gelir. Bu tepkiye rağmen dikte çabalarının devam etmesi aynı zamanda kişilerarası çatışmalar için bir başlangıçtır. Dikte çabalarının sürekli ve hükmedici olması halinde birey kendisini değersiz hissetmeye başlar. Bu nedenle kendisine ve başkalarına değer katma gücünü yitirir ve bu durumu dert edinerek tükenmeye başlar.

Alay, bir kimseyle onu küçümseyerek eğlenmedir. Allah'ın değer yüklediği insanı değersizleştirmeyi ve kibirlenmeyi içermesi münasebetiyle İslâm dini tarafından kaçınılması emredilen bir davranıştır. Bu hususta, Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle emredilmektedir: *“Ey iman edenler! Bir erkek topluluğu bir başka erkek topluluğu ile alay etmesin. Çünkü onlar, kendilerinden daha hayırlı olabilirler. Kadınlar da başka kadınları (alaya almasın. Çünkü) onlar kendilerinden daha hayırlı olabilirler. Birbirinizi ayıplamayın ve kötü lâkaplarla çağırmayın. İmandan sonra fâsıklık namı ne çirkin olur! Kim tevbe etmezse işte onlar, zâlimlerin tâ kendileridir.”* (49 Hucurât 11); *“İnsanları çekiştiren, yüzlerine karşı onlarla alay eden her kişinin vay haline ki! O, mal toplayıp tekrar tekrar sayandır. Malının gerçekten ona ebedî bir hayat verdiğini sanır. Hayır! O Hutame'ye –andolsun ki atılacaktır. Hutame'nin mahiyetini bilir misin? Allah'ın tutuşturulmuş ateşidir ki kalblerin üstüne (kadar) çıkacaktır. Muhakkak ki bu (ateşin kapıları), onların üzerlerine uzatılmış direklerle kapatılmış olacaktır.”* (104 Hümeze Sûresi).

Bir mü'min, bir mü'min kardeşine karşı sergilediği alaycı birtakım tavır ve davranışlarıyla mü'min kardeşini sadece değersizleştirmiş olmaz. Değersizleştirmeye yönelik çabalarıyla aynı zamanda onu hor görmüş ve ona zulmetmiş olur. Oysa ki bu durum, müslüman kardeşliğinde kabul görmeyen bir husustur. Hz. Muhammed (s.a.v.) bu hususta şöyle buyurmaktadır: *“Müslüman, müslüman'ın kardeşidir; ona zulmetmez, onu yardımsız bırakmaz, ona hor bakmaz. Takva işte buradadır. Bir kimsenin kötü olabilmesi için müslüman kardeşini hor görmesi yeter. Müslümanın müslümana kanı, malı ve ırzı haramdır.”* (Müslim, Birr 10).

Hedef 2: Selâmlaşmanın gereğini, önemini ve şeklini bilme.

Kazanım 2: Grup üyeleri, selâmlaşmanın gereğini, önemini ve şeklini bilir.

“Grup üyelerini, selâmlaşma hakkında aşağıdaki şekilde bilgilendiriniz:”

Selâm, bir mü'min'in bir başka mü'min için yaptığı bir duadır. Bu dua, selâmlaşan bireylerin Allah'tan (c.c.) şer, felaket, fenalık vb. istenmeyen durumlardan kendilerini sakındırmasına ve korumasına yönelik karşılıklı taleplerini içerir. Selâm doğası gereği, selâmlaşan bireylerin birbirlerine ilişkin iyi niyet ve temennilerini içermesi nedeniyle karşılıklı güven ve sevgi duygusunu doğurur. Hz.

Muhammed (s.a.v.) cennet için imanı, iman için mü'min'lerin birbirlerini sevmesini koşul olarak saymış; selâmlaşmayı, mü'min'lerin birbirlerini sevmesi için bir vesile olarak takdim etmiştir. Bu hususta şöyle buyurmaktadır: *“İman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız. Size, yaptığınız zaman birbirinizi seveceğiniz bir şey söyleyeyim mi? Aranızda selâmlaşmayı yayınız.”* (Müslim, İman 22; Tirmizî, İsti'zan 1; Ebû Davud, Edep 142). Selâmlaşmanın, mü'min'lerin birbirlerini sevmesi için bir vesile olması nedeniyle, alınan selâma nasıl bir karşılık verilmesi gerektiği Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulmaktadır: *“Bir selâmla selâmlandığınızda siz de ondan daha güzel selâmla selâmlayın veya aynıyla karşılık verin. Şüphesiz Allah herşeyin hesabını hakkıyla yapandır.”* (4 Nisâ 86). Ayetten anlaşılacağı üzere, alınması farz olan selâmın verilmesi sünnettir. Selâm, Allah'ın (c.c.) 99 güzel isminden birini teşkil eder. Allah (c.c.) Kur'ân-ı Kerîm'de geçen oniki farklı ayette mü'minleri selâmlayarak, selâmlaşma hususunda model olmaktadır.

Hz. Muhammed (s.a.v.) *“İnsanların Allah nazarında en sevimsisi ve kabul göreni, önce selâm verenlerdir.”* (Ebû Davud, Edep 144) şeklinde buyurarak Allah'ın (c.c.) rızasını kazanmanın yollarından birini müjdelemiştir. İnsan önce selâm vermekle sadece Allah'ın (c.c.) rızasını kazanmamakta aynı zamanda insanların da rızasını kazanmaktadır. Çünkü kişilerarası iletişimi güzel bir dua ile başlatmaktadır. Hakkında yapılan bu güzel dua karşısında, her kim olursa olsun her insan doğal olarak kendisini güzel bir karşılık verme zorunluluğu içinde hissedecektir. Böylece varolan kırgınlık, dargınlık, kin ve düşmanlıklar sağlıklı bir kişilerarası iletişim içinde yok olacaktır.

İslâm'da selâmlaşma, “Selâmun aleykûm” şeklinde de dile getirilmesi caiz olan “Esselâmu aleykûm” ifadesine, “Ve aleykümüsselâm” veya “Aleykümüsselâm” şeklinde karşılık verilmesi eylemidir. Bu eylemsel süreçte, “Esselâmu aleykûm ve rahmetüllahî ve berekâtûh” şeklinde verilen; “Ve aleykümüsselâm ve rahmetüllahî ve berekâtûh” şeklinde alınan selâm, İslâm açısından daha faziletlidir. “Ve aleyke ve aleyhisselâm” şeklinde verilen selâm ise, gönderilen selâmın tebliğ edilmesi halinde tebliğde bulunana verilir. Selâmın tebliğinin üstlenilmesi, bir emanetin

sorumluluğunun alınması anlamına gelir ki bu nedenle gönderilen selâm mutlaka tebliğ edilmelidir.

İslâm'da selâmlaşmanın bir yordamı vardır. Bu yordam, sayıca az olan grubun, sayıca çok olan gruba; arkadan gelenin önde gidene; gencin yaşlı insana; binitle seyredenin yaya halindeki bireye; gelenin oturana önce selâm vermesi şeklindedir. Gruba verilen selâmın gruptan sadece bir kişi tarafından alınması halinde gruptaki diğerlerinin selâm alma yükümlülüğü ortadan kalkar. Aksi halde selâm alma yükümlülüğü devam eder. Benzer şekilde gruptan sadece birinin selâm vermesi halinde gruptaki diğerleri, selâm vermiş sayılırlar. Böylece sünnete uyulmuş olunur. Kur'ân-ı Kerîm okunurken, okuyana ve dinleyenlere selâm verilmesi mekruh olmakla birlikte selâm alınır. Aynı durum ezan okunurken de geçerlidir. Hutbe dinleyene, lokma ağzında olana, uyuyana, tuvaletini yapana ve namaz kılana selâm verilmez. *“Ey iman edenler! Evlerinizden başka evlere, izin almadan ve o ev halkına selâm vermeden girmeyin! Bu sizin için daha hayırlıdır. Olur ki (bunları düşünüp) öğüt alırsınız.”* (24 Nûr 27).” ayetinden anlaşılacağı üzere bir başkasının evine girebilmenin koşulları izin almak ve ev halkına selâm vermektir.

Hiz. Enes'in Hiz. Muhammed'ten (s.a.v.) naklettiğine göre, bir insanın ailesine vermiş olduğu selâm, onun ve ailesi için bir berekettir. Hiz. Muhammed (s.a.v.) Hiz. Enes'e hitaben şöyle buyurmuştur: *“Oğlum, ailenin yanına vardığında selâm ver ki, sana ve ev halkına bereket olsun.”* (Tirmizî, İsti'zan 10).

Hedef 3: Alçakgönüllü olma.

Kazanım 3: Grup üyeleri, alçakgönüllü davranır.

“Grup üyelerini, alçakgönüllük (tevazu) hakkında aşağıdaki şekilde bilgilendiriniz:”

Eş anlamlısı tevazu olan alçakgönüllük, gösterişten uzak durma ve sadeliği tercih etme anlamlarına gelir. Allah'ın (c.c.) mutlak ve üstün kudreti karşısında âcizliğini kabul etmek, mü'min için alçakgönüllüğün motivasyon kaynağıdır. Bu anlayışla hareket eden mü'min, sahip olduğu veya taşıdığı niteliklerini diğer insanlara karşı büyüklenmek için haklı bir gerekçe olarak görmez ve kullanmaz.

Böylece Allah'ın (c.c.) bir mükâfatı olarak başkalarının nazarında şeref derecesi gittikçe artmaya başlar. Bu hususta Hz. Muhammed (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: *“Her kim müslüman kardeşine karşı alçakgönüllü olursa Allah, onun şerefini artırır. Buna karşın her kim, müslüman kardeşine kibreder, büyüklük taslarsa, Allah da onu alçaltır.”* (Et-Tergib Ve't-Terhip, 5/561).

“Rahmân'ın kulları, yeryüzünde vakar ve tevazuyla yürürler. Cahiller onlara (sataşarak) hitap ettiklerinde, onlar: “Selâm(etle!)” der (geçer)ler.” (25 Furkan 63) şeklinde Kur'ân-ı Kerîm'de geçen ayetten anlaşılacağı üzere, alçakgönüllük bir mü'min'in taşıması gereken özelliklerden bir tanesini oluşturur. Bu nedenle Allah'ın (c.c.) rızası gözetilerek alçakgönüllü olunmalıdır. Bu durum dikkate alınmaksızın tevazu içinde sergilenen duygu, düşünce ve davranışlar kibir kategorisine girer. Çünkü Allah'ın (c.c.) mutlak ve üstün kudretini kabulüne dayalı sergilenen bir alçakgönüllük değildir. İnsan, Allah'ın (c.c.) rızasını gözetmekle aynı zamanda O'nun mutlak ve üstün kudretini kabul etmiş olur. Söz konusu ayetle tutarlı olarak Hz. Muhammed (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: *“Şüphesiz Allah, sizin alçak gönüllü olmanızı vahyetti. Hiç kimse, başkalarına karşı öğrenmesin ve hiç kimse başkasına zulüm ve tecavüz etmesin.”* (İbn Mâce, Zühd 23; Ebû Davûd, Edep 48).

Alçakgönüllülük, sağlıklı kişilerarası iletişimin mihenk taşlarındandır. Çünkü bireyi, kişilerarası iletişimde egosantrik olmaktan alıkoyar. Egosantrizm, bireyin patolojik bir şekilde kendisini merkeze koyması ve meselelerin sadece kendi bakış açısından ele alınması gerektiği hususundaki ısrarcılığıdır. Bu ısrarcılık, çoğu zaman başkaları üzerinde hükmedici olmaya çalışma şeklinde tezahür eder ki kişilerarası çatışmalara neden olur. Bu esasen, egosantrizmin kişilerarası iletişim için olmazsa olmaz nitelik taşıyan empatiyle çelişen bir durum arz etmesinden kaynaklanır.

Hedef 4: Verilen sözde durma.

Kazanım 4: Grup üyeleri, verdikleri sözde durur.

“Grup üyelerini, sözünde durma hakkında aşağıdaki şekilde bilgilendiriniz:”

Sağlıklı bir sosyal yaşam, üzerinde fikir birliğine varılan hususlarda verilen sözlerin yerine getirilmesiyle mümkündür. Çünkü sosyal yaşam dayanışmayı

gerektirmekte, dayanışma ise yapılan sözlü ve/veya yazılı antlaşmalarla sağlanabilmektedir.

Sağlıklı bir sosyal yaşam, İslâm'ın temel hedefleri arasındadır. Bu nedenle verilen sözün yerine getirilmesi İslâm'ın önemseydiği konulardan birini oluşturur. *“Bir de ahdi yerine getirin. Çünkü ahidden (dolayı) sorumluluk vardır.”* (17 İsrâ 34) ayet-i kerimededen anlaşılacağı üzere verilen sözün yerine getirilmesi, İslâm'a göre Allah'ın bir emridir; mü'minü, Allah'a ve kullarına karşı sorumlu kılar. Bu sorumluluğun kesin bir şekilde yerine getirilmesi gerektiğine ilişkin hüküm, Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulmaktadır: *“Ahitleştığınız zaman Allah'ın ahdini eksiksiz yerine getirin. Yeminleri pekiştirdikten sonra bozmayın. Hem de Allah'ı üzerinize kefil yapmışken (nasıl bozarsınız)? Şüphe yok ki Allah yaptıklarınızı bilir.”* (16 Nahl 91).

Verilen sözün sorumluluğunun yerine getirilmemesinin akıbeti, Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulmaktadır: *“Onlar ki Allah'ın ahdini sağlamlaştırdıktan sonra bozarlar ve Allah'ın birleştirilmesini emrettiği şeyi keserler ve yeryüzünde bozgunculuk yaparlar. İşte onlar zarara uğrayanların tâ kendileridirler.”* (2 Bakara 27); *“Allah'a verdikleri sözü andlarıyla sağlamlaştırdıktan sonra bozanlar, Allah'ın birleştirilmesini emrettiği şeyi koparanlar, yeryüzünde fesad çıkaranlar (var ya); işte lanet de onlarıdır, yurdun kötüsü de onlarıdır.”* (13 Ra'd 25).

Kur'ân-ı Kerîm'e göre mü'min, Hz. Muhammed'e (s.a.v.) biat ettiğini dil ile ikrar ve kalb ile tasdik etmekle Allah'a biat etmiş olmaktadır. Bir başka deyişle Hz. Muhammed'le (s.a.v.) doğrudan gerçekleştirmiş olduğu biata ilişkin ahdiyle Allah'ın (c.c.) hükümlerine biat edeceğine söz vermektedir. Bu husus, Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulmaktadır: *“Muhakkak ki sana bey'at edenler ancak Allah'a bey'at etmiş olurlar. Allah'ın Eli onların eli üzerindedir. Kim (bey'atini) bozarsa, ancak kendi aleyhine bozmuş olur. Kim de Allah ile ahid ettiği şeye vefa gösterirse ona pek yakında çok büyük bir ecir verilecektir.”* (48 Fetih 10). Ayetten anlaşılacağı üzere, Allah'ın (c.c.) hükümlerine aykırı tavır ve davranış içinde olanlar sadece kendi aleyhine tavır ve davranış içinde bulunmuş olurlar. Bu durum, sosyal yaşam içinde her zaman gözlemlenen bir husustur. Sosyal yaşam gözlemlendiğinde, verilen sözün yerine getirilmesinin güvenilirliğin ölçütlerinden olduğu görülür. Birey bu ölçüte aykırı tavır ve davranışlarıyla güvenilirliğini zedelemekte, hayatın her alanında

insanların kendisiyle olan bağlarını koparmasına ve kişilerarası çatışmalara neden olmaktadır. İnsanın sosyal bir varlık olduğu dikkate alındığında, maruz kalınan sosyal red veya izolasyon hiç de katlanılacak bir durum değildir.

Vaadin yerine getirilmemesinin, münafıklığın bir niteliği olduğu hususunu Hz. Muhammed (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: *“Kimde dört nitelik varsa o, halis münafıktır. Yalan konuşan, vaadine muhalefet eden, sözleşmesine riayet etmeyen ve düşmanlıkta haddi aşan münafıktır. Bunlardan kimde bir haslet varsa, ondan vazgeçinceye kadar onda nifaktan bir haslet vardır.”* (Buharî, Cizye 17).

“Oturumun özetini yapın. Üyelerin oturumla ilgili değerlendirme yapmalarına ve soru sormalarına imkân tanıyın. Paylaşmak istedikleri herhangi bir düşünce ve duyguları olup olmadığını sorun. Bir sonraki oturumun konusunu ve zamanını belirterek oturumu tamamlayınız.”

**DOKUZUNCU OTURUM: DİNİ SOSYAL DIŞADÖNÜKLÜK IV
(HOŞGÖRÜ, BAĞIŞLAYICILIK, EMANET, BOZGUNCULUK, HAYÂ ve
HASET BİLEŞENLERİ)**

Hedefler:

- 1.Hoşgörülü davranma.
- 2.Bağışlayıcı olma.
- 3.Emanete riayet etme.
- 4.Bozgunculuk yapmaktan kaçınma.
- 5.Hayâ sahibi olma.
- 6.Hasetten (çekememezlik) kaçınma.

Kazanımlar:

- 1.Grup üyeleri, hoşgörülü davranır.
- 2.Grup üyeleri, bağışlayıcıdır.
- 3.Grup üyeleri, emanete riayet eder.
- 4.Grup üyeleri, bozgunculuk yapmaktan kaçınır.
- 5.Grup üyeleri, hayâ sahibidir.
- 6.Grup üyeleri, hasetten (çekememezlik) kaçınır.

Materyaller: Kâğıt, Kalem

Süreç:

“Grup üyelerini, “Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının Dokuzuncu Oturumuna Hoş geldiniz” diyerek karşılayınız ve aşağıdaki şekilde bilgilendiriniz:”

“Dokuzuncu oturumun konularını; haset, emanete riayet etme, bozgunculuk yapma, hoşgörülü, bağışlayıcı ve hayâ sahibi olma oluşturacaktır. Bu oturumun sonunda haset, emanete riayet etme, bozgunculuk yapma, hoşgörülü, bağışlayıcı ve hayâ sahibi olma konularında bilgi sahibi olmuş olacaksınız. Edineceğiniz bilgiler

yaşanan kişilerarası çatışmaların tetikleyicilerinden bazılarının haset, emanete riayet etmeme, bozgunculuk yapma, hoşgörülü, bağışlayıcı ve hayâ sahibi olmama olduğunu fark etmenize katkı sağlayacaktır. Bu katkı, genel iletişiminizde İslâmî değerlerden kaynağını alan sağlıklı bir duyuş, düşünüş ve davranış içerisinde olmanıza vesile olacaktır. Yani hem dünya hem de ahiret mutluluğunu elde etmek amacıyla hasetten, bozgunculuk yapmaktan kaçınma, emanete riayet etme, hoşgörülü, bağışlayıcı ve hayâ sahibi olma konularında daha dikkatli ve gayretli olacaksınız. Böylece kişilerarası çatışmalar yaşamayacak; farkında olunmadan kişilerarası çatışmalar yaşanması halinde, çatışmalarda taraf olan herkesin mutlu ve tatmin olmasına vesile olacak şekilde çözüm üretebilecek ya da çözüme katkı sağlayabileceksiniz.”

Hedef 1: Hoşgörülü davranma.

Kazanım 1: Grup üyeleri, hoşgörülü davranır.

“Grup üyelerini, hoşgörülü davranma hakkında aşağıdaki şekilde bilgilendiriniz:”

Hoşgörü, önyargılardan arınma ve farklılıklara rıza göstermekten kaynağını alan, tahammül, müsamaha, anlayış, tolerans, sabır vb. kavramları içeren; bu kavramların daha da ötesinde farklılıkları Allah’ın (c.c.) üstün kudretinin tecellisine atfeden bu nedenle her durum ve koşul karşısında halîm tavır içinde olunan bir psikolojiyi ifade eder.

Hoşgörü psikolojisi, doğasında varolan bir haslet olmakla birlikte zaman zaman doğasına karşı sergilediği yabancılaşma, insanı hoşgörüden alıkoymuştur. Bu ve benzeri durumlar münasebetiyle Allah, (c.c.) peygamberler göndermiş ve bu elçileri vasıtasıyla insanlara rehberlik etmiştir. Allah’ın (c.c.) Hz. Muhammed (s.a.v.) vasıtasıyla tebliğ ettiği son din İslâm’ın ahlâk vurgularından biri de hoşgördür. Hoşgörü, İslâm açısından taşıdığı mutlak anlam ve önemi vurgulamak amacıyla Kur’ân-ı Kerîm’de müslümanlığı yaşama bağlamında ele alınmıştır. “Müslümanlığı yaşamak için hicret etmek isteyenlerden bazıları hanım ve çocuklarının tepkisi nedeniyle hicretlerini ertelemişlerdi. Medine’ye hicret ettiklerinde ise kendilerinden önce hicret edenlerin dinî bilgi ve müslümanlığı yaşama açısından ileride olduklarını

gördüler. Bu kayıpları nedeniyle eş ve çocuklarını cezalandırmak istediler. Onlara engel olmak amacıyla Allah (c.c.) ayet indirmiştir.” (Tirmizî, Tefsir 64.sûre, 1.hadis). Bahsi geçen ayet, Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyrulmaktadır: *“Ey iman edenler! Muhakkak ki eşleriniz ve evlatlarınızdan size düşman olanlar vardır; o halde onlardan sakının. Bununla beraber şâyet affeder, kusurlarına bakmaz ve hatalarını örterseniz, (bilin ki) muhakkak Allah, çok mağfirat edendir, çok esirgeyendir.”* (64 Teğâbun 14). Ayetten anlaşılacağı üzere, hoşgörünün Müslüman’ın olmazsa olmaz bir hasleti olması emredilmektedir.

İslâm, bir Müslüman’ın hoşgörüyü önceliği arasında almasını emretmekle, aslında sağlıklı bir sosyal yaşamın ancak hoşgörü ortamıyla tecelli edebileceğine işaret etmektedir. Aksi halde sosyal yaşam, kazananın olmadığı, maddi ve manevi kayıpların yaşandığı bir egemen olma mücadelesine dönüşür. İnsan aslında hoşgörmekle, hem başkalarına model olmakta hem de onların gönüllerini fethetmektedir. Fethedilen bir gönül, hoşgörülü olmaya, iyilikte bulunmaya ve gönül fethetmek için ferağat etmeye hazırdır.

Hedef 2: Bağışlayıcı olma.

Kazanım 2: Grup üyeleri, bağışlayıcıdır.

“Grup üyelerini, bağışlayıcı olma hakkında aşağıdaki şekilde bilgilendiriniz:”

İslâm açısından maruz kalınan kötülüğün cezası, aynı kötülükle karşılık verme şeklinde olmakla birlikte bu, üzerinde ısrarla durulması istenen bir durum değildir. Alternatif olarak güzel bir karşılık verilerek maruz kalınan kötülüğün defedilmesinin öncelikler arasında olması emredilmektedir. Bağışlayıcı olma, alternatiflerden birini oluşturur ve üzerinde ısrarla durulması istenen bir değer olarak takdim edilir. Bu husus, Kur’ân-ı Kerîm’de aşağıdaki şekilde buyrulmaktadır:

“İyilikle kötülük bir olmaz. Sen (kötülüğü) en güzel olan ile defet. O zaman, seninle arasında düşmanlık olan kimse, sanki candan bir dost gibi oluverir.” (41 Fussilet 34); *“Bir kötülüğün cezası, onun gibi bir kötülüktür. Kim affedip düzeltirse, artık onun mükâfatını vermek, Allah’a aittir. Şüphe yok ki O, zâlimleri sevmez.”* (42

Şûrâ 40); “*Bununla beraber kim de sabreder ve bağışlarsa, muhakkak bu, üzerinde kararlılıkla durmaya değer işlerdendir.*” (42 Şûrâ 43).

Affetme, Kur’ân-ı Kerîm’e göre muttakilerin bir başka deyişle Allah’tan bir mağfiret ve takvâ sahiplerinin nitelikleri arasındadır. Muttakilerin arasında affetmenin de olduğu bazı nitelikleri Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyrulmaktadır: “*Rabbinizden bir mağfiret ve takvâ sahipleri için hazırlanmış, eni göklerle yer (kadar) olan cennete koşusun. Onlar bolluk ve darlıkta infâk edenler, öfkelerini yutanlar ve insanları affedenlerdir. Allah iyilik edenleri sever.*” (3 Âl-i İmrân 133-134).

Hz. Muhammed (s.a.v.) “*Allah, suç bağışlayanın ancak şerefini artırır.*” (Müslim, Birr 19) şeklinde buyurarak Allah’ın (c.c.) affetme yolunu tercih edenlerin şerefini artıracığını müjdelemektedir.

Hedef 3: Emanete riayet etme.

Kazanım 3: Grup üyeleri, emanete riayet eder.

“Grup üyelerini, emanete riayet etme hakkında aşağıdaki şekilde bilgilendiriniz:”

Emanet genel olarak, “muhafaza ve iade edilmek üzere belirli bir zaman dilimi için alınan şey” anlamındadır. Bu karşın İslâm açısından emanet, Allah’ın varlığını, birliğini ve kelamını tasdik etmek anlamına gelen iman gereğine ilişkin görev ve sorumlulukları ifade eder ve ilahî bir nitelik taşır. İlahî emanete ilişkin hükümlerin kaynağı, Kur’ân-ı Kerîm’dir. Bu hususta Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyrulmaktadır: “*Muhakkak Biz sana Kitabı Allah’ın sana gösterdiği şekilde, insanlar arasında hükmetmen için hak olarak indirdik. Hainlerin bir savunucusu olma.*” (4 Nisâ 105). Hz. Muhammed (s.a.v.) ilahî emanetin imanla ilişkisi hususunda şöyle buyurmaktadır: “*İlahî emanete riayeti olmayanın imanı yoktur, imanı kemale ermemiştir. Allah’a verdiği iman sözünü tutmayanın da dini yoktur.*” (Ahmed, el-Müsned, XIX, 376, No:12383).

İlahî emanetin mü’min’e yüklediği görev ve sorumluluklar, doğrudan şahsına, sosyal çevresine, ailesine, içinde bulunduğu topluma, mü’minlere, devletine,

milletine, diğer insanlara ve doğaya; dolaylı olarak Allah'a (c.c.) ilişkindir. İlahî emanete riayet, Allah'a karşı gelmekten sakınmanın ve mü'min olarak ölmenin bir ölçüsüdür. Bu ölçünün önemi, Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulmaktadır: *“Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten nasıl sakınmak gerekiyorsa öylece sakının ve siz ancak Müslümanlar olarak ölün.”* (3 Âl-i İmrân 102).

Kur'ân-ı Kerîm'de ilahî emanete riayet etme hakkında çok sayıda ayet vardır. Bunlardan bazıları, nedenlerine ilişkin olması münasebetiyle kişilerarası çatışmaların yaşanmasını önleyicidir ve kişilerarası çatışmalara çözüm olabilme niteliği taşır. Bu ayetler şöyle sıralanabilir: *“Eğer biriniz diğerine güvenirse kendisine güvenilen kişi emanetini (borcunu) eksiksiz ödesin ve Rabbi olan Allah'tan korksun. Şahitliği de gizlemeyin. Kim onu gizlerse muhakkak onun kalbi günahkârdır.”* (2 Bakara 283); *“Artık ölçüğü ve teraziyi tam tutun. İnsanların eşyasını (haksızlık edip) eksik vermeyin.”* (7 A'râf 85); *“Ey kavmim, ölçü ve tartıyı adaletle tastamam yerine getirin. İnsanlara eşyalarını eksik vermeyin. Yeryüzünde fesatçılar olarak kötülük yapmayın.”* (11 Hûd 85); *“Şüphesiz ki Allah, size emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Gerçekten Allah bununla size ne güzel öğüt veriyor! Şüphe yok ki Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.”* (4 Nisâ 58); *“Bile bile emanetlerinize hâinlik etmeyin.”* (8 Enfâl 27).

Hiz. Muhammed (s.a.v.) ise ilahî emanet hususunda şöyle buyurmaktadır: *“Namazda emanet, oruçta emanet, sözde emanet vardır. Emanetin en şiddetli olanı, ödünç verilen şeylerdedir.”* (Taberanî, el-Mu'cemü'l-Kebîr, X, 219, No:10527); *“Emanet, namazda olur. Emanet, cünüplükten gusletmekte olur. Emanet, kile ve ölçek ile alıp vermede olur. Emanet, tartıda olur. Emanetin en büyüğü, ödünç verilen şeylerde olur.”* (İbn Ebî Şeybe, el-Müsned, VII, 134, No:34769); *“Ey insanlar! Kimin yanında bir emanet varsa onu emanet bırakan kimseye versin.”* (Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübra, VI, 160, No:11506); *“El, aldığı sahibine teslim edinceye kadar sorumludur.”* (İbn Mâce, Ahkâm 45); *“Sana emanet bırakan kimseye, emaneti teslim et. Sana ihanet edene sen ihanet etme!”* (Tirmizî, Büyu 38); *“Her kim Allah ve Peygamber'in kendisini sevmesini istiyorsa, doğru söz söylesin, emanete riayet etsin ve komşusuna eziyet etmesin.”* (Beyhakî, Şu'abü'l-İman, XI, 7, No:19748); *“Seni*

tasdik eden bir kardeşine yalan konuşman, büyük bir hıyanettir.”(Ebu Dâvûd, Sünnet 79); *“Münafığın alameti üçtür: Yalan söyler, verdiği sözü yerine getirmez ve emanete riayet etmez.”* (Müslim, İman 107).

Hedef 4: Bozgunculuk yapmaktan kaçınma.

Kazanım 4: Grup üyeleri, bozgunculuk yapmaktan kaçınır.

“Grup üyelerini, bozgunculuk hakkında aşağıdaki şekilde bilgilendiriniz:”

Herşeyi belli bir denge halinde yaratan Allah (c.c.) sosyal yaşamın da belli bir denge halinde sürdürülebilmesi için birtakım hükümler koymuştur. Kullarını, peygamberler ve kitaplar vasıtasıyla bu hükümlerden haberdar etmiştir. Allah’ın (c.c.) sosyal yaşam ve diğer hususlara ilişkin hükümlerine ve bu hükümlerin tesisi için gösterilen çabalara karşı muhalefet niteliği taşıyan her fesad tavır, davranış, duygu ve düşünce niteliğine göre bozgunculuktur veya bozgunculuğa doğru giden birer adımdır. Bu husus, Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyrulmaktadır: *“Allah’tan başka hiçbir ilâhınız yoktur. Rabbinizden size apaçık bir belge (mûcize) geldi. Artık ölçüğü ve teraziyi tam tutun. İnsanların eşyasını (hukukunu haksızlık edip) eksik vermeyin. İslah edildikten sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Şâyet inanan kimselerseniz böylesi hakkınızda daha hayırlıdır.”* (7 A’râf 85).

İnsanın direnç göstermedeki başarısızlığı nedeniyle nefsî değerlerini, Allah’ın (c.c.) dengeye yönelik ve üstün kudretinin birer göstergesi olan değerlerine tercih etmesi, bozgunculuğun kaynağıdır. Bu tercih, zamanla Allah’ın hükmetme değerini insanın kendisine atfetmesi anlamına gelir ki şirke, bir başka deyişle Allah’a ortak koşmaya kadar gidebilir. İnsanın nefsî değerlerini nasıl tercih ettiği, Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle bildirilmektedir: *“İnsanlardan öylesi vardır ki dünya hayatı hakkındaki sözü hoşuna gider ve o, kalbinde olana Allah’ı da şahid tutar. Halbuki o, düşmanın en azılı olanıdır. (Yanından) ayrılıp gitti mi yeryüzünde fesad çıkarmaya, ekini ve nesli yok etmeye çalışır. Allah ise fesadı sevmez. Ona: “Allah’tan kork!” denildiği vakit izzet (cahiliye kibiri) kendisini günah işlemeye sürükler. İşte böylesine cehennem yeter. Gerçekten cehennem, ne fena yataktır!”* (2 Bakara 204-206).

İslâm ahlâkında bozgunculuğa yer yoktur. Bozgunculuk hakkında çeşitli ikazlarda bulunulduktan sonra, bozgunculuktan sakınılması emredilir ve aksi halde yaşanılacaklara vurgu yapılır. Bu ikaz, emir ve vurgular Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyrulmaktadır: *“Fitne adam öldürmekten beterdir.”* (2 Bakara 191); *“Allah’ın rızından yeyiniz, içiniz. Yeryüzünde fesad çıkarmakla taşkınlık yapmayınız.”* (2 Bakara 60); *“Orası ıslah edilmişken yeryüzünde fesad çıkarmayın. Allah’a korkarak ve umarak dua (ve itaat) edin. Şüphesiz Allah’ın rahmeti iyi hareket edenlere yakındır.”* (7 A’râf 56); *“Yeminlerinizi, aranızda hile ve fesat aracı edinmeyin. Çünkü o takdirde sapa sağlam yerleştikten sonra ayak(ınız) kayıverir ve Allah yolundan sapıp başkalarını alıkoyduğunuz için kötülüğü tadarsınız; (âhirette ise) büyük bir azabı hak edersiniz.”* (16 Nahl 94); *“Günahkârların, yeryüzünde fesad yapıp ıslah etmeyenlerin emrine de itaat etmeyin.”* (26 Şuarâ 152); *“Elbette Allah, o bozguncuların işini düzeltmez.”* (10 Yûnus 81); *“İçinizden yalnızca zulmedenlere erişmekle kalmayan bir fitneden sakının. Hem de bilin ki Allah, şüphesiz azabı çetin olandır.”* (8 Enfâl 25).

Hedef 5: Hayâ sahibi olma.

Kazanım 5: Grup üyeleri, hayâ sahibidir.

“Grup üyelerini, hayâ sahibi olma hakkında aşağıdaki şekilde bilgilendiriniz:”

İnsan, nefsanî bir başka deyişle bedenî arzularıyla alâkalı psiko-sosyal talepleri olan bir varlıktır. Bu isteklerin Allah’ın (c.c.) hükümleri doğrultusunda dikkate alınması, insanı psiko-sosyal sağlığı açısından her türlü problemden uzaklaştırmaktadır. Buna karşın nefsanî isteklerin neden olduğu en küçük günahlardan dâhi “bundan ne çıkar!” düşüncesiyle sakınmamak ve rahatsız olmamak insanı zamanla önu alınmaz bir şekilde hayâsızlığa sürükler.

Hayâsızlığın yıkıcı etkilerinin görüldüğü yaşam alanlarından biri de kişilerarası ilişkilerdir. Hayâsızlıktan sakınılmaması halinde kişilerarası ilişkiler, *“Size isabet eden her musibet, ellerinizle kazandıklarınız sebebiyledir.”* (42 Şûrâ 30) ayetinde buyrulduğu üzere zamanla hayâsızlık edenin aleyhine dönecektir.

Hiz. Muhammed (s.a.v.) *“Hayâ, yani utanmak imandandır.”* (Buhârî, İman 15; Müslim, İman 12) şeklinde buyurarak sadece iman edenlerin Allah’ın (c.c.) hükümlerine aykırı davranmaktan üzüntü duyabileceğine işaret etmektedir. İman eden için hayânın motivasyon kaynağı, Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyrulmaktadır: *“Size verilmiş her hangi bir şey, dünya hayatının geçimliliğidir. Allah’ın nezdindekiler ise iman edip Rablerine tevekkül edenler için daha hayırlı ve daha kalıcıdır. Onlar ki, büyük günahlardan, hayasızca davranışlardan uzak dururlar, öfkelendiklerinde de bağışlarlar.”* (42 Şûrâ 36, 37).

Hedef 6: Hasetten (çekememezlik) kaçınma.

Kazanım 6: Grup üyeleri, hasetten (çekememezlik) kaçınır.

“Grup üyelerini, haset (çekememezlik) hakkında aşağıdaki şekilde bilgilendiriniz:”

“Yoksa onlar, Allah kendi lütfundan verdi diye mi insanları kıskanıyorlar?” (4 Nisâ 54) ayetinde buyrulduğu üzere haset, Allah’ın farklı derecelerde kullarına bahsettiği dünyevî nitelik ve imkânlarla, bazılarının veya birisinin derece bakımından daha fazla sahip olması durumundan hoşnut olmama ve acı duyma hâlidir. Bu hâl, Allah’ın lütfetme iradesine muhalefet etme veya karşı çıkma anlamına da gelir. Fakat çoğu insan, bunun farkında değildir. Allah’ın lütuf kapısı herkese açıktır. Bu durumda yapılması gereken çabalayarak ve dua ederek Allah’ın lütfuna vesile olmaktadır. İslâm ahlâkı bunu gerektirir.

Her insanın doğasında hasetin varlığının yanı sıra bu çirkin huyuna hükmetme gücü de vardır. Bu nedenle Allah (c.c.) hasetten sakınmayı ve iyi geçinmeyi emretmekte; böyle bir çabanın nezdinde karşılıksız kalamayacağını bildirmektedir. Bu, Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyrulmaktadır: *“Zaten nefislerde bir haset vardır. Eğer iyi geçinir ve sakınırsanız, şüphe yok ki Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”* (4 Nisâ 128).

“Haset, ateşin odunu yakıp tüketmesi gibi iyilikleri tüketir.” (Ebû Davûd, Edeb 44) hadis-i şerifinde buyrulduğu üzere haset, iyiliklerin zehiri ve kötülüklerin kaynağıdır. Allah, (c.c.) haset edenin şerrine karşı şöyle dua edilerek kendisine

sığılmasını buyurmaktadır: *“Deki! Haset edenin haset ettiği zaman şerrinden sabahın Rabbine sığınırım.”* (113 Felâk 1,5).

Kişilerarası ve toplumsal çatışmalar, hasetin neden olduğu kötülüklerden birini oluşturur. Çünkü haset, insanların gün gibi ortada olan gerçekleri görmelerine engel olur ve insanları gerçeklere karşı aldırılmaz bir tavır takınmaya sürükler. Bu duruma ilişkin ayet, Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyrulmaktadır: *“Halbuki kendilerine O Kitabın verildiği kimseler, ancak apaçık deliller onlara geldikten sonra (ve yalnızca) aralarındaki kıskançlıktan dolayı O’na (O Hakk’a) dair anlaşmazlığa düştüler.”* (2 Bakara 213).

İslâm’da hasetten sakınmak, kişilerarası uyumun bir başka deyişle kardeşlik ruhunun temel dinamiklerindedir. Bu dinamiği vurgulamak için, Hz. Muhammed (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: *“Birbirinize hiddetlenmeyin, yüz çevirmeyin. Haset edip, birbirinizi kıskanmayın. Ey Allah’ın kulları kardeş olun!”* (Buhârî, Edebu’l-Müfred, I, 491).

“Oturumun özetini yapın. Üyelerin oturumla ilgili değerlendirme yapmalarına ve soru sormalarına imkân tanıyın. Paylaşmak istedikleri herhangi bir düşünce ve duyguları olup olmadığını sorun. Bir sonraki oturumun konusunu ve zamanını belirterek oturumu tamamlayınız.”

ONUNCU OTURUM: DİNİ SOSYAL DIŞADÖNÜKLÜK V (DİN KARDEŞLİĞİ, SABIR, İYİLİK, DOĞRULUK, ADİL OLMA, İYİ DAVRANMA, GÜZEL SÖZ ve KİBİR BİLEŞENLERİ)

Hedefler:

- 1.Din kardeşliğinin gereğini ve önemini bilme.
- 2.Olumsuzluklara karşı dayanma ve direnme.
- 3.İyilikte bulunma.
- 4.Doğru olma.
- 5.Adil olma.
- 6.İnsanlara iyi davranma ve güzel söz söyleme.
- 7.Kibirli olmaktan (kendini beğenmişlik) kaçınma.

Kazanımlar:

- 1.Grup üyeleri, din kardeşliğinin gereğini ve önemini bilir.
- 2.Grup üyeleri, olumsuzluklara karşı dayanır ve direnir.
- 3.Grup üyeleri, iyilikte bulunur.
- 4.Grup üyeleri, doğruluk için çabalar.
- 5.Grup üyeleri, adildir.
- 6.Grup üyeleri, insanlara iyi davranır ve güzel söz söyler.
- 7.Grup üyeleri, kibirli (kendini beğenmişlik) olmaktan kaçınır.

Materyaller: Kâğıt, Kalem

Süreç:

“Grup üyelerini, “Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının Onuncu Oturumuna Hoş geldiniz” diyerek karşılayınız ve aşağıdaki şekilde bilgilendiriniz:”

“Onuncu oturumun konularını; din kardeşliğinin gereği ve önemi, olumsuzluklara karşı dayanma ve direnme, iyilikte bulunma, doğru ve adil olma,

insanlara iyi davranma ve güzel söz söyleme ile kibirli olma oluşturmaktadır. Oturumun sonunda din kardeşliğinin gereği ve önemi, olumsuzluklara karşı dayanma ve direnme, iyilikte bulunma, doğru ve adil olma, insanlara iyi davranma ve güzel söz söyleme ile kibirli olma konularında bilgi sahibi olmuş olacaksınız. Edineceğiniz bilgiler, yaşanan kişilerarası çatışmaların tetikleyicilerinden bazılarının din kardeşliğinin gereğini ve önemini bilmeme, olumsuzluklara karşı dayanıklı olmama ve direnmeme, iyilikte bulunmama, doğru ve adil olmama, insanlara iyi davranmama ve güzel söz söylememe ile kibirli olma olduğunu fark etmenize katkı sağlayacaktır. Bu katkı, genel iletişiminizde İslâmî değerlerden kaynağını alan sağlıklı bir duyuş, düşünüş ve davranış içerisinde olmanıza vesile olacaktır. Yani hem dünya hem de ahiret mutluluğunu elde etmek amacıyla din kardeşliğinin gereğini ve önemini bilme, olumsuzluklara karşı dayanma ve direnme, iyilikte bulunma, doğru ve adil olma, insanlara iyi davranma ve güzel söz söyleme ile kibirden kaçınma konularında daha dikkatli ve gayretli olacaksınız. Böylelikle kişilerarası çatışmalar yaşamayacak; farkında olunmadan kişilerarası çatışmalar yaşanması halinde, çatışmalarda taraf olan herkesin mutlu ve tatmin olmasına vesile olacak şekilde çözüm üretebilecek ya da çözüme katkı sağlayabileceksiniz.”

Hedef 1: Din kardeşliğinin gereğini ve önemini bilme.

Kazanım 1: Grup üyeleri, din kardeşliğinin gereğini ve önemini bilir.

“Grup üyelerini, din kardeşliği hakkında aşağıdaki şekilde bilgilendiriniz:”

Din kardeşliği, İslâm’ın temel ahlâkî vurguları için bir mihenk taşı olma niteliği taşır. Allah’ın (c.c.) hükümlerinden kaynağını alır; dünya ve ahiret mutluluğu için bu hükümlerin daimi ve kararlı şekilde tesisinde önemli bir rol oynar. Mü’minlerin birbirlerinin hoşnutluğuna nail olma çabaları neticesinde hayat kaynağı olmanın ötesindedir. Nihai hedefi, rızasını kazanmak için Allah’ın (c.c.) hükümlerini tesis etmek olduğundan karşılıklı çıkarlardan, hak ve hukukun gözetilmemesinden arınıktır ve ilâhî nitelik taşıyan bir sevgiyle yoğrulmuştur. Bu özelliğiyle adalet ve eşitlik duygularının yoğun bir şekilde hissedildiği bir atmosfere dönüşmüştür ki böyle bir ortamda mü’min’lerin gönülleri birbirleriyle bütünleşmiş ve kaynaşmıştır.

Din kardeşliğinin bir örneği, Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulmaktadır: *“Onlardan evvel Medine’yi yurt edinmiş iman sahipleri, kendilerine hicret edenleri severler ve bunlara verilen şeylerden dolayı kalblerinde bir çekememezlik duymazlar. Kendileri fakirlik içinde bulunsalar dâhi (muhâcirleri) öz nefislerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar umduklarını bulanların tâ kendileridir. Onlardan sonra gelenler derler ki: “Rabbimiz, bizi ve bizden önce iman etmiş kardeşlerimizi mağfiret eyle. Kalblerimizde, iman edenlere karşı hiçbir kin bırakma! Rabbimiz, şüphesiz ki Sen çok esirgeyicisin, çok merhametlisin!”* ”(59 Haşr 9,10). Bu ve benzeri din kardeşliğinin tesisi ancak şu İslâmî hükümlerin sürekli hafızalarda taze tutulması ve bu hükümlere aykırı tavır ve davranışlardan sakınmakla mümkündür: *“Mü'minler ancak kardeşirler. O halde kardeşlerinizin arasını düzeltin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki size merhamet edilsin.”* (49 Hucûrât 10); *“Bir mü'min'in din kardeşiyle üç günden fazla dargın durması helâl olmaz.”* (Buhârî, Edep 62; Müslim, Birr 8); *“Bir kimse mü'min kardeşiyle bir yıl küs durursa onun kanını dökmüş gibi günah işlemiş olur.”* (Ebû Davûd, Edep 55); *“Oruç, namaz ve sadakadan daha üstün bir şey, iki kişinin arasını düzeltmektir. Çünkü iki kişinin arasının bozulması (dini) kökünden kazar.”* (Ebû Davûd, Edep 58); *“Hiçbiriniz kendisi için dilediğini diğer kardeşi için istemedikçe iman etmiş olamaz.”* (Buhârî, İman 7).

Hedef 2: Olumsuzluklara karşı dayanma ve direnme.

Kazanım 2: Grup üyeleri, olumsuzluklara karşı dayanır ve direnir.

“Grup üyelerini, olumsuzluklara karşı dayanma ve direnme hakkında aşağıdaki şekilde bilgilendiriniz:”

Doğumdan ölüme kadar geçen zaman diliminde insan, sayısız güzellikler yaşar ve sayısız problemlerle karşı karşıya kalır. Yaşanan güzellikler psikolojik sağlık açısından önem taşıdığı gibi yaşanan problemler de büyük önem taşır. Çünkü maruz kalınan problemler karşısında harcanan çaba, yaşam tecrübesini artırır ve kazanılan bu yaşam tecrübesi, daha sonra yaşanılacak problemlerle baş etme hususunda insanı etkin kılar. Bu sayede tadılan başarı hissi insanı mutlu eder.

Problemlerin üstesinden gelmek için insanın sarf ettiği çaba, sabrı ifade eder. Çünkü sabır alıkoymak ve engel olmak anlamına gelir. İslâm açısından herhangi bir problem karşısında alıkonulacak ve engel olunacak şey, insanın kendisine ve kendisi dışındaki her şeye dair Allah'ın (c.c.) koyduğu hükümlere aykırılık teşkil eden hususlardır. Bu bağlamdan bakıldığında, yaşanan kişilerarası çatışmaların altında yatan nedenlerin İslâmî hükümlere aykırılık teşkil eden tavır, davranış, duygu ve düşünceler olduğu açıkça görülmektedir. Bu durumda mü'min'e düşen görev ve sorumluluk, yaşadığı kişilerarası çatışmaları, kendisine de pay çıkaracak şekilde İslâmî hükümler çerçevesinde analiz etmek, çıkarımlarda bulunmak ve eyleme geçmektir. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.v.) mü'min için şöyle buyurmaktadır: *“Mü'min'in işine şaşılır. Çünkü her işi, sonuç itibariyle kendisi için hayırdır. Bolluk ve nimete kavuşursa onu Allah'tan bilir ve O'na şükreder; bu sayede bolluk ve nimet, sonuç itibariyle onun için hayır olmuş olur. Darlık ve musibetle karşılaşsa onu da Allah'tan bilir ve bu duruma sabreder; bu sayede o darlık ve musibet de sonuç itibariyle onun için hayır olmuş olur.”* (Müslim, Zühd 64).

Kişilerarası çatışmalar ve benzeri problemler karşısında sergilenmesi farz olan sabır ve sabrın neticesi hakkında Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulmaktadır: *“Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek imtihan edeceğiz. Sabredenleri müjdele!”* (2 Bakara 155); *“Sabret! Çünkü Allah, iyi hareket edenleri mükâfatsız bırakmaz.”* (11 Hûd 115); *“Sizin yanınızdaki (dünya malı) tükenir. Allah'ın nezdindekiler ise kalıcıdır. Sabredenlerin mükâfatını elbette yapmakta olduklarının güzeliyle vereceğiz.”* (16 Nahl 96); *“Şüphesiz ki Allah sabredenlerle beraberdir.”* (2 Bakara 153).

Hedef 3: İyilikte bulunma.

Kazanım 3: Grup üyeleri, iyilikte bulunur.

“Grup üyelerini, iyilikte bulunma hakkında aşağıdaki şekilde bilgilendiriniz:”

İslâmî yaşantının kaynağı olma niteliği taşıyan imanın temel vurgularından biri de iyiliktir ve yapılması farzdır. İnsan ancak yapacağı iyiliklerle hayat bulabilir; hayatî nitelik taşıyan doğanın ve diğer insanların hayat bulmasına imkân sağlayabilir. Çünkü iyilik, Kur'ân-ı Kerîm'de *“İyilikler kötülükleri giderir. Bu, iyi düşünenler için*

bir öğüttür.” (11 Hûd 114) şeklinde buyrulduğu üzere kötülüğün panzehiridir. Bu nedenle kötülüğe karşı alınması emredilen tavır ve tavrın hassasiyeti, şöyle buyrulmaktadır: *“Kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın.”* (6 En’âm 151); *“...Birbirinizle iyilik ve takvâ üzerinde yardımlaşın. Günah ve düşmanlık üzerinde yardımlaşmayın. Allah’tan korkun. Şüphesiz ki Allah cezası pek şiddetli olandır.”* (5 Mâide 2).

Yapılan her iyilik, öyle bir sinerji üretir ki yansımalarını yaşamın her alanında farklı derecelerde görmek mümkündür. Bunlardan biri kişilerarası ilişkiler alanıdır. İnsan kişilerarası ilişkilerinde iyi davranmakla Allah’ın (c.c.) rızasını kazanmanın yanısıra sosyal çevresindeki insanların hoşnutluğuna nail olur. Bu, hem Allah (c.c.) hem de insan nazarında mükâfata değer ve mükâfatlandırılacak bir erdemdir. İnsan aslında iyilik etmekle farkında olmadan kendisine iyilik etmiş olmaktadır. Bu, Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyrulmaktadır: *“Eğer iyilik ederseniz kendinize iyilik etmiş olursunuz. Kötülük ederseniz kendi (aleyhi)nize.”* (17 İsrâ 7); *“(Ey insan!) Sana gelen her iyilik, Allah’tandır. Sana gelen her kötülük de kendindedir.”* (4 Nisâ 79).

Allah (c.c.) mü’minleri kişilerarası ilişkiler alanı dâhil yaşamın her alanında iyiliğe davet etmektedir. İyilikten yana tavır alınması halinde, geçmişte yapılan kötülüklerle rağmen bağışlayıcı olacağını ve iyiliğin mükâfatını şöyle müjdelemektedir: *“Zulmedenler müstesnâ. Kötü halini sonradan iyilikle değiştirene karşı muhakkak Ben, mağfiret ve rahmet ediciyim.”* (27 Neml 11); *“İyiler, şüphesiz Naîm cennetindedirler.”* (82 İnfitâr 13); *“Şüphesiz Allah iyi hareket edenleri mükâfatsız bırakmaz.”* (9 Tevbe 120); *“Kim iyilikle gelirse ona, ondan hayırlısı vardır. Hem de onlar o günde, dehşetli bir korkudan yana güvenlik içindedirler.”* (27 Neml 89); *“İyilikle gelene bunun on misli vardır. Bir günah ile gelen de ancak onun misliyle cezalandırılır. Onlara zulmedilmez.”* (6 En’âm 160).

Hedef 4: Doğru olma.

Kazanım 4: Grup üyeleri, doğruluk için çabalar.

“Grup üyelerini, doğruluk hakkında aşağıdaki şekilde bilgilendiriniz:”

İslâmî yaşantının temel ahlâkî erdemlerinden doğruluk, gerçekleri yaşama ve gerçeklerin arkasında durma hususunda karşı konulmaz bir şekilde gösterilen kararlılıktır. Doğruluk, içtenlik ve samimiyetten beslenir. Bu yönüyle gerçekleri dile getirme ve gerçeklerden yana olmayı gerektirmesinin ötesinde psiko-sosyal dinamizmiyle bir yaşam biçimidir. Bu yaşam biçimi, takvâlı olmayı gerektirir; gerçeklerle bezenmiş kişilerarası ilişkileriyle asaletli bir kişilik edinmek isteyenlerin tercihidir. Bu yaşam biçimine aykırı duygu, düşünce, tavır ve davranışların ürettiği olumsuz etkilerin kişilerarası çatışmalara neden olması kaçınılmaz bir durumdur. Doğrulara aykırılıkta ısrarcı olunması halinde kişilerarası çatışmaların çözüme kavuşturulması imkânsızdır. Doğrulara aykırılığın, gerek kişilerarası ilişkilerde gerekse yaşamın diğer tüm alanlarında oluşturduğu yıkıcı etkiler nedeniyle doğrulukta ısrarcı olunması gerektiği bir gerçektir. Bu gerçeği, Kur’ân-ı Kerîm şöyle dile getirmektedir: *“Dosdoğru yürümeye devam edin. Sakın bilmezlerin yoluna sapmayın.”* (10 Yûnus 89); *“Allah (hesap günü) şöyle buyuracak: “Bugün doğru söyleyenlerin doğruluklarının kendilerine fayda vereceği bir gündür. Onlar için -orada ebedî ve daimi kalıcılar olmak üzere- altından ırmaklar akan cennetler vardır. Allah onlardan razı olmuştur. Onlar da O’ndan hoşnut olmuşlardır. İşte, en büyük kurtuluş budur.”* (5 Mâide 119).

“Allah’ım! Doğru söyleyen bir dil, selim ve Müslüman olmuş ihlâslı bir kalp istiyorum.” (Tirmizî, De’avât 23) şeklinde, Allah’a (c.c.) yakaran Hz. Muhammed (s.a.v.) doğruluğun imanın bir gereği olduğuna işaret etmiş ve doğruluk hakkında şöyle buyurmuştur: *“Doğru sözlü olun!”* (Buharî, Bed’ü’l-Vahiy 6); *“Allah’a ve ahiret gününe iman eden kimse ya hayır, doğru ve yararlı söz söylesin veya sussun.”* (Müslim, Lukata 14); *“Sözlerin en sevimsisi en doğru olanıdır.”* (Buharî, Vekâlet 7); *“Doğruluk ve doğru sözlü olma, berr’i (iyiliği, hayrı, ahlâkı ve güzelliği) kazandırır. Berr ise cenneti nasip eder.”* (Buharî, Edeb 69).

Hedef 5: Adil olma.

Kazanım 5: Grup üyeleri, adildir.

“Grup üyelerini, adil olma hakkında aşağıdaki şekilde bilgilendiriniz:”

Kişilerarası ilişkiler, adaletin hüküm kılınması gereken yaşam alanlarından birini oluşturur. Bu yaşam alanında hakkın gözetilmesi ve gereğinin yerine getirilmesi adaletin hüküm kılınması anlamına gelir. Sosyal yaşama dair her husus için zaruriyet teşkil eden adalet, kişilerarası ilişkiler için de zaruridir. Aksi halde zulüm ve taşkınlık hüküm sürer. Böyle bir ortamda, sosyal yaşam denilen bir olgunun yaşatılması imkânsızdır. Hâlbuki sosyal yaşam, insan için olmazsa olmaz bir nitelik taşır. Çünkü insan ancak sosyal yaşamla varolabilir ve başkalarının varolma sürecine katkıda bulunabilir. Başkalarının varoluşu, aynı zamanda insanın kendisi için bir varoluş gerekçesidir. Sosyal yaşam ancak adaletle yaşatılabilirken ve insan için bir zaruriyet teşkil ederken neden insan adaletten ödün verir? Bunun en önemli nedenleri, insanın olay ve olgulara sadece kendi mentalitesinden bakması ve nefsinin arzularına uymasındır. Kur’ân-ı Kerîm’de insanın bu zaafiyetine işaret edilerek, adalet hakkında şöyle buyrulmaktadır: *“Adaletten vazgeçerek hevâyâ (nefsinizin arzularına) uymayın. Eğer dilinizi eğip büker veya yüz çevirirseniz şüphesiz ki Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”* (4 Nisâ 135); *“Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutanlar, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa olan kininiz sizi adaletsizliğe sürüklemesin. Adil olun. Çünkü o, takvâyâ daha yakın olandır. Allah’dan korkun. Şüphesiz Allah, bütün yaptıklarınızdan haberdardır.”* (5 Mâide 8); *“Ölçüyü ve tartıyı tam ve doğru yapın. Söz söylediğiniz vakit (davalı) akrabanız dahi olsa adaletli olun.”* (6 En’âm 152).

Nefsin esiri olma olasılığını taşıyan durumlara karşı dikkatli davranılarak, ödün verilmemesi emredilen adalet ve adaletsizliğin sonuçlarından sakınma hakkında Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyrulmaktadır: *“Şüphesiz ki Allah adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder; çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. Düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.”*(16 Nahl 90).

Kişilerarası çatışmalardan sakınmak için adaletten ödün vermemek gerektiği gibi kişilerarası çatışma içinde olan insanlar arasında arabuluculuk yaparken adalet temel kıstasımız olmalıdır. Arabuluculukta adalet hakkında Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyrulmaktadır: *“Şüphesiz ki Allah, insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Gerçekten Allah, bununla size ne güzel öğüt veriyor!”*(4 Nisâ 58).

Hedef 6: İnsanlara iyi davranma ve güzel söz söyleme.

Kazanım 6: Grup üyeleri, insanlara iyi davranır ve güzel söz söyler.

“Grup üyelerini, insanlara iyi davranma ve güzel söz söyleme hakkında aşağıdaki şekilde bilgilendiriniz:”

Hakkın, hukukun, gerçek ve doğruların öncelikli kılınmadığı ve bunların hoş bir muameleyle yoğrulmadığı sosyal etkileşimler, her zaman kişilerarası çatışmaların en önemli bir nedeni olmuştur. Bu nedenle kırgınlıktan kin ve düşmanlığa kadar uzanan kişilerarası problemler yaşanmıştır. Önlem olarak sadece hakka, hukuka, gerçek ve doğrulara işaret etmek yeterli değildir. Sağlıklı kişilerarası ilişkiler için bu ölçütler, olmazsa olmaz nitelik taşımakla birlikte, bunların hoş bir muamele içinde dile getirilmesi ve yaşanması çok daha önemli ve zaruridir. Çünkü insan, kendisine bir değer atfedildiğini ve önemsendiğini hissettiği an gönlünün fethine müsaade etmekte ve ikna olmaktadır. Kişilerarası ilişkilerin nasıl olması gerektiğine ilişkin Kur’ân-ı Kerîm’de çok güzel bir misal vardır. Bu misalde anlatıldığına göre Allah (c.c.) kendisine ortak koşan Fir’avn’un hakka daveti için, Mûsa aleyhi’s-selâm ve kardeşi Hz. Harun’u görevlendirmiş; Fir’avn’a dahi hoş muamele edilmesini şöyle buyurmuştur: *“Ey Mûsa! Ve seni kendim için seçtim. Sen ve kardeşin ayetlerimle gidin. Beni anmakta gevşeklik göstermeyin. İkiniz Fir’avn’a gidin. Çünkü O, haddini aşmıştır. O’na nazik söz söyleyin. Belki öğüt alır yahut çekinir.”*(20 Tâ-hâ 40-44).

Hak ve hukukumuzun çiğnendiği, gerçek ve doğrulara aykırı muamele gördüğümüz zamanlarda dahi öncelikli duruşumuz, hoş bir muameleyle insanları ikna etmek olmalıdır. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.v.) mü’min’e şöyle bir kimlik atfetmektedir: *“Mümin dil uzatıcı değildir, lânet okuyucu değildir, kötü iş yapan değildir, kötü söz söyleyen değildir.”* (Tirmizî, Birr 48). Harcanan bütün çabalara rağmen olumlu bir sonuç elde edilememesi halinde, iyi ve güzel bir söz ile başışlama, çok daha büyük bir erdemdir. Bu erdem, Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyrulmaktadır: *“İnsanlara güzellikle söz söyleyin.”* (2 Bakara 83); *“İyi ve güzel bir söz ile başışlama, arkasından eziyet (başa kakma ve serzeniş) gelen bir sadakadan hayırlıdır.”* (2 Bakara 263).

Hedef 7: Kibirli (kendini beğenmişlik) olmaktan kaçınma.

Kazanım 7: Grup üyeleri, kibirli olmaktan (kendini beğenmişlik) kaçınır.

“Grup üyelerini, kibir hakkında aşağıdaki şekilde bilgilendiriniz:”

Birtakım nitelik ve meziyetleri nedeniyle üstün olduğu düşüncesine kapılma; bu düşünceyle başkaları üzerinde baskın veya hükmedici olmaya yönelik tavır ve tutumlar kibri ifade eder. Kibir bir yana, kibirden bir eser dahi mü'min'in bir niteliği değildir. Çünkü mü'min, nitelik ve meziyetlerinin Allah'ın (c.c.) kendisine bir lütfu olduğuna, kendisine lütfedileceklerin önceden O'nun tarafından bilindiğine inanır. Bu, Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulmaktadır: *“İster yeryüzünde ister nefislerinizde meydana gelen her bir musibet olsun, mutlaka Bizim onu yaratmamızdan önce, o bir kitaptadır (yazılmıştır). Şüphesiz ki bu, Allah'a çok kolaydır. Elinize geçiremediğinize tasalanmayasınız ve size verdiği de sevinmeyesiniz diye. Allah böbürlenip kibirlenen kimseyi sevmez.”* (57 Hadid 22-23). Allah (c.c.) acizlik bağlamında insanın haddini bilmesi için de şöyle buyurmaktadır: *“Yeryüzünde kibir ve azametle yürüme. Çünkü sen hiçbir zaman yeri yaramazsın, boyca da asla dağlara erişemezsin.”* (17 İsrâ 37).

Kibir, yapısında barındırdığı üstünlük kompleksi, baskın ve hükmedici olmaya yönelik tavır ve tutumlar münasebetiyle kişilerarası çatışmalar için bir neden ve sağlıklı kişilerarası ilişkiler için engeldir. Çünkü sosyal etkileşim sürecinde üstün, baskın ve hükmedici olmaya yönelik tavır ve tutumlar, kabul gören ve onaylanan durumlar değildir. Hiçbir nefis, böyle bir muameleye maruz kalmaya katlanamaz. Bu nedenle sağlıklı kişilerarası ilişkiler için ve bu vesileyle kişilerarası çatışmalardan sakınmak amacıyla şu İslâmî buyruklara kulak vermek ve gereğini yerine getirmek gerekir: *“İnsanlardan (büyüklener) yüzünü çevirme! Yeryüzünde şımarıklıkla yürüme! Çünkü Allah büyüklük taslayan ve böbürlenenen kimseyi sevmez.”*(31 Lukmân 18); *“Kalbinde zerre kadar iman bulunan kimse ateşe girmez. Kalbinde zerre kadar kibir bulunan da Cennet'e giremez.”* (Müslim, İman 39).

“Oturumun özetini yapın. Üyelerin oturumla ilgili değerlendirme yapmalarına ve soru sormalarına imkân tanıyın. Paylaşmak istedikleri herhangi bir düşünce ve

duyguları olup olmadığını sorun. Bir sonraki oturumun son oturum olduğunu ayrıca konusunu ve zamanını belirterek oturumu tamamlayınız.



ONBİRİNCİ OTURUM: GENEL DEĞERLENDİRME

Hedefler:

- 1.Program sürecini ve kendini değerlendirebilme.
- 2.Program sürecinden duygusal olarak ayrılabilme.

Kazanımlar:

- 1.Grup üyeleri, program sürecini ve kendisini değerlendirir.
- 2.Grup üyeleri, program sürecinden duygusal olarak ayrılır.

Materyaller: Kâğıt, Kalem

Süreç:

“Grup üyelerini, “Kişilerarası Çatışma Çözme Becerilerini Din Temelli Geliştirme Programının Onbirinci Oturumuna Hoş geldiniz” diyerek karşılayınız ve aşağıdaki şekilde bilgilendiriniz:”

“Son oturum olması nedeniyle onbirinci oturumda;

Program sürecini olumlu ve olumsuz yönleri ile değerlendirebilmenize yani programı yapıcı bir şekilde eleştirebilmenize ve programdan elde ettiğiniz gelişimi paylaşabilmenize,

Program süreci başlarken, devam ederken ve sonlanırken yaşadığınız duygu ve düşüncelerinizi varsa birbirinize dair olumlu değerlendirmeleri paylaşmanıza imkân tanınacaktır. Ayrıca grup üyelerince kararlaştırılacak herhangi bir etkinlikte uygulanabilecektir.

Grup lideri olarak program sürecine yönelik değerlendirmeler yapacağım. Bu değerlendirmeler kapsamında, her bir oturumda hangi konuların işlendiğini ve program süreci boyunca siz üyelerin kaydettiği gelişimi ele alacağım.

Sizlerin ve grup lideri olarak benim yapacağım değerlendirmeler tamamlandıktan sonra gerçekleştirilen programın uygulamasının ne derece etkili olduğunu tespit etmek amacıyla son testlerimi uygulayacağım.”

Gerçekleştirilecek oturumun son oturum olması nedeniyle siz grup üyelerinin yapmak istedikleri bir etkinlikte karar kılmalarına rehberlik edeceğim.”

Hedef 1: Program sürecini ve kendini değerlendirebilme.

Kazanım 1: Grup üyeleri, program sürecini ve kendisini değerlendirir.

“Grup üyelerinden, program sürecinden neler elde ettiklerini paylaşmalarını isteyin. Program süresince eksik veya yetersiz gördükleri durumlar varsa bu konuda grup üyelerinin eleştirisi getirmesine müsaade edin.”

“Grup lideri olarak aynı zamanda siz de program sürecine yönelik değerlendirmelerinizi yapın. Bu değerlendirmeler kapsamında her bir oturumda hangi konuların işlendiğini ve program süreci boyunca grup üyelerinin kaydettikleri gelişimi ele alın. Grup üyelerinin kaydettikleri gelişimden ve gösterdikleri çabalardan övgüyle bahsedin.”

Hedef 2: Program sürecinden duygusal olarak ayrılabilme.

Kazanım 2: Grup üyeleri, program sürecinden duygusal olarak ayrılır.

“Grup üyelerinden program süreci başlarken, devam ederken ve sonlanırken yaşadıkları duygu ve düşüncelerini paylaşmalarını isteyin. Grup üyelerinin birbirlerine ilişkin olumlu değerlendirmeleri varsa bunları paylaşmalarına imkân tanıyın. Bunun için siz öncü olun.”

“Değerlendirmeler tamamlandıktan sonra eğer bu uygulamayı bir araştırma amacıyla yapıyorsanız program sürecinin etkililiğini test etmeye yönelik son testlerinizi uygulayabilirsiniz.”

“Son oturum olması nedeniyle grup üyelerince kararlaştırılan bir etkinlik düzenlenebilir.”

2. VERİ TOPLAMA ARACI

ÇATIŞMA ÇÖZME EĞİLİMİ ÖLÇEĞİ		
Adı ve Soyadı:	Sınıfı:	Okul No:
<p>Bu ölçeğin amacı herhangi bir konudaki bilginizi ölçmek değil, yaşadığınız farklı sorunlara gösterdiğiniz tepkileri belirlemektir. Sizden istenilen aşağıda belirtilen ifadeleri okuduktan sonra bu ifadelerin size uygunluk derecesini (1 ile 4 arasında derecelyerek) ilgili ifadelerin sağ tarafında bulunan kutucuklara yazmanızdır. Her bir ifade ile ilgili olarak kendinize en uygun olduğunu düşündüğünüz dereceyi tekrar düşünmeye gerek kalmadan yazınız. İfadelerin doğru ya da yanlış bir cevabı yoktur. Hiçbir ifadeyi boş bırakmayınız. Katılımınız için teşekkür ederim.</p>		
<p>(1) Bana Hiç Uygun Değil (2) Bana Biraz Uygun (3) Bana Oldukça Uygun (4) Bana Çok Uygun</p>		
1. Bir arkadaşımın rahatsız olduğunu söylediği davranışlarım hakkında, onunla konuşurum.		
2. Tanıdığım birinin dedikodumu yaptığını duysam onunla bu konuda konuşurum.		
3. Başkasıyla bir sorun yaşadığımda, kendimi onun yerine koyarım.		
4. Başkasıyla sorun yaşadığımda, onun duygu ve düşüncelerini anlamaya çalışırım.		
5. Yaşadığım olaylara başkalarının gözüyle bakabilirim.		
6. Karşımdaki kişinin duygu, düşünce ve davranışlarını anlamaya çalışırım.		
7. Konuşan kişinin vücut duruşuna ve yüz ifadesine dikkat ederim.		
8. Bir kimse ile yaşadığım bir sorunu çözmek istediğimde, uygun bir yer ve zaman bulmaya çalışırım.		
9. Kendisiyle yaşadığım bir sorunu çözmek için bir kimse ile konuşmaya başlarken açılış cümlesini dikkatlice seçerim.		
10. Kendisiyle sorun yaşadığım bir kimse ile görüşeceğim zaman, her ikimizin de kendisini rahat hissedebileceği bir ortam oluşturmaya çalışırım.		
11. Kendisi ile sorun yaşadığım kişinin de gereksinimlerini anlamaya çalışırım.		
12. Yaşanan kişilerarası çatışmaların neticesinde, benim gereksinimlerim kadar karşı tarafın da gereksinimlerinin karşılanmış olması benim için önemlidir.		
13. Kendisiyle sorun yaşadığım kimsenin sorunla ilgili bakış açısını öğrenmeye çalışırım.		
1. Başkalarına karşı nazik bir insanım.		
2. Uzlaşmacı bir kişi olduğumu düşünüyorum.		
3. Başkalarıyla olan ilişkilerimde dürüst bir insanım.		
4. Kişilerarası çatışmaların, yaşandıktan sonra çatışmada taraf olan kişilerce konuşulması her iki tarafa da kazanç sağlar.		
5. Arkadaşlarımın benden farklı olan inanç ve değerlerine saygı gösteririm.		
6. İnsanlara güvenirim.		
7. İyi bir dinleyici olduğumu düşünüyorum.		

8.İnsanları severim.	
9.Çevremdekiler iyi bir dinleyici olduğumu söylerler.	
10.İnsanlara saygılı bir kişiyim.	
11.İnsanların, sorunlarını konuşarak çözebileceklerine inanırım.	
12.İnsan ilişkilerinde eşitlikten yanayım.	
13.Karşımdaki kişinin ne demek istediğini bilsem bile sözünü kesmeden dinlerim.	
14.Konuşan insandan ya da konuşulan konudan hoşlanmasam bile dinlerim.	
1.İnsanları dinlemek bana zor gelir.	
2.Bir kişi/grup beni tehdit etse bende onu/onları tehdit ederim.	
3.Bir arkadaşımın bana selam vermediğini görürsem, bir daha ona selam vermem.	
4.Bana nasıl davranılırsa bende benzer bir şekilde davranırım.	
5.Sadece benim için önemli olan insanlarla uzlaşmaya çalışırım.	
6.Önem vermediğim bir kişiyle sorun yaşadığımda, kendi çıkarlarımı ön planda tutarım.	
7.Bir kimse ile yaşadığım herhangi bir sorun durumunda, benim için sadece kendi ihtiyaçlarım önemlidir.	
8.Kendi çıkarlarım için başkalarının çıkarlarını göz ardı edebilirim.	
9.Eleştirilmeyi kabul etmem.	
10.Kendisiyle çatışma yaşadığım karşı tarafla konuşma gereği duymadan kendi bulduğum çözümü uygularım.	
1.Arkadaşlarım sorunlarını genellikle benimle paylaşırlar.	
2.Çabuk ve kolay arkadaşlık kurarım.	
3.Çevremde aranan bir kişiyim.	
4.Arkadaşımdan yardım istemekten çekinmem.	
5.Çevremdekiler kararlarımın güvenirlere.	
6.Konuşmak istediğimde duygu ve düşüncelerimi iyi ifade edebilirim.	
7.Birisiyle ilgili bir sorun yaşadığımda, bu sorunu o kişiyle konuşmaktan kaçınırım.	
8.Çok az arkadaşım var.	
9.Arkadaşlarımla iyi ilişkiler kuramıyorum.	
10.Arkadaşlarımla ilişkilerimden memnun değilim.	
11.Kendimi yalnız hissediyorum.	
12.İnsanların söylediklerini yanlış anladığım çok olmuştur.	
1.Öfkemi kontrol edebilirim.	
2.İncir çekirdeğini doldurmayan nedenlerden dolayı kavga ederim.	
3.Sinirli bir insanım.	
4.Çabuk öfkelenirim.	
5.İnsanlara çabuk kırılırım.	
6.Sık sık münakaşa ederim.	

ÖZGEÇMİŞ

Araştırmacı, 24.11.1979 tarihinde Konya'nın Cihanbeyli İlçesine bağlı Yeniceoba Kasabasında doğdu. İlkokulu ve ortaokulu sırasıyla 1991 ve 1994 yıllarında doğduğu kasabada tamamladı. Lise öğrenimini 1997 yılında Konya Selçuklu Dumlupınar Lisesinde tamamladıktan sonra, 1998 yılında Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi rehberlik ve psikolojik danışmanlık lisans programına kayıt hakkı kazandı. Lisans programını tamamladığı 2002 yılında eğitim bilimleri anabilim dalı yüksek lisans programına başladı. Yüksek lisans programını, 2005 yılında tamamladı. Millî Eğitim Bakanlığına bağlı ortaöğretim kurumlarında onaltı yıl rehberlik öğretmeni olarak görev yaptı ve halen aynı görevi sürdürmektedir. Evli ve iki çocuk babasıdır.